

(Förnya för att kunna bevara ett kristet Sverige.pdf)

Förnya för att kunna bevara ett kristet Sverige

Einar Billings (1871-1939) teologiska författarskap refererat och bedömt

23 november 2019
Björn Svärd

Innehållsförteckning

Förnya för att kunna bevara ett kristet Sverige

Einar Billings (1871-1939) teologiska författarskap refererat och bedömt

Introduktion	5
Inledning	6
I Avhandlingarna	8
Uppgiften	
1 Luthers lära om staten	10
Varför avhandlingen "Luthers lära om staten"	
Utan sidoblickar och med sympati går Billing in i Luthers tankevärld	
Guds ordningar i samhälle, natur och kyrka	
A Det andliga regementet	11
B Det världsliga regementet	13
C Ordet, politia och œconomia, en sammanfattning	17
2 Einar Billings bibelteologiska budskap	18
A Övergripande	18
Innehåll, tolkning, anknytningen till "Luthers lära om staten"	
Trons sanningar vacklar, profetismen i centrum	
Hotet från den naturvetenskapliga metodiken tvingar fram genomtänkt "överhistoria"	
Gud den fullkomlige	
Två infallsvinklar, historiens och etikens	
Gud verkar i historien	
B Deuterocesaja och sedan avvikelserna	25
Profetens förmedling av Guds kraftgärningar i historiens drama	
Deuterocesajas Herrens tjänare och Guds rättfärdighet	
Tritojesaja enligt Billing	
Deuteronomiums avvikelser	
Exilen; Hesekiels förtjänster respektive avvikelser	
Det efterexiliska Israel, karakteristika i översikt	
Konstateranden	
C Motiven som tolkningsnycklar	31
Motivet Guds paradoxala handlande, rättfärdighet – barmhärtighet från Jesaja och framåt	
samt vedergällningens schema	
Utkorelse – förbund, nådesunder – yttre garantier. Utkorelsetankens anstöt	

Historien kontra lagen, profetismen kontra lagen, utkorelsen kontra förbundet,
rättfärdighet/barmhärtighet kontra vedergällande rättfärdighet

D Sammanfattning. Bibeltolkning som bereder rum för profeternas Jesus 37

E Billings Jesus 38

På profeters sätt kallad, utvald, sökande, finnande
Jesus ägde Guds oinskränkta fullmakt
Jesus inte medlare men uppenbarare
Jesus medhandlande i Guds historia
Jesus och evangeliet
Vedergällningens schema sprängs
Jesus och Guds rike
Individualismen fullföljs
Jesus domaren som valde att tjäna och tveklöst gick i döden
Försoningen en gudshandling
Jesu Kristi person och försoningen
Försoningen f a ett historiskt faktum

**F Kristi fortsatta verk, bibelteologin övergår i förkunnelse, "överhistoriens"
nödvändighet. 47**

G Anknytningen till Billings "Luthers lära om staten" 49

II Skrifter, föredrag 51

"Vår kallelse" och "I katekesundervisningens tjänst" 51

"Vår kallelse"
" I katekesundervisningens tjänst"
Det ena för att elda det andra för att försvara

Sveriges ställning i den evangeliska kristenheten 56

Referat
Föredraget läst som vittnesbörd

Den svenska folkkyrkan 57

A Folkkyrkan och förkunnelsen 58

Kommenterat referat
Konklusioner

B De heligas gemenskap 60

Referat
Konklusioner

C Lokalförsamlingen – en Guds församling	62
De avgörande punkterna i Billings framställning Det nya är kravet på territorialförsamlingen	
D Den religiöst motiverade folkkyrkotanken	63
Referat Både folkkyrka och bekännelsekyrka	
E Kyrka och stat i vårt land i detta nu	64
Referat Föreningskyrkan får ett erkännande. Innebörden i kyrkotanken	
F Kontinuitet i synen på folkkyrkan, men Billing villkorar den	67
III Herdabref till prästerskapet i Västerås stift	68
Inledning Naturalismen inklusive industrialiseringens hot	
A Lutheranknytningarna	69
Folkkyrkan Med folkkyrkan kan den kristna samhällssyntesen bestå Frälsningen	
B Anknytningen till Billings bibelteologi	71
C Övergripande om Billings författarskap	73
IV Förnya för att kunna bevara. Slutord	74
Litteratur, förkortningar	78

Förnya för att kunna bevara ett kristet Sverige

Einar Billings (1871-1939) teologiska författarskap refererat och bedömt

Introduktion

För den som inte vet det tillhörde biskop Einar Billing (1871-1939) tillsammans med ärkebiskop Nathan Söderblom (1866-1931) de teologer som betytt mest för den Svenska kyrkan under den första delen av 1900-talet. De följdes upp av rader av andra, få män, som förde deras arv vidare. Bland dessa nämner jag biskoparna Gustaf Aulén och Anders Nygren mest därför att dessa förutom att de var biskopar också var framstående teologer.

Den yttre ramen kring dessa biskopars levnadsöden skaffar man sig idag enkelt via internet. Skall man komma djupare blir det svårare. Följer man "mainstream" hamnar man gärna i utläggningar om deras kyrkosyn. Särskilt gäller detta Einar Billing som allmänt anses vara den svenska folkkyrkotankens fader. Kyrkosynen blir nyckeln med vilken man låser upp Einar Billing. Den mest ingående granskningen av Billing har gjorts av Gösta Wrede. Ingenting tycks ha undgått denne forskare. Samtidigt problematiserar han sitt material och formar det utifrån Billings kyrkosyn som den bestämmande faktorn. Så gör också Jan Eckerdal som är den forskare som senast brottats med Einar Billings teologi.

Men det gör inte jag och det är det speciella med den undersökning som här följer. Orsaken är att jag inte funnit det möjligt att fånga in Billing med hjälp av hans kyrkotänkande. Jag misstänkte detta redan när jag på nätet publicerade en undersökning "Herdabrevens vittnesbörd" (2012). Den handlar om de på trettio-talet för Svenska kyrkan nyvigda biskoparna. Jag kunde bland annat visa att dessa biskopar ville värna ett samhälle som var på väg att försvinna. Samtidigt vittnade de entydigt om sitt beroende av Einar Billing. Vad var då naturligare än att ha detta i åtanke när jag tog itu med Einar Billing. Vid studiet av Billing stod det snart klart för mig att det inte var Billings kyrkosyn som var den springande punkten utan en religiös reformiver som stod i samhällsbevarandets tjänst. Detta sagt för att redan här avslöja mina "läsglasögon".

I klarhetens intresse skall jag under framställningens gång och på tillämpliga ställen förtydliga var jag funnit det för Billing signifikativa. Detta för att underlätta en bedömning av mina vägval. Vad som i övrigt styr mig i min tolkning framgår av inledningen.

Björn Svärd

Inledning

Tron påverkar sanningen/sanningen påverkar tron. Den dubbelsatsen är viktig för mig. Jag håller den för riktig dessutom för tillämplig i såväl smått som stort. Faktiskt är den en av nycklarna till att förstå hur jag till vardags tänker.

Med tro menar jag tänkt verklighet, inre sanning, något för människan nödvändigt när hon orienterar sig i tillvaron. Tro i denna mening innefattar "religiös" tro, men är inte begränsad till en religiös föreställningsvärld.

Med sanning avser jag i tiden levande föreställningar som upplevs som sanna. Det betyder tendenser och föreställningar som gör anspråk på att representera bokstavlig sanning eller spegla sanning i uppenbar mening.

Jag utgår alltså från en interaktion mellan tro och sanning definierad enligt ovan. Jag gör det framför allt när jag granskar människors, kyrkors eller gruppers religiösa åskådningar. För mig är det alltså inte tillräckligt att finna ut vad människor tror. Vad jag är ute efter är *varför* folk eller kyrkor tror som de tror. Och för att i möjligaste mån få tag i det utgår jag från att tron *i ovan anförd mening* påverkar sanningen men att samtidigt sanningen *i ovan anförd mening* påverkar tron.

Det var med den utgångspunkten jag tog mig an studiet av Einar Billings¹ teologiska och pastorala författarskap. Jag ville veta mer om den religiösa förnyelse som utgick från denne man. Samtidigt utgick jag från att samtidens utmaningar hade haft inverkan på denne förnyelse.

Vad jag i min undersökning kommit fram till måste således förstås utifrån min, låt oss kalla den, "historiska" utgångspunkt.²

Vad jag tog mig före i den undersökning som följer var att referera Einar Billings avhandlingar och ett antal av hans pastorala skrifter och sedan till detta lägga egna kommentarer.³ Det var allt. Vad som följer är alltså en avgränsad undersökning där avgränsningens fördel är att resultaten förhoppningsvis står på stabil grund.⁴

Till detta behöver fogas hur jag betett mig för att förstå det skrivna. Einar Billing är särskilt i sina avhandlingar och f a i sin bibelteologi svårläst. Han fördjupar sig i än det ena än det andra. Och sammanhanget eller systematiken i det framlagda är långt ifrån glasklar. Dessutom blir Billing aldrig riktigt färdig. När han satt punkt för sin lutherstudie och disputerat på den fanns hälften kvar i manus. Och bibelteologin är en jättelik torso med djupdykning i profeterna, i Jesus och sedan som ett tillägg i Jesu försoningsgärning. Bibelteologin är långt ifrån heltäckande.

Personligen var jag långt ifrån den mest lämplige att sätta mig in i Billings alla tankevindlingar.⁵ Men Billing var till min lycka osedvanligt klar över vad han ville,

¹ Kort biografisk skiss i Wingren 1968, s 23-26

² Jag fångar alltså inte upp Billing i en ecklesiologisk frågeställning som Aulén i Aulén 1953, Wrede i Wrede 1966, eller Eckerdal i Eckerdal 2012. *Varför* blir istället huvudfrågan. Utifrån detta *varför* ser jag på såväl Billings teologiska avhandlingar som på de pastorala skrifter jag behandlar.

³ Om Billings författarskap, Wrede 1966 s 16-21

⁴ Jag bortser alltså från den betydelse som Billings personlighet hade på sin omgivning. Om denna skriver Manfred Björkquist. "Och Einar Billings insats var till sin centrala del djupt personlig. Han var i sin krets själv "ett personlighetens nådemedel", som för många ledare i vår kyrka betytt studentårens stora personliga upplevelse. En sådan gärning kan icke inrutas och beskrivas. Visserligen hörde Billing till dem som utanför en trängre krets ej ha så lätt att komma fram till en omedelbar personlig kontakt. Men på denna inre krets verkade han desto starkare, och ej minst genom den gick hans personliga inflytande vidare ut". Björkquist 1940, s 86

⁵ Gustaf Wingren publicerade 1968 sin studie "Einar Billing, En studie i svensk teologi före 1920". I fortsättningen kommer jag att relatera mig till bland annat denna studie. *Varför* jag redan i inledningen nämner detta hänger samman med att jag här redovisar hur jag förhåller mig till mitt material och att det är klarläggande att jämföra detta mitt förhållningssätt med Wingrens.

Billings bok är en överblick betingad av hans breda insikter i såväl Billings som jämförbar teologi. Min studie är smalare, begränsad och författad utan djupare insikter i 1900-talets teologihistoria.

dessutom konsistent. Det han en gång kommit fram till, själva budskapet, höll han fast vid. Det var också detta, Billings budskap, som var det för mig angelägna.¹

Min metod för att få grepp om Billing var alltså att fortlöpande översiktligt referera honom och sedan dra slutsatser utifrån mina referat. Hela tiden drog jag dessa slutsatser med hänsynstagande till min egen trossats att *tron påverkar sanningen och sanningen påverkar tron*. Vad jag kommit fram till registrerade jag fortlöpande allt eftersom referatet fortskred för att sedan fullfölja det hela med att nedteckna det jag kommit fram till samt reflektera över mina resultat.

Redan tidigt föll ur detta sätt att arbeta Billings bakomliggande avsikter ut som av sig självt. Einar Billing ville bevara ett kristet Sverige och med detta ge varje enskild medborgare bästa möjlighet att ta evangeliet till sitt hjärta. Därav titeln "Förnya för att kunna bevara ett kristet Sverige".²

Det finns en nackdel med mitt arbetssätt att läsa som det står i av mig utvalda centrala texter, ta fasta på de uppenbara tendenserna i det skrivna, låta texterna själva lägga vikten och avgöra sammanhangen. Det kan finnas mer att säga som kan påverka slutresultatet. I inledningen till den andra huvuddelen II Skrifter, föredrag, där dilemmat blir uppenbart, exemplifierar jag vad jag menar.

Vad jag gjort för att komma till rätta med mitt problem är att jag tagit del av för mig lätt tillgänglig och relevant sekundärlitteratur ämnet och då främst Gustaf Wingrens "Einar Billing" (1968), Gösta Wredes "Kyrkosynen i Einar Billings teologi" (1966) och avsnitten som direkt handlar om Einar Billing i Jan Eckerdals "Folkkyrkans kropp" (2012). Vilka som jag i övrigt tagit spjörn mot och låtit mig påverkas av framgår av notapparaten.³ Någon allsidig forskningssammanfattning ger jag mig inte in på. Det skulle föra för långt.

Vid läsning av sekundärlitteraturen har mitt intresse varit inriktat på följande;

1 Att få hjälp att upptäcka uppenbara tolkningsmissar i min behandling av Billings skrifter och rätta min skrivning utifrån detta.

2 Att få hjälp att se tendenser och sammanhang i Billings skrivning som jag inte själv upptäckt och korrigerat mig utifrån detta.

3 Att kunna berika min skrivning med vissa uppgifter om teologer som uppenbart påverkat Billing.

Trots detta finns jämförelsepunkter. Till de stora teologerna hör att de egentligen aldrig "gör fel", skriver Billing på sidan 140 i sin bok. Detta står rimligen för att dessa teologer har funnit en i sammanhanget rätt tolkning av det kristna budskapet. Jag läser Wingren utifrån att han själv åtminstone i någon mening menar sig tillhöra dessa stora teologer. På den grunden har Wingren skrivit sin bok om Billing.

Vad Wingren gör är att han refererar, bekräftar, understryker, sätter i sammanhang och ifrågasätter Billing utifrån den egna sanningen.

Jag däremot refererar och drar slutsatser utifrån min sanning som säger att tron påverkar sanningen och sanningen påverkar tron.

Wingren ser rätt teologi som en i sammanhanget förebildlig hållning till livet och frälsningen.

Jag ser här som i andra sammanhang teologi som försök betingade av omständigheterna att förstå Kristus och tron. Min hållning till Wrede liksom till Eckerdal redovisar jag i not i inledningskapitlet.

¹ "Einar Billing var den borse systematikern. Hans intensiva forskarmöda var inriktad på att bygga upp en enhetlig teologisk konception"... "Det hela har icke desto mindre mycket klara konturer samt präglas av en inre slutenhet, vilken är så stor att man någon gång frestas ifrågasätta om den icke rentav är större än forskningsföremålet tillåter." Aulén 1962, s 206. Aulén berömmar Billing för klarhet och konsekvens i sitt skriftställarskap. Aulén 1940 s 43

² Att både vara representant för och bryta mot den tid man lever i, ett av Karl Barths kriterier för en historiskt betydelsefull tänkare. Eckerdal 2012 s 6

³ Gustaf Aulén ger enligt egen utsago i Aulén 1940 en summarisk överblick över Einar Billings teologi. Aulén 1940 s 38

I Avhandlingarna

Uppgiften

Einar Billings två huvudverk är "Luthers lära om staten" (1900) och "De etiska tankarna i urkristendomen..." (1907). "Luthers lära om staten" har av Gösta Wrede utgivits i utvidgad form. En redan år 1900 föreliggande komplettering har av Gösta Wrede lagts till den ursprungliga texten. Även en andra upplaga av "De etiska tankarna i urkristendomen" har fått vissa tillägg, dock med ursprungstexten bevarad. Jag har använt mig av dessa andraupplagor. Detta utan att det i någon som helst grad påverkat min beskrivning av Einar Billings avhandlingar. Allt för mig väsentligt ligger fixt och färdigt i de ursprungliga texterna.¹

Dessa båda avhandlingar styr i stort vad Billing i fortsättningen av sitt liv ger uttryck för i sina fortsatta skrivelser. Åtminstone gäller detta om man utgår från de av mig nedan behandlade pastoralt anlagda böckerna och skrifterna av Billings hand. I vad mån en utveckling sker eller en avvikelse avtecknar sig skall förhoppningsvis bli tydligt som ett resultat av denna undersökning.

"Förnya för att kunna bevara ett kristet Sverige" lyder huvudrubriken till min undersökning. "Bevara" avser inledningsvis att karakterisera Billings sätt att behandla Luther i sin avhandling "Luthers lära om staten".² Billing är i denna avhandling strängt deskriptiv.³ Med det menar jag att han med alla medel, inklusive ett stort mått av inkänning, sökte finna ut vad Luther innerst inne vill fånga och förmedla i alla sina tillfällighetsskrifter om staten och statens uppgift.

Uppgiften är svårlöst eftersom det mesta Luther skrev hade karaktären av argumentation framsprungen ur tillfällets behov. Billings målsättning var specifikt att få grepp om hur Luther såg på staten. Detta krävde till allt annat också att han relaterade sina resultat till Luthers syn på kyrkan. Billings avhandling, "Luther lära om staten", får därför karaktären av en övergripande beskrivning av Luthers hela teologi.

Till detta skall tilläggas att Billing visserligen är deskriptiv i sin framställning men att hans positiva inställning till Luthers livsverk inte är att ta miste på. Luther var för Billing en unik förnyare av den kristna tron. Följdriktigt kan man spåra Luther i det mesta som Billing skrivit.

När jag i fortsättningen hänvisar till Luther är det Billings Luther jag genomgående avser.

Rubrikens "Förnya" står mot den bakgrunden för Billings behandling av bibeln i sin nästa avhandling, den bibelteologiskt anlagda "De etiska tankarna i urkristendomen...". Här är Billing minst av allt deskriptiv. I sitt försök att framställa en heltäckande bibelteologi är han tvärtom konstruktiv. Detta genom att skilja värdefullt från mindre värdefullt, sent från ursprungligt och framför allt, bärande från det som inte håller måttet. Med hjälp av denna sin subjektivt betingade bibelkritiska metod mejslar Billing fram och formar det som för honom återspeglar Bibelns egentliga budskap, Guds ingripande i historien via profeter och sedan slutgiltigt genom sin utvalde, Jesus Kristus.

Det är att märka att bibeln enligt eget vittnesmål öppnade sig för Billing sedan han satt sig in i och låtit sig påverkas av Julius Wellhausen (1844-1918). Detta genom läsning av

¹ Einar Billing, "Luthers lära om staten". Andra bearbetade och utvidgade upplagan utgiven av Gösta Wrede, 1971. Einar Billing, "De etiska tankarna i urkristendomen. I deras samband med dess religiösa tro" Andra utvidgade upplagan, 1936

² Om Billings del i den s k lutherrenässansen Eckerdal 2012 s 74

³ Wrede 1966 s 31

dennes "Prolegomena zur Geschichte Israels", en av svensk teologi på denna tid "rödlistad" bok.

Att finna ut att Einar Billing påverkats av Julius Wellhausen var inte svårt. Det bekänner han själv med all önskvärd tydlighet. Inte heller att Wilhelm Herrmann (1846-1922) och Martin Kähler (1835-1912) gjorde det. Att däremot försöka reda ut alla påverkanslinjer, inklusive det som följde av allmän och teologisk tidsanda är däremot en för mig orealistisk uppgift. Jag nöjer mig i princip med att läsa som det står.¹

Min metod bygger alltså på innanläsning och resulterar i av mig sammanställda referat som jag sedan jämför och bedömer. Jag refererar utan att förlora mig i detaljer och redovisar enbart sådant som uppenbart framkommer vid läsning av Billings två avhandlingar. Vad jag kommit fram till ställer jag sedan mot de mest kända av Billings pastoralt anlagda skrifter och publicerade föredrag.

Vad jag vill är att karakterisera för att därigenom kunna konstatera. Jag är ute efter att konstatera karaktären på Billings konstruktion när han förbinder sin förebild Luther med en senare tids bibelteologi. Vidare har jag som målsättning att utröna det som förbinder Billings pastorala skrifter med hans avhandlingar respektive det som skiljer dem åt. Detta som underlag för att kunna besvara huvudfrågan *varför*. Vad var det ytterst som drev Billing att tänka som han tänkte och skriva som han skrev? Varför ville han förnya visst och varför ville han bevara annat?²

¹ Dock har jag inte kunnat låta bli att göra några stickprov. I andra upplagan av Nordisk familjebok (1908) tillhörde Einar Billing de ordinarie medarbetarna. Bland annat bidrog han med en omfattande artikel om Albrecht Ritschl (1822-1889). Under Einar Billings mest produktiva år i början av det nya seklet hade denne tillsammans med bl a Harnack och Herrmann stor betydelse för det teologiska tänkandet i tiden.

I Billings artikel märker man hur denne distanserar sig från Ritschl. Samtidigt kan man inte undgå att uppmärksamma gemensamma nämnare. Båda försöker, visserligen på skilda sätt, göra tron möjlig i en tid när "natursammanhangen" tycks svära mot religionens sanningar. Ritschl talar om behovet av "herravälde över världen". Båda förlägger trons sanningar till historien och båda fjärrar sig från att beskriva Jesu relation till Gud på för dogmatiken sedvanligt sätt. Särskilt Billings nära anknytning till Luther gör dock skiljelinjen mellan de båda tydlig. NF 2, 23 bandet 1916, s 485 ff, 490.

² Det föreligger en grundlig, bred och djup undersökning av Einar Billings teologi. Jag avser Gösta Wredes avhandling "Kyrkosynen i Einar Billings teologi" (1966).

Gösta Wredes metod var inte som min att översiktligt referera för att ur referaten dra slutsatser. Wrede refererar inte, han återger istället noggrant innebörden i vad Billing skrivit och sagt i ett visst ämne och drar sina slutledningar utifrån detta.

Wredes upplägg var att i separata undersökningar gå från Billings luthertolkning till hans bibelteologi, vidare över till Billings syn på folkkyrkan och församlingen för att sluta i en analys av hur Billing såg på förhållandet mellan kyrka och stat. Detta gör han med Billings kyrkosyn som tolkningsnyckel.

Mina översiktliga referat låter sig på grund av det delvis likartade upplägget jämföras med Wredes. Vid en sådan jämförelse finner man att Wredes resultat inte motsäger vad jag själv kommit fram till.

Detta faktum borde ha gjort min egen undersökning onödig. Men så är ej enligt min mening fallet. Detta av följande skäl.

1 Wredes systematiskt/teologiska avhandling är koncentrerad på kyrkosynen i Billings teologi. Detta begränsar enligt min mening synfältet och försvarar förståelsen av Billing. Kyrkosynen görs till utgångspunkt när denna borde behandlas som en konsekvens av synen på evangeliet i Billings teologi.

2 Wrede konstaterar och sätter in i sammanhang men ställer aldrig den avgörande frågan; vad var det som ytterst drev Billing? Wrede arbetar med andra ord systematiskt inte historiskt.

Själv gör jag tvärtom. Detta har lett mig till slutsatsen att Billing ytterst verkade för teologisk förnyelse för att därigenom kunna bevara ett kristet Sverige. Detta var förutsättningen för att den enskilde medborgaren skulle få de bästa av möjligheter att låta sig omvandlas till sin inre människa av evangeliet. Jag menar att redan mina översiktliga referat entydigt visar detta.

Till Wrede förhåller jag mig på följande sätt. Hans problematik tar jag inte ställning till, hans sakframställning hänvisar jag översiktligt till.

1 Luthers lära om staten

Varför avhandlingen "Luthers lära om staten"

För Einar Billing var Luther från barnsben central, varför ett avhandlingsämne om Luther inte förvånar. Han vittnar i förordet om den yttre orsaken till att han riktade blicken mot just Luthers förhållande till staten. Det föll sig naturligt för honom att fortsätta den framlidne domprosten R Sundelins arbete om Luthers sociala etik. Denne hade planerat att fortsätta sina Lutherstudier med ett arbete om Luthers förhållande till staten. Einar Billing tog vid där Sundelin slutat.

Jag förmodar att den andra orsaken var det kritiska läget i förhållandet kyrka, stat. Å ena sidan trängde sekulariseringen bort statskyrkan från offentligheten, å den andra utmanades statskyrkan av den framväxande frikyrkligheten. Ett klarläggande av Luthers syn på det "världsliga regementet" i dess förhållande till det "andliga regementet" var därför angeläget för Billing.¹

Utan sidoblickar och med sympati går Billing in i Luthers tankevärld²

Kännetecknande för avhandlingen är att Billing till synes utan sidoblickar går in i Luthers tankevärld. Framställningen tycks inte medvetet färgad av den egna tidens frågeställningar inte heller av Billings egna preferenser. Samtidigt upplever man vid läsningen hur Billing i välvillig anda systematiserar Luthers ofta osammanhängande påståenden gällande världsliga angelägenheter. För Luther var ju evangeliet huvudsaken. Frågorna om det "världsliga regementet" var egentligen inte hans område. De tvingades på Luther i och med reformationens framgångar. Något sammanhängande i dessa frågor skrev därför aldrig Luther. Hans yttranden i de världsliga frågorna var tillfällighetsskrifter som svar på uppkomna problem.³ Billings mästerskap visar sig i att han ur detta osammanhängande kan forma ett trovärdigt helt.

Dessutom, i och med att jag nu går över i att referera behöver jag än en gång påminna om följande. När jag i fortsättningen hänvisar till Luther är det Billings Luther jag menar. Jag ser Luther med Billings ögon.

Guds ordningar i samhälle, natur och kyrka

Luther var teokrat, allt relaterade han till Gud. På Gud ensam ankom det att styra sin värld befolkad av människor som inte visste sitt eget bäst. För Luthers inre blick var Gud den högste av länsherrar som regerade sin värld via sina i sträng över- och underordning organiserade stånd och ämbeten.

Jag trycker på detta att Luther hade en teokratisk grundsyn. Inte minst gör jag det framåtsyftande. Ett karakteristiskt drag i Billings bibelteologi och bibeltillämpning är just dess teokratiska utgångspunkt.

Hur konkret Luther såg på Guds ledning visas av att han bortsåg från naturens egna ordningar, med vårt språkbruk naturlagarna. För Luther var det inte naturlagarna som åstadkom att solen regelbundet följde sin bana. Det gjorde Gud genom sitt Ord. På Guds befallning till samma Ord blev Guds son given till oss människor.⁴

Genom sitt Ord styrde också Gud sin kyrka som mer sågs som institution och anstalt (medel för Guds verkande nåd) än som samfund (där livet i kristen gemenskap

¹ Billing 1971, Billings förord till första upplagan s 7-14

² Om skillnaden mellan Luther och lutherdom (=den lutherska konfessionalismen), dessutom om att Billing var pionjär bland dem i Skandinavien som observerade denna skillnad, se Wingren 1968 s 20-23

³ Billing 1971, Billings förord till första upplagan s 7-14. Billing 1971 s 131-152

⁴ Billing 1971 s 177 ff

betonas). För Luther var dessutom begreppet kyrka misstänkt. Det påminde honom om en förfallen påvekyrka. Hellre talade han om det andliga regementet.

Luthers världs- och samhällsbild sammanfattas enligt Billing i hans förklaring till första artikeln i Lilla katekesen.

Jag tror, att Gud har skapat mig och alla varelser, har gett mig kropp och själ, ögon, öron och alla lemmar, förnuft och alla sinnen och att han ännu håller det vid liv; att han ger mig kläder och skor, mat och dryck, hus och hem, maka och barn, åker, boskap och alla ägodelar; att han var dag försörjer mig rikligt med allt vad jag behöver för livets uppehälle och att han skyddar mig för allt farligt och bevarar mig för allt ont. Allt detta gör Gud av sin faderliga godhet och barmhärtighet, utan att jag förtjänar det eller är värd det. Därför bör jag tacka och lova, tjäna och lyda Gud. Det är visst och sant.

Sammanfattningsvis drev Luther sin teokratiska linje konsekvent och i alla sammanhang.¹

A Det andliga regementet

För Luther hade evangeliet gått förlorat. Nyupptäckten hade han själv gjort. Denna upptäckt såg Luther som den allt annat överskuggande gåvan både till honom själv och till Tyskland. Den innebar en revolution som i grunden ändrade förutsättningarna för hans syn på såväl bibel som kyrka och samhälle. *Allt Luther talade eller skrev hade i fortsättningen upptäckten av evangeliet som sin förutsättning.* Den ledde till att hela Luthers lära som en konsekvens av denna sin upptäckt kan sammanfattas i satsen "Tro och bli salig".²

Upptäckten av evangeliet gav Luther en ny syn på *bibeln*. Den *förvandlades från lagbok till nådemedel*. Dess ärende, tillika dess medelpunkt var Kristus.³ Jag kan inte nog betona att Billing i detta stycke var sin mästare trogen.

Kyrkan blev med Luthers nya glasögon väsentligen evangeliet i funktion. Lagen däremot, som tidigare för Luther varit det centrala, hamnade nu utanför kyrkans egentliga område. Det i kyrkan som hade med lag och maktutövning att göra förde Luther över till den världsliga överheten. Kyrkans eget maktutövning var begränsad till att tillåta respektive förvägra människor sakramenten (exkommunicera dem).

Detta gjorde att kyrkan kunde och skulle bantas ner. Vad som egentligen behövdes var förkunnare av evangeliet. Evangeliet kunde man inte klara sig utan, ett evangelium som genom tron trängde in i människors samvete och omvandlade det. Luther talar om att detta evangelium skulle förmedlas genom Ordets ämbete.

Efter Luthers upptäckt av evangeliet blev Ordet och den därtill hörande tron det allt bestämmande och Ordets ämbete det enda för kyrkan nödvändiga ämbetet. Därtill kom att *Ordet buret av evangeliet var riktat till syndare*. Till andra hade Ordet inget att säga. Ordet/evangeliet hade en enda uppgift, att förlåta syndare.

Till Ordets ämbete tillhörde visserligen även att förkunna lag. Uppgiften att förkunna lag sträckte sig över hela det sedliga livet. Men det gick en *skarp skiljelinje mellan evangeliets förkunnelse och lagens*. Det ena fick inte sammanblandas med det andra.⁴

För Luther var kyrkan till sin samfundssida osynlig. *De sant troende var för honom ett osynligt samfund*, omöjligt att urskilja för mänskligt öga. Denna Luthers övertygelse kom

¹ För hela avsnittet "Grunden", Billing 1971 s 180-237

² Billing 1971 s 116-131, 153-177

³ Billing 1971 s 89-116

⁴ Billing 1971 s 89-116, 241-260

att bli ytterligare ett argument för en nerbantad kyrka. Trons yttre herravälde var per definition omöjlig att genomföra.¹

Till Luthers fokusering på evangeliet hörde dessutom en övergripande synpunkt. Av evangeliets centrala plats följde att *endast det etiskt religiöst fullvärdiga gavs plats i Luthers åskådning*. En etiskt religiös hållning förbunden med evangeliet höll samman Luthers framställning vare sig han behandlade det andliga eller det världsliga regementet.²

Till Billings lutherreception hör inte minst att han tar vara på detta drag i Luthers åskådning. Allra tydligast uppmärksammar man detta i Billings bibelkritik. Det som inte håller måttet etiskt religiöst förs åt sidan.

Evangelium var för Luther det samma som Ordet och Ordet det samma som evangelium. Att tro innebar att ta emot evangeliet (Ordet) i sitt hjärta och därigenom bli förlåten. Synden blev borttagen och Kristi försoningsgärning på korset tillräknades den förlåtne. Av syndaren hade blivit en ny människa.

Vi observerar att Luther betraktade tron som en hjärtats angelägenhet, en händelse i människans samvete. Förlåtelse var för Luther det sammanfattande uttrycket för trons verk i en människa. Detta även hos Billing. Detta påpekat inte minst därför att nyckeln till Billings kyrkosyn är just betoningen på tron som en hjärtats angelägenhet.

För Luther var synden så påträngande att han såg hela livet som en samvetets kamp mot synden. Detta ledde till att förlåtelsen dagligen behövde förnyas, något som i sin tur förutsatte en *daglig omvändelse*.³

När förlåtelsen av Luther görs till huvudsaken sker detta utifrån att *förlåtelsen främst kopplas till korsdramat*. Tankar om korsdramats innebörd utförs inte närmare av Billing i hans luthertolkning. Han nöjer sig med att tala om att Jesus i Guds namn dog för oss och att han uppstod för vår skull. Både det ena och det andra gjorde han för att åstadkomma förlåtelse och ge människan möjlighet till förnyat liv. Först i "Försoningen", en mera populärt hållen uppföljare till "De etiska tankarna i urkristendomen...", för Billing vidare Luthers korsteologi. Här är Billing i hög grad självständig relativt Luther.

Förlåtelsen var för Luther *en gudshandling* förmedlad av den korsfäste. Dess innebörd var att den kristne fick del av den *rättfärdiggörelse* som korset innebar och därigenom också delaktiggjord i det nya livet i Gud. Förlåtelsen förstod Luther väsentligen som *tillräknad rättfärdiggörelse*.⁴

När förlåtelse av Luther på detta sätt sågs som det sammanfattande uttrycket för Guds verk i en människa påverkade detta också *hur Luther såg på bibeln*. Luther drevs att skjuta undan lagen för evangeliet. Detta så radikalt att Luther inte främst betraktade *bibeln* som lära utan som *budskap, budskapet om förlåtelse*.⁵

Förlåtelsen förutsätter en handlande Gud. Gud ger och människor tar emot. Människans delaktighet är tro, tro definierad som öppenhet, vilja att ta emot förlåtelsen.⁶

Evangeliets förmedlare och samtidigt bärare var för Luther Ordet, dopet, nattvarden, nycklamakten och det förtryliga samtalet. Predikan var det levande Ordet. Som sådant stod det i paritet med bibelordet, ur viss synpunkt över bibelordet. För Luther var det predikade Ordet, det yttre Ordet, något nödvändigt. Dess betydelse var avhängigt av

¹ Billing 1971 s 180-237

² Billing 1971 s 7-14

³ Billing 1971 s 89-116

⁴ Billing 1971 s 89-116

⁵ Billing 1971, s 89-116

⁶ Billing 1971 s 89-116 Billings Luther bortser enligt Thomas Ekstrand från nycklamakten. Den stänger ute på ett sätt som folkkyrkotanken inte tillåter. Eckerdal 2012, s 75

dess närhet till Kristus. ¹ Värt att observera här det förtroliga samtalets upphöjda plats i Billings luthertolkning. Detta glöms gärna bort när Billing kritiseras för att han i sin kyrkosyn glömt bort gemenskapsmotivet.

Tron innebar för den kristne en ny ställning till Gud. Därav följde också ett nytt förhållande till världen. Med tron följde *gudomlig makt*, en makt *som inte innebar herravälde utan i Jesu efterföljd ledde till tjänst*. ²

Till Ordet hörde för Luther dopet, nattvarden, nycklamakten och det förtroliga andliga samtalet. Vad gäller dopet och nattvarden såg Luther dessa sakrament som synliga Ord. Som sådana var de lika nödvändiga som det predikade ordet. ³

Självvvalda gärningar för att behaga Gud var för Luther otro. Till de självvvalda gärningarna räknade Luther munkens asketiska övningar för att bekämpa sin sinnlighet.

Människans rätta uppgift var att gå in i av Gud beredda gärningar. Det betyder att *leva i sin kallelse*. För Luther gällde att nåden inte upphävde naturen. Kärlek var således att göra sin plikt i vardagens mångahanda, d v s i sin kallelse.

Att leva i sin kallelse var för Luther mera precist uttryckt att göra sin plikt inom det strikta system av över- och underordning som Luther föreställde sig vara det ideala. Att leva i sin kallelse var att lyda närmast överordnade, utföra sin uppgift och sedan ansvara för att den eller de som befann sig närmast under i ansvarsordningen gjorde sitt. ⁴

Innan vi går över till en redovisning av hur Luther såg på det världsliga regementet ytterligare några ord om barndopet. *Förutom att barndopet var ett uttryck för den förekommande nåden hade detta dop funktionen att knyta de båda regementena, det andliga och det världsliga, samman*. De döpta var i Luthers ögon ej hedningar utan i viss mening kristna. De tillhörde kristenheten, de var medlemmar i det kristna imperiet. ⁵ Detta sätt att se bildar bas även i Billings betraktelse av det svenska samhället och inte minst i hans syn på förhållandet mellan kyrka och stat.

B Det världsliga regementet

Luthers upptäckt av evangeliet vände upp och ner på mycket. Dock betydde det inte att de medeltida grundvalarna ruckades. Om synen på kristen tro och kyrka i grund förändrades under påverkan av Luthers reformation, så *vidmakthölls mycket av det medeltida samhällsbygget*. Allt som inte var av etiskt religiös art var sprunget ur medeltida tänkande, påstår Billing.

Bortser man från vad progressiva krafter i tiden förde fram och vad som i praktiken fungerade, byggde ansvarsförhållandet i det medeltida samhället i princip på en *undantagslös över- och underordning*. Överst fanns Gud sedan följde överheten i noga graderad ordning ända ner till minsta människa. Var och en hade sitt ansvarsområde, övervakat och beskyddat av närmaste person eller grupp i ordningen ovanför. Var och en hade sitt kall och sin uppgift. Åtminstone var det så Luther såg det.

Luther vakade över att detta av tanken idealiserade samhällssystem skulle bevaras i de områden som vunnits för reformationen. Den sociala oro som bröt fram under Luthers livstid och som förde med sig att hävdvunnen samhällsordning hotade att bryta samman, fördömdes och bekämpades av Luther. ⁶

¹ Billing 1971 s 89-116

² Billing 1971 s 89-116

³ Billing 1971 s 89-116

⁴ Billing 1971 s 89-116, 116-131

⁵ Billing 1971 s 180-237 Wrede 1966 s 85

⁶ Billing 1971 s 131-172

För att detta "över-underordningssamhälle" skulle fungera behövdes rättssystem och lagar. Luther utgick från *fyra slags rättssystem i det tyska riket; det gudomliga, det naturliga, det kejsarliga och dessutom landsrätten*. Till förutsättningarna hörde givetvis även att *det tyska riket ingick i det heliga tysk romerska imperiet*.

Luther förhåller sig vacklande i imperiefrågan. I sin bedömning av tysk-romerska imperiet visste han inte riktigt på vilket ben han skulle stå. Dock stod det klart för honom att *det heliga romerska riket är "den av Gud ordnade formen för olikheternas rätt och ändamålsenliga förening"*. "Länsbandet", med sitt system av över- och underordning, var för Luther en ordning med bekräftelse från Gud, den överste länsherren. Dessutom höll Luther i de längsta fast vid att *kejsaren ägde absolut rätt i världsliga ting*.

Omständigheterna tvingade honom här att till slut ändra sig. Dock bröt han under sitt liv aldrig medvetet mot den för honom himmelska principen; *lydnad mot överheten*.¹ Ställningen till det romerska imperiet var som ovan antytts något vacklande. Å ena sidan fann Luther i Daniel 2 att det romerska världsväldet först skall ta slut när änden inträder. Å den andra sidan kan han i "An den Adel" 1520 påstå att detta världsvälde sedan länge haft sin tid. Det väsentliga var dock att Luther i det heliga romerska riket fann "den av Gud ordnade former för olikheternas rätt och ändamålsenliga fördelning". I sin läsning av Daniels bok hade Luther funnit att Daniels fjärde rike (Romarriket, Dan 7:23) först i och med änden slutgiltigt skulle upphöra.²

För Luther var detta imperium *ett kristet imperium med barndopet som den viktigaste kristna markören*. På den grunden ställdes judarna utanför den egentliga gemenskapen. En av förutsättningarna för att detta kristna imperium skulle bestå var att *banden mellan befolkningen och det andliga regementet upprätthölls*. Ansvaret för detta låg på *det världsliga regementet*. Detta genom att överheten med sina maktmedel förbjöd visst, påbjöd annat och bekämpade det som hotade det kristna imperiets, inklusive kyrkans, existens. Stöd från de världsliga makthavarna tillhörde alltså förutsättningarna för kyrkans fortbestånd. Alldeles uppenbart bar Billing dessa tankar vidare i sin syn på kyrka/stat.

På den grunden var, som Billing uttrycker det, *den kristliga kroppen på en gång både den kyrkliga och civila kroppen*.³ Eller för att tala med Luther; samfundet var ett enda med tre av Gud sanktionerade institutioner, där två styrdes med tvång i enlighet med skapelseordningen (samhällsordningen och hushållningen). Ett annat styrdes i frihet, där allas likhet inför Gud var rådande (det andliga regementet).⁴

Det är värt att observera att Luther inte förutsatte en kristligt sinnad furste för det kristna imperiets bestånd. Dock gjorde det skillnad om fursten ägde ett kristligt sinnelag. Det bevarade från tyranni.⁵

Guds rike, kyrkan, var enligt Luther artskilt från varje annat samfund. Radikalt olika förutsättningar rådde i kyrkan jämfört med i världens rike, det betyder i det kristna imperiet. *Kyrkan styrdes av evangeliet, världens rike av lagen*. *I kyrkan rådde frihet, i världen tvång*. För Luther handlade det om två olika av Gud befallda levnadsordningar i ett och samma samfund.⁶

I själva skapelseordningen var olikhet inskriven. Det världsliga regementet förutsatte för sin existens över- och underordning liksom skilda gåvor, ämbeten, stånd och uppgifter. Över- och underordningen var av Gud given, den var förutsättningen för att

¹ Billing 1971 s 260-289

² Billing 1971 s 260-289

³ Billing 1971 s 180-237

⁴ Billing 1971 s 180-237, Billing 1971, s 241-260

⁵ Billing 1971 241-260

⁶ Billing 1971 s 27-42, 43-63

var och en skulle kunna verka utifrån sin speciella kallelse. Demokrati i senare mening var Luther främmande.

Går man däremot från det yttre till det inre minskas olikheterna mellan människorna. Längst därinne *i hjärtat är olikheterna försvunna*. Inför Gud är alla lika, förkunnar Luther. Nådesbehovet är lika för alla, alla behöver evangelium.¹

Familjen såg Luther som det ursprungliga, som själva källan till den världsliga ordningen. När familjen, det husliga regementet, inte räckte till hade Gud låtit det världsliga regementet uppstå, detta såsom en ultima ratio för den "vacklande" föräldramakten.²

Skapelseberättelsen i 1 Moseboken 1 är enligt Luther själva förutsättningen för att förstå att ett mänskligt samfund är en Guds skapelse, dessutom att människan har makt över allt levande. (1 Mos 1:28) Detta sagt av Luther i ett sammanhang där han ställer skapelseordningen mot evangeliet. Luther hänvisar också till 1 Moseboken 9:6 för att legitimera rätten att ta liv.

Den som utgjuter människoblod,
hans blod skall utgjas av människor,
ty Gud gjorde människan till sin avbild. (1 Mos 9:6)

Svärdets herravälde var alltså med Skriftens stöd överlämnad till människor, menade Luther. Före syndafallet förekom inga dödsstraff, efter fallet kom en strängare ordning att råda.

Någon ståndsordning kände patriarkerna inte till. Den tillkom enligt Luther genom Moses. Då utvecklades särskilt det andliga och det världsliga regementet och fick sina respektive särdrag.³

Utänför samvetet är lagen Gud, menade Luther. Det betyder att lagens förvaltare, överheten, utför ett Guds verk när de straffar missdådare.⁴

Luthers uttalanden om det världsliga regementets obrutna makt över alla former av världsliga angelägenheter fick extra styrka utifrån *de rådande statsfientliga tendenserna i tiden*. Dessa var Luther förhatliga. Varje revolutionär tendens var Luther den förste att bekämpa.

Luthers positiva hållning till överheten var orubblig. Detta särskilt som han funnit att han hade bibeln på sin sida. Ständigt hänvisar han till följande passus hos Paulus:

Varje människa skall underordna sig all den överhet hon har över sig. Ty det finns ingen överhet som inte är av Gud, och den som finns är förordnad av honom. 2De som motsätter sig överheten gör därför motstånd mot Guds ordning, och de som gör motstånd drar straff över sig själva. 3De styrande är inget hot mot goda gärningar, men mot onda. Vill du slippa känna fruktan för överheten, gör då det goda, och den skall berömma dig; 4den står ju i Guds tjänst för att du skall kunna nå det goda. Men gör du det onda, känn då fruktan. Det är inte för inte som överheten bär sitt svärd; den står ju i Guds tjänst som hämnare, för att vreden skall drabba den som gör det onda. (Rom 13:1 ff)

Ovanstående bibelord finner Luther bekräftat även på andra ställen i Nya testamentet.

För Luther är sammanfattningsvis det världsliga regementet en mänsklig ordning, lagd under förnuftet. Samtidigt är den makt som Gud tilldelat den gudomlig.

Kontrasten till det andliga regementet och evangeliet framträder om möjligt än tydligare genom att Luther har rensat evangeliet på alla former av befallningar. Allt som

¹ Billing 1971 s 242-259

² Billing 1971 s 307-318

³ Billing 1971 s 307-318

⁴ Billing 1971, s 89-116

rör andliga ting framställs som renodlad gåva. Inte ens när det gäller äktenskapet finns i evangeliet någon befallning. Befallningarna ligger helt på det *världsliga regementet*. Skall någon befalla i kyrkan så är det överheten. Den uppgiften är dessutom nödvändig. Först genom det världsliga regementets svärd, kan Gud återupprätta kyrkan, hävdar Luther. ¹

I det av över- och underordning präglade samhälle som förespeglade Luther ingick en bestämd syn på överhetens ansvar. Enligt Luther innebar *varje steg uppåt i hierarkin ökat ansvar*. Till detta ansvar hörde att träda upp mot orättvisor och förtryck.

Till ansvaret hörde att bevaka undersåtarnas väl. Billing betecknar Luthers lära om staten som väsentligen etik, främst individetik. ²

Den katolska kyrkan med påven i spetsen betraktade det kristna imperiet som en enhet under påvens ledning. Den andliga regementet stod över det världsliga. Den andliga överheten rådde över den världsliga lika självklart som att själen är överordnad kroppen. Allt var styrt av lagen där den gudomliga lagen stod över den världsliga. ³ Med Luther omgestaltades denna ordning. *Den andliga rätten utplånades* och lades i omgestaltad form under det världsliga regementet. Ordet och svärdet ersatte med Billings sätt att uttrycka det, sacerdotium och imperium. ⁴

För Luther var *den katolska kyrkans grundfel sammanblandningen av Guds och världens rike*. Detta grundfel vidlådde även svärmarna. Bondeupproret var för Luther ett exempel på detta. ⁵

För Luther gällde att det goda hade sin plats inom det ansvarsområde en människa eller en grupp människor var satta att verka. *Det goda är aldrig något som skall utföras utanför den egna kallelsen*. Därigenom återupprättas arbetets betydelse. ⁶ I det katolska kristna imperiet däremot stod det andliga över det världsliga, det asketiska över det sinnliga, fromhetsövningar över livet i den jordiska kallelsen. Sinnlighet var den viktigaste markören för det onda. Det blev följaktligen förtjänstfullt att förneka kroppsliga behov. Det andliga hade företräde. Att tillhöra den andliga ståndet stod högre än att tillhöra det världsliga. ⁷

Luther var ej någon samhällelig nydanare och det var för den delen inte heller Billing. Tvärtom! Luther var fast förankrad i den från medeltiden stammande synen på samhällets uppbyggnad i feodal över- och underordning. Detta desto hellre som samhällelig oro och uppror (bondeupproret) hotade att slå sönder rådande ordning även på reformerade områden.

Till detta kom att Luthers optimistiska syn på evangeliets omvandlande inverkan hade gäckats. På ett område verkade han dock förnyande. *Han återgav genom sin kallelsetanke arbetet sin centrala betydelse*. Det betydde i sin tur att han uppvärderade statens roll i samhälle och kyrka. ⁸

Luther insåg att det över- och underordningssystem han lade ned så stor kraft på att försvara stack i ögonen och behövde försvaras. Mot den bakgrunden skall Luthers påstående förstås att *det var skäligt med överhetens prakt och lyx*. Skillnader behövdes för att upprätthålla det viktigaste, den rätta ordningen i samhället. Olikheterna var dessutom rättvisa. Luther ville se det som en förmån att befinna sig i ett lägre stånd med

¹ Billing 1971 s 307-318

² Billing 1971 s 131-152 Detta har Wingren observerat. Wingren 1968 s 82

³ Billing 1971 s 27-42, s 43-63

⁴ Billing 1971 s 180-237

⁵ Billing 1972 s 27-42, 43-63

⁶ Billing 1971 s 116-131

⁷ Billing 1971 s 27-42, 43-63

⁸ Billing 1971, s 116-131

många innehavare. Han dristade sig t o m att påstå att innehavarna av de högre ämbetena hade det svårare än deras underlydande.¹

De yttre ordningarna behövde inte i grund förändras, menade Luther. Vad Gud ville var annat än samhällsreformer, han sökte hjärtat. Det var själarna Gud ville vinna. För Luther blev därför det andliga regementet det för Luther allt avgörande. T o m den eviga yttre freden berodde av det andliga regementet. Den freden kunde enbart Kristus åstadkomma.

När det andliga regementet fick verka efter sitt syfte blev verkningarna dramatiska, hävdade Luther. Dess makt var så stor att det ägde makt att driva ut djävlar²

C Ordet, politia och œconomia, en sammanfattning

Å ena sidan var samhället uppbyggt på Ordet, å den andra på politia och œconomia. Ordets (det andliga ståndets) uppgift var att bejda, politias och œconomias (det världsliga ståndets) att skydda, respektive arbeta.³

Terminologiskt var Luther aldrig låst. Tillfället avgjorde hur han uttryckte sig. Men i sak stod han fast. Luther förutsatte inbördes samverkan i ett samhällssystem där samtidigt strikt boskillnad mellan uppgifterna förelåg. Skiljelinjerna stånden emellan liksom den likaledes konsekvent upprätthållna över- och underordningen, det så kallade olikhetssystemet, var för Luther av grundläggande betydelse. Olikhetssystemets uppgift var för Luther inget mindre än att upprätthålla rätten och friden.

Luther satte alltså upp en skarp gräns mellan det andliga och det världsliga regementet. I det andliga regementet styrde Gud genom evangeliet, i det världsliga hade Gud överlåtit väldet till överheten som styrde enligt förnuftets lagar. Det betyder att lagen var förbehållen den världsliga överheten. Såväl det ena som det andra regementet stod under Guds herradöme.

Där Gud genom evangeliet erövrade en människas inre rådde frihet över allting. Lagen behövdes inte längre. Alla hade samma tillgång till nåden och nådens medel. Inga förmedlande präster behövdes. Inför Gud var alla präster, alla hade samma behov av nåd.

Den av evangeliet uppfyllda människan var fri men använde sin frihet att i Jesu efterföljd tjäna. Det världsliga regementet med sin över- och underordning hade lagen att tillgå för att skapa ordning i en värld som glömt Gud. T o m avrättningar kunde krävas för att straffa och skapa ordning. För bödelns dödshugg kan man tacka Gud, hävdade Luther. På motsvarande sätt såg Luther på det rättfärdiga kriget. Lagen var överlåten åt överhetens förnuft, hävdade Luther.

Luther hämtade förebilderna för lagstiftningen från skilda håll. Bibeln var en viktig källa med motiveringen att förnuftet hade sin plats även i Bibeln, en annan var för den patriotiske Luther, Sachsenspiegel.

Nya testamentets kärleksbud var en förlaga när Luther skulle konkretisera vad lagen stod för. Detta lät Luther samspela med sin över- underordningsideologi och ledde till slutsatsen att den som stod över en annan också hade ansvar för dennes väl och ve.

Den katolska corpus Canonici däremot fördömde Luther. Detta främst därför att denna blandade samman det andliga regementet med det världsliga och ställde allt under lagen.¹

¹ Billing 1971 s 290-305

² Billing 1971 328-379 I Wingrens återgivning av Billings beskrivning av de två rikena hos Luther ser Wingren en

tendens att av de två rikena göra ett enda med syndernas förlåtelse som enda regeringsprincip. Wingren 1968 s 71 ff
³ Billings avhandling om Luther ledde till att Billing såg med skärpa på differensen mellan kyrkan och staten. Wingren 1968, s 16

2 Einar Billings bibelteologiska budskap

A Övergripande

Innehåll, tolkning, anknytningen till "Luthers lära om staten"

Einar Billing följde upp avhandlingen om Luther med att arbeta på en vittfamnande bibelteologi. Denna studie vittnar om en brottning med bibeltexterna av osedvanligt slag. År 1907 redovisades resultatet av hans mödor i avhandlingen "De etiska tankarna i urkristendomen. I deras samband med dess religiösa tro." Redan året därefter kom den mera populärt hållna uppföljaren "Försoningen" ut. I den senare boken går Billing mera specifikt in på Jesu försoningsgärning. Hans framställning i den senare boken är en "upplättad" variant av den första där han kompletterar vad där är sagt om försoningsmotivet. I "Försoningen" är gränsen mellan bibeltolkning och förkunnelse flytande.²

Billing inleder sin bibelteologi med en bred, fristående framställning av den grekisk romerska filosofin från sofismen fram till nyplatonismen.³ Denna redogörelse lägger grunden till Billings i alla sammanhang betonade åtskillnad mellan den hellenska och den judiskt kristna religionstypen, mellan den grekiske filosofen och den judiske profeten. Trots den avgörande vikt Billing lägger på denna sin redovisning avstår jag här från att referera den. Jag nöjer mig med att konstatera att denna självbärande och genomarbetade inledning på drygt femtio sidor står på egna ben. I sitt sammanhang är den menad att framstå som den bibliska religiositetens kontrast. Den grekisk romerska filosofin, d v s hellenismen, söker gudomlig visdom i ett ständigt återkommande försök att nå fram till sanningen. För profeterna och Jesus sätter Gud sina spår i historiens dramatik. Sanningen finner de inte i tanken utan i verkligheten. Att framhäva denna kontrast var en hjärtesak för Billing.⁴

Billings mödor med bibeltexterna kan karakteriseras som ett gigantiskt försök att fånga bibelns innehåll och syfte i en sammanhållen framställning. Redan titeln "De etiska tankarna i urkristendomen..." demonstrerar misslyckandet. Titeln är missvisande och motsvarar inte innehållet. Visserligen är den etiska aspekten genomgående i Billings framställning men rubrikens begränsning till "urkristendomen" är obegriplig. I själva verket har Billing tagit sig före uppgiften att leverera en mer eller mindre heltäckande bibelteologi, omfattande både Gamla och Nya testamentet, där han läser texterna utifrån "ett etiskt religiöst raster". Det betyder att endast det som enligt Billings bedömning håller måttet "etiskt religiöst" ges religiös legitimitet.

Resultatet har blivit en imponerande och baktung torso, där analysen av Nya testamentet huvudsakligen är koncentrerad till bilden av Jesus.⁵

Att referera en framställning som Billings är mer än krävande. Förutom att den är innehållsligt mättad skapar språkbehandlingen problem. Meningarna är långa ofta med infogade tillägg omgärdade av tankstreck. Ofta får man ta ut subjekt och predikat för att över huvud taget få grepp om innehållet. Till all lycka är huvudlinjerna klara och Billings

¹ Billing 1971, s 153-177, 241-260, 307-319

² Detta kapitel har viss anknytning till Eckerdals mer övergripande framställning i kapitlet "Uppenbarelse och historia". Eckerdal 2012 s 143-169

³ Trots detta behandlar Billing i sin teologi aldrig relationen mellan teologi och filosofi. Wingren 1968 s 130

⁴ Billing 1936, Billing 1921

Billing, Einar Försoningen 2 oförändrade upplagen 1921 (1 upplagan 1908) Kort referat om Billings syn på skillnaden mellan "Hellas och profeterna" i Wingren 1968 s 27 f.

⁵ Edvard Rodhe recenserar kortfattat "De etiska tankarna..." Också han talar om en torso. Rodhe 1930 s 206-210

styrning av det bibliska stoffet närmast övertydligt. Mitt i allt som Billing skrivit, mitt i hans hav av bibelhänvisningar, är det uppenbart vad Billing är ute efter.

Det sägs, bland annat av Gustaf Wingren, att Billing var exegetiskt och filologiskt säker. Detta för att understryka Billings pålitlighet. Om detta är sant, vilket det förmodligen är, ger jag ändå inte mycket för ett sådant tal. Det som kännetecknar Billing är hans styrning av stoffet och denna styrning är i ringa grad styrd av vare sig exegetik eller filologi.¹ Om Billing i sin avhandling om Luther var deskriptiv var han i sitt arbete med bibeln nämligen "konstruktiv". Det är med andra ord en trosinterpretation Billing presenterar.

Jag förstår Billing. Konstruktivitet är, menar jag, närmast ett måste för att få sammanhang i ett så mångskiftande material som bibelns. Eller om man så vill; trosinterpretationen är ett nödvändigt hjälpmedel för bibeltolkare som arbetar med tron som förutsättning. Och det gör Billing.

Billing är så uppenbart konstruktiv att det blir överkomligt att referera huvudlinjerna i hans framställning liksom tendenserna. I fortsättningen är det just dessa huvudlinjer jag är ute efter att tydliggöra liksom hans preferenser.

Jag ser "De etiska tankarna i urkristendomen" och "Försoningen" som två delar av samma verk. Detta trots att ambitionsnivån i "De etiska tankarna i urkristendomen..." ligger på en annan nivå än den i "Försoningen". "Försoningen" är en sammanställning byggd på två utvidgade föredrag där han uppenbart lutar sig mot resultaten av de mödor som "De etiska tankarna i urkristendomen..." kostat.

Trons sanningar vacklar, profetismen i centrum

Einar Billings tro på bibeln hade underminerats.² Den traditionella förankringen i och tolkningen av bibeln som hans far biskopen Gottfrid Billing gick i bräschen för, hade börjat vackla för honom.³ Såväl den bibelteologiskt anlagda "De etiska tankarna i urkristendomen...", som uppföljaren "Försoningen" vittnar om detta. Krisens utlösare och samtidigt Billings ögonöppnare blev Julius Wellhausen. Dennes sk litterärkritik hade till allmän förfäran vänt upp och ned på det mesta för den kristna trons företrädare. Här inte mer om detta än att studiet av Wellhausens "Prolegomena" för Einar Billings del innebar en revolution i hans bibelläsning. Han utgick inte längre från de enligt Wellhausen senare tillkomna skapelseberättelserna i 1 Mosebok, för att sedan vandra vidare genom bibelböckerna. I stället koncentrerade han sitt intresse till skriftprofeterna och den laggivning som är omvittnad i 5 Mosebok kap 12 och 2 Kungaboken kap 23, den sk Josias reform. Där fann han det för den gammaltestamentliga religionen kännetecknande och ursprungliga, det han kunde ta spjärn emot. I slutändan hamnade han hos evangeliernas Jesus och hos Paulus och dennes förståelse av Jesu frälsningsgärning. Genom denna sin på litterärkritik grundade läsning av bibeln fann Billing det för honom ursprungliga och autentiska.⁴

Vid läsningen av "De etiska tankarna i urkristendomen" slås man av hur konsekvent Billing tar sin utgångspunkt i profetismen, allra helst i Deuterocesajas profetior. Billing

¹ Wingren 1968 s 18

² Billing och bibelns auktoritet. Wrede 1966 s 106-111

³ Om faderns betydelse, Wrede 1966 s 30. Se även Krook 1940 s 198 och Björkquist som konstaterar att Billing stod "i ett tacksamt och positivt förhållande till den föregående generationen, representerad främst av den gamla biskopen i Lund". Björkquist 1940 s 88

⁴ Kortfattat om Wellhausens betydelse i Wingren 1968, s 10 f. Aulén konstaterar att den historisk-kritiska forskningen inte enbart ställde till svårigheter utan också var till oanad hjälp. Aulén 1962, s 208. Den gav, tillägger jag, möjligheter att bryta invanda tolkningsmönster.

låter Deuterotesaja återspegla en i historien verksam Gud, en Gud vars kännetecken är rättfärdighet och barmhärtighet i en paradoxal förening.¹

Wellhausen var den som ledde Billing in på dessa nya spår men inte enbart denne.² Billing hade i tidens anda blivit historiskt medveten³ något som påverkade honom att läsa bibeln som ett historiskt vittnesbörd och inte som en rad religiöst motiverade och för kritik fredade sanningar. Det nya påhejades också av Billings lyhördhet för uppenbar sanning och känslighet för det etiskt religiöst fullödiga.

Till allt detta kommer att den segrande naturvetenskapen tvingade Billing att tänka nytt. Genom att lägga allt under "den obönhörliga kausaliteten" hade naturvetenskapen lagt sig som en våt filt över allt dyrt och heligt och hotade därigenom den kristna trons själva existens. Åtminstone upplevde Billing det så.⁴

Dock är det viktigt att tillägga att Einar Billing trots allt detta nya som ruskat om honom, aldrig vände sitt andliga arv ryggen. Vördnaden för bibelordets sanning, Jesusordens auktoritet och Martin Luthers betydelse för kyrkans liv finns där trots allt det nya som Einar Billing tagit till sig. Själv kom han att bli en av företrädarna för den lutherrenässans som satte sin prägel på svensk teologi under den första delen av 1900-talet. Detta främst genom ovan refererade avhandling "Luthers lära om staten".

Sammantaget bidrar det jag ovan lyft fram till en bibeltolkning och en bibelkritik av speciellt slag. Denna bibeltolknings särdrag har jag i detta arbete satt mig före att tydliggöra. Jag upprepar; min metod har varit att vaska fram och karakterisera det som Billing före annat hade behov att visa. Någon detaljgranskning är det minst av allt fråga om. En sådan är för mitt syfte dessutom överflödigt. För nog detaljgranskar Billing men detaljgranskningen är tjänare åt helheten, inte tvärtom.

Einar Billing tillhör dem vars verk redan är uppmärksammade. Vad övriga forskare kommit fram till, framför allt deras påpekanden om extern påverkan på Billing, hänvisar jag nödtorftigt till i notapparaten. Här gör jag inga anspråk på fullständighet.

Slutligen noterar jag att jag hittills inte funnit prov på någon mer inträngande exeges av Billings bibelteologi och dess konsekvenser. Mycket av det som sticker ut i denna är därför okänt. Jag skall i fortsättningen efter bästa förmåga markera där jag funnit sådant som andra inte uppmärksammat. Detta mer än annat för att det förtydligar bilden av Billings kamp med sin tro.

Hotet från den naturvetenskapliga metodiken tvingar fram genomtänkt "överhistoria"⁵

Den naturvetenskapliga metodiken kändes hotande, vittnar Billing, inte naturvetenskapen i sig med dess många gånger ovedersägliga sanningar. Billings påstående får tas med en nypa salt. Metodiken hör så nära samman med saken att det ena spiller över på det andra.

¹ Uppenbarelsen i historien. Billings inspiratörer. Wrede 1966 s 111-119

² Billing tyskt orienterad. Påvisbart direkt påverkad av Martin Kähler (1835-1912) och av Wilhelm Herrmann (1846-1922). Wingren 1968 s 122-128

³ Edvard Rodhe betonar Harald Hjærnes påverkan på Billing. Rodhe 1930 s 210

⁴ Wingren antyder Billings distans till den analytiske filosofen Axel Hägerström. För mig syns den animositeten självklar. Hägerström var ju inget mindre än en personifikation av just "den obönhörliga kausaliteten". Wingren 1968 s 131 f

⁵ Jag ser Billings tankar om "överhistoria" som en nyckel till Billings religiöst betingande verklighetsuppfattning. Begreppet "överhistoria" eller närliggande begrepp förekommer ej i Wingren 1967. Hos Wrede däremot upptar Billings historieuppfattning en central plats. Se f a s 119-125 i Wrede 1966. Inte heller Aulén tar upp "överhistoria" som ett nyckelbegrepp i tolkningen av Billing. Följande citat från "Försoningen" visar dock att saken fanns där. Uppgiften är citerar Aulén "att såsom profeterna, tolka Guds utkorelsehistoria, dess system, dess sammanhang, i vilket alltjämt ständigt nya länkar infogas". Aulén 1962 s 214

Naturvetenskaplig metodik hade blivit till en andlig stormakt som i kamp med äldre traditionellt/religiöst tänkande kommit att ge den moderna tiden dess prägel.¹ Naturlagen var det nya, den naturlag som gjort sig kvitt sin religiösa tolkning. Dess regelmässighet är total, preciserar Billing. Ingenting förmår slå ut den. På denna regelmässighet (kausalitet) vilar den naturvetenskapliga metodiken, som inte tål något annat vid dess sida, allra minst bön och religiositet.²

Alla är berörda, slår Billing fast. Lärd som olärd har svårt att förbinda sina religiösa tankar med det naturvetenskapliga tänkesättet. Billing drömmer om den dag då församlingen åter med större frimodighet och klarhet skall kunna höra naturlagarna vittna om Guds trofasthet "och utvecklingslärans oändligheter" och "sjunga en hymn till skaparens allmakt och allvishet". Men dit var det långt kvar för Billing och hans omgivning. Under Billings samtid gällde både för honom själv och andra att andliga besittningar måste förvärfvas under personlig kamp.³

Det är här som Billings tankar om "överhistoria" kommer in en av nycklarna till Billings tänkande.⁴ Vad Billing söker efter är historia som fångar historiens djupaste innebörd, en innebörd som naturvetenskapen inte kan bestå den med. Denna innebörd utvinnes genom sakligt studium av det iakttagbara och slutsatser dragna utifrån detta studium, påstår Billing. Men mer än så krävs. Billing går till skriftprofeterna för att exemplifiera vad han menar. Profeterna nöjer sig inte med historiens och händelsernas yttre förlopp, hävdar Billing. Till detta kommer "utkorelsetro" förenad med sedlig övertygelse. Det sammanlagda resultatet blir "överhistoria", en historia som innebär nyerövringar på det religiösa och sedliga området.⁵

Dessa historiens nyerövringar kulminerande i Jesu framträdande och den nya verklighet som detta skapade. Profeterna och mer än annat Jesus, blir för Billing bibelns liksom verklighetens centralpunkter. Billing lade därvidlag inte vikt vid profeternas och Jesu läror. Hans intresse var koncentrerat till den nya verklighet som profeterna och f a Jesus blottade eller manade fram. Denna omvittnas på bibelns blad och förverkligas ständigt på nytt allt eftersom tiden har sin gång.

Profeternas och f a Kristi historiska och "överhistoriska" sanningar blev för Billing till tolkningsnycklar liksom till kritisk måttstock vid bedömningen av bibeltexterna. Självständigt utformad historisk kritik däremot var inget som Billing sysslade med. Här lutade han sig mot Wellhausen. Billings slagruta var etiskt/religiös. Sorglöst tog han bl a bibelns Jesusord för bokstavliga sanningar.

Som en "överhistorisk" specialkategori räknar jag Billings användning av exodusmotivet. Det betyder att Israels befrielse från fångenskapen i Egypten görs till ett genomgående grundparadigm för Guds befrielsegärning. Detta i all sin bibeltolkning, dock tydligast i behandlingen av gammaltestamentliga texter.

Om "överhistoria" så förstådd är huvudspåret har Billing också annat att förtälja i samma tankes förlängning. Han kan tala om det moderna tänkandets bägge poler, natur- och personlighetstanken. Dessa båda står i ständig växelverkan påstår han med hänvisning till Geijer.⁶ Med gillande kan Billing anföra Kant för vilken "begrepp utan åskådningar är tomma, åskådningar utan begrepp är blinda".⁷

¹ Billing 1936 s 256

² Billing 1936 s 257 ff

³ Billing 1936 s 288 f

⁴ Att Billing påverkats av Martin Kähler framgår i den av Einar Billing författade artikeln om Martin Kähler i NF 15 s 550 ff. Se även Wrede 1966 s 122-124

⁵ Billing 1936 s 85, 94

⁶ Billing 1936 s 255

⁷ Billing 1936 s 262

Man kan med fog läsa Billings hela utläggning i "De etiska tankarna i urkristendomen" liksom i uppföljaren, den mera öppet förkunnande "Försoningen" som ett försök att tydliggöra en "överhistoria" i ovan anförd mening och därmed legitimera bibelns religiösa sanningar. Det kan låta förmätet men har man inte sett detta blir det fel hur rätt man än i övrigt förstått Billing.

I sin bibelteologiskt anlagda läsning av f a profeterna tar Billing hjälp av egna fasta ordpar som övergripande styr hans tolkning, d v s skiljer det ena från det andra, det rätta från det felaktiga. Sen belägger han med argument och inte minst med rikliga bibelhänvisningar.

Samtidigt och parallellt med detta befarar Billing, och det gör han ofta när han uttalar sig om bibelordets tolkning, att han kan ha tagit miste. Min hypotes "är ej helt orimlig", skriver han exempelvis när han argumenterat för att Jesu jordiska verksamhet kan sammanfattas i "Jesu Fadersgärning."¹ Och han menar vad han säger. Billing förblir under hela sitt liv, trots sin profilerade framställning, en levande, påverkbar människa. Billings religiösa tänkande är alltså inte skrivet i sten, åtminstone inte i hans egna ögon.

Einar Billings tal om att till historiens fakta skall läggas "överhistoria" för att historiens innersta mening skall blottas låter sig alltså inte skjutas undan som ett motiv bland många i Billings bibeltolkning. Att förutsätta en bakom liggande "överhistoria" tar uttalat eller uttalat plats i all hans bibelutläggning. Detta desto nödvändigare som Billing förlägger bibelns gudomliga drama till det konstaterbara och inte till vishetens eller laglydnadens tankevärldar.

Här skall slutligen än en gång markeras att Billings bibelteologi och hans "Luthers lära om staten" har olika utgångspunkter. I bibelteologin konstruerar han, tydligast utifrån möjligheter som öppnats för honom genom Wellhausens bibelkritik. I "Luthers lära om staten" gör Billing sitt yttersta för att rätt förstå Luther. Han är deskriptiv och uppenbart inställd på att följa Luther i spåren.

Gud den fullkomlige

Billing bekänner sig till Fadern som himmelens och jordens herre.² Ytterst hämtar han denna sin bekännelse från Jesus. Jag citerar: "Aldrig har så Guds helighet och majestät, hans rättfärdighets stränghet, hans absoluta suveränitet, hans oberoende av och upphöjdhet över världen, hans transcendens blivit skarpare betonade än i *Jesu förkunnelse*".³ Denna upphöjdhet höjer sig över alla mänskliga hänsyn. "I buden", skriver Billing går de två målsynpunkterna, för Guds äras skull och för människans skull, isär. För Jesus gäller allt Guds ära. *Jesus* var en strängare väktare av lagen än de skriftlärdar.⁴ Viktigare än allt annat är att Guds namn blir ärat och helgat. Utifrån Guds fullkomlighet skall Guds krav mätas, slår Billing fast, inte efter mänsklig svaghet.⁵ Guds suveränitet sträcker sig ända in i folkets omvändelse. Gud måste själv omvända sitt folk.⁶ Billing är här och i alla de sammanhang konsekvent teocentrisk i sitt betraktelsesätt.

F a var Billings uppmärksamhet riktad mot Guds gärningar med sitt utvalda folk Israel. Däri inbegriper Billing både vad Gud gjort i historisk tid och gör i den nuvarande.⁷

¹ Billing 1936 s 409

² Billing 1936 s 361

³ Billing 1936 s 367

⁴ Billing 1936 s 372

⁵ Billing 1936 s 363, 365

⁶ Billing 1936 s 112 f

⁷ Billing 1936 s 77-83

Ökenvandringen blir för honom ett allmängiltigt paradig för livets villkor för de utvalda liksom för Guds kärleksfulla suveränitet.

Att detta upphöjda gudsbegrepp genomsyrar Gamla testamentet i sin helhet exemplifierar Billing f a med hänvisningar till Deuterocesaja och Hesekiel.¹

Billing redovisar de konsekvenser detta upphöjda gudsbegrepp får för den gammaltestamentliga hållningen till naturens ordningar. Kontentan av den redovisningen kan sammanfattas i; glöm mekaniskt verkande naturlagar. Allt styrs av en aktivt ingripande Gud.

Eller närmare utfört; Billing visar med exempel bland annat hämtade från Jeremia att även naturens ordningar är inneslutna i Guds förbund med sitt folk. Jer 5:22.²

Regelmässigheten i naturförloppet ses i det gammaltestamentliga tänkandet som ett utflöde av Guds lagstiftande rättfärdighet.³ Kort uttryckt; naturen lyder Guds bud⁴ och svarar på folkets olydnad liksom på folkets rättfärdighet genom sitt sätt att uppträda.⁵ Naturkatastrofer utläses följdriktigt i Gamla testamentet som uttryck för straff för att människan brutit mot Guds bud.⁶

Denna, låt oss kalla den lydndsrelation till Gud, är utsträckt även till djuren. "Till och med hägern under himmelen känner ju sin bestämda tid, och turturduvan, svalan och tranan taga i akt den tid, då de skola komma tillbaka; men mitt folk känner icke Herrens rätter" (Jeremia 8:7).⁷

Einar Billing säger inget direkt om hur han ställer sig till detta gudscentrerade men samtidigt förvetenskapliga sätt att betrakta naturens konvulsioner. Det myckna citerandet utan inlagda reservationer visar dock att han ger betraktelsesättet religiöst bestående värde.

I sitt, låt oss kalla det, bibelteologiska bygge är således gudomlig suveränitet inkluderad, dessutom bejakad. För att fastställa detta behövs inga omtolkningar eller nytolkningar. Billing behöver bara läsa innantill i bibeln för att få fatt i Guds överhöghet. Väl att märka är att denna av Billing beskrivna suveränitet fungerar som stöd för en av Billings grundteser, den om trons teocentricitet. För en man som gjort sig till ett med Luthers problematik passar dessutom den konsekventa teocentriciteten som hand i handske.

Anknytningen till Luther är alltså uppenbar. I denna anknytning är emellertid en oupplöst spänning förborgad. Hur gör man i ett upplyst tidevarv när man skall förena Gamla testamentets förvetenskapliga betraktelsesätt med en livssyn som förutsätter mekaniskt verkande naturlagar? Detta problem som Luther slapp brottas med tangerade Billing ständigt. Det var en komplicerande faktor när han skrev sin bibelteologi. Någon närkamp med problemet gav sig Billing aldrig in på. Det är som löste han den gordiska knuten med orden; det enda utesluter inte det andra.

Två infallsvinklar, historiens och etikens

När Billing kritiskt bedömer bibeln (och i förlängningen kristen tro idag) gör han det av naturliga skäl utifrån en rad kriterier. I den bedömningen ingår alltid som något grundläggande att han prövar materialet utifrån dess historiska/"överhistoriska"

¹ Billing 1936 s 174

² Billing 1936 s 268

³ Billing 1936 s 269

⁴ Billing 1936 s 257

⁵ Billing 1936 s 88 f 278

⁶ Billing 1936 s 268

⁷ Billing 1936 s 268 f

status.¹ Sådant som enligt Billings bedömning inte hör hemma i det faktiska eller "överhistoriska", förs åt sidan. Låt oss kalla denna bedömningsgrund, *historiens/"överhistoriens" infallsvinkel*.²

Den andra bedömningsgrunden benämner jag *etikens (det sedligas) infallsvinkel*. Enligt denna äger endast det etiskt fullvärdiga legitimitet, det må sedan gälla i bibeltexterna, i historien eller i samtiden. I det etiskt fulländade är rättfärdighet och barmhärtighet förbundna med varandra till en enhet.³ Guds oförklarliga kärlek till sitt folk, det av Gud "utvalda" folket, representerar själva hjärtpunkten i denna rättfärdighet/barmhärtighet.⁴ Med denna Israels "utväljelse" följer ett ansvar att svara upp mot denna kärlek.⁵ Ansvaret tar sig uttryck i lydnad gentemot Gud. Denna "utvaldas" lydnad är i förlängningen det band som i Billings bibeltolkning håller samman Israel och binder samman Israels forntid med dess framtid.⁶

Om inte tidigare så avslöjar dessa val av infallsvinklar att Billing är förkunnare mer än bibelteolog i nutida mening. En bibelteolog av idag lyfter fram, bedömer och karakteriserar på grundval av en biblisk helhetssyn. En förkunnare förenklar och väljer ut för att levandegöra det han eller hon tror på och värderar. Till detta senare ändamål passar Billings framställning väl in.

Gud verkar i historien

Billing ställer Israels föreställningsvärld mot hellenismens vishet och indirekt också mot nutidens av naturlagarna påverkade tänkande. Det går inte att ta miste på att Israel äger hans sympatier.

Israel sysslar inte med naturens utan med historiens problem, skriver Billing med tydligt gillande. Det är historien, där "överhistorien" är inkluderad, inte naturen i sig med sina naturlagar, som öppnat Israels blick för tillvarons drama, dess mening och mål. Och "överhistorien" i sin tur har för Billing sitt centrum i det paradigmatiskt uppfattade uttåget ur Egypten (Exodus).⁷

Visserligen var naturen medräknad när havet vid uttåget från Egypten delade sig för Israels barn, men inte som Herre utan som tjänare, påpekar Billing. Undret var centrum, inte naturlagen. Gud var för Israel "historiens, de paradoxala rådslagens, de oanade skickelsernas och det rättas och godas Gud".⁸ Gud var för rättfärdighetens Gud och som en konsekvens av detta förvandlade denne kaos till lagbunden ordning.⁹

När orättfärdighet råder i landet följer därav naturens uppror enligt israelitens logik. Naturen, som uttryck för Guds vilja, reagerar på folkets olydnad och följderna drabbar folket.¹⁰

Visserligen är människan för israeliten naturens herre, men detta i egenskap av förvaltare. Hon är den helige Gudens tjänare (jmf Ps 8).¹

¹ Billing 1936 s 285 f

² Billing tolkar historien som aktiv, kontinuerlig uppenbarelsehistoria. Aulén 1940 s 58. "Hos Billing är läran om skapelsen subordinerad under tron på Gud som den i historien handlande Guden", Wingren 1968 s 35. Till detta att skapelsetron är skymd för Billing återkommer Wingren ständigt. Ansatspunkten i profetismen istället för i Genesis har orsakat detta, något som är en svaghet i Billings teologi enligt Billing. Wingren 1968 passim.

³ Billing 1936 s 104 ff

⁴ Billing 1936 s 89

⁵ Billing 1936 s 92

⁶ Billing 1936 s 89, 103

⁷ Exodusmotivet fungerar genomgående som tolkningsnyckel för Billing. Markerat är det så i hans tolkning av Gamla testamentet, men även, om än i försvagad form, i hans läsning av Nya testamentet. Se bl a Försoningen 1921, s 22 och 75

⁸ Billing 1936 s 260 f

⁹ Billing 1936 s 262

¹⁰ Billing 1936 s 266 f, 89

På detta följer följer Billings slutsats; "Allt tänkande sammanfattas för detta folk i gudstanken".²

Billing nöjer sig inte med att beskriva. Han tar också ställning. Han ställer sig på Israels sida och vänder hellenismens vishet ryggen.

Varför detta ställningstagande för Israel? Varför denna renodling av motiv? Därför att det med bibeln i handen låter sig göras. Förvisso! Därför att det banar vägen för Kristus. Också det spelar med. Dessutom därför att hans ställningstagande för en Gud som verkar i historien leder honom själv och hans samtids medkristna in på en framkomlig väg till fortsatt tro. Detta i ett läge där kristen tro hotade att kvävas av det moderna tänkandets rationalitet och lagbundenhet. En Gud som låter sig avläsas i historiens verkningar blir för Billing påtaglig. Dennes verkningar konkreta, dennes etiskt moraliska hållning möjlig att pröva.

Därmed inte sagt att Billing med hull och hår sväljer Israels primitiva världsbild. Redan att Billing tar sig rätten att kritiskt granska den Heliga Skrift visar detta. I tidens anda rensar han ut mytologiskt material för att bakom detta upptäcka en från all egentlig mytologi renad världsbild.³ I sin egen tids anda förutsätter Billing dessutom religiös utveckling. Spår av en sådan finner han i den individualism som växer fram inom Gamla testamentets ramar. Denna individualism leder enligt Billing till ökad klarhet.⁴

Vad Billing skriver med förankring i Gamla testamentet är i mina ögon en bibelteologi med flera bottnar. Å ena sidan återger han i sammanfattning vad han funnit typiskt för Israels hållning. Å den andra hjälper honom hans bibelteologi att slå den brygga till nutid som han så väl behöver i sin kamp mot tidens otro.

Billings ansatspunkt i sin vandring genom bibeln fram emot Jesus är profetismen. Skapelsen liksom urhistorien lämnar han åt sidan. Jag förmodar att Billing i Wellhausens anda betraktade detta material som sent och därför icke ursprungligt. Profetismen fungerar dessutom som kritisk måttstock när han bedömer Gamla testamentets skrifter. Följande avsnitt redovisar *hur* i ett översiktligt referat. Därefter följer ett antal fördjupningar där syftet är att mera precist visa de spänningar Billing upptäckt i det bibliska material han analyserat. Framför allt är jag intresserad av hans bedömningar.

B Deuterocesaja och sedan avvikelserna

Profetens förmedling av Guds kraftgärningar i historiens drama

Vid sin läsning av profeterna är Billing speciellt uppmärksam på hur dessa föreställer sig Gud. Han menar sig ha observerat att deras tanke om Gud varken är en produkt av "tänkandets deduktioner", ej heller "blott en återspeglning av rent inre upplevelser", utan "mättas med nytt innehåll ur den stora historiens ständigt skiftande och spänningsrika drama".⁵ Vad Billing vill ha sagt är att profeterna är förankrade i den historiska verkligheten och att detta påverkat deras upplevelse av Gud.

Profeterna, det betyder i första hans skriftprofeterna, kännetecknas av sin kreativitet, betonar Billing. De får ut "nytt idéinnehåll" ur historien, "nytt idéinnehåll, nya riktlinjer för folkens liv" (jmf teckningen av Jesus).⁶ Inte nog med detta, skriftprofeterna, dessa "de etiska utvecklingstankarnas bärare", griper med sina ord in i historien. De äger kraft

¹ Billing 1936 s 277

² Billing 1936 s 263

³ Billing 1936 s 277

⁴ Billing 1936 s 98 f. Om den fortskridande individualiseringen se bl a Wingren 1968 s 65

⁵ Billing 1936 s 262

⁶ Billing 1936 s 91

och frimodighet "att frambära Herrens ord" (Mika 3:8).¹ Och detta ord hör hemma inom de socialt religiösa grundplikternas ram, rätt och rättfärdighet (Hes 45:9).² Mot detta ställer Billing kulten som den stora rivaliserande tanken.³

"Inför Guds ansikte" växer profetens "sedliga övertygelsen ut till en sedlig tro". Detta gäller även när en troende människa ber, vittnar Billing. Inom den bedjande växer en övertygelse fram, den förvandlas i bönen till andlig klarhet.⁴

Anden är hos skriftprofeterna den kraft som ger dem utrustningen att förkunna Guds ord. Anden blir, här hänvisar Billing primärt till Hesekiel och Psaltaren, vad den är hos Paulus, den omskapande kraft som behövs för att fylla Guds krav.⁵

Och så min sammanfattning av Billings bekännelse till profetismen. *Ur profetens möte med folket och en gentemot det utkorade folkets svek utmanad Gud, förmedlar profeten med sina ord Guds etiskt betingade kraftgärningar präglade av rättfärdighet och barmhärtighet.*

Till detta kan läggas att utvecklingen går mot allt större klarhet, det betyder för Billing individualismens framväxt redan i Gamla testamentet.⁶

Deuterocesajas Herrens tjänare och Guds rättfärdighet

I sin teckning av skriftprofeterna utgår jag från att Billing som kristen bekännare ytterst avser att lägga grund till sin tolkning av Jesus. Men dessa profeter får i realiteten en självständig plats i Billings framställning, något som avsnittet ovan visar. Man kan t o m säga att deras profetior, och då främst Deuterocesajas, är grundläggande i Einar Billings bibelteologi.

Deuterocesaja (Jesaja 40-55) förkunnar sitt frälsningsbudskap mot bakgrund av den babyloniska fångenskapens förnedring. Herren skall befria sitt folk ur förnedring och fångenskap och låta sina utvalda återvända till sitt land.

I Deuterocesaja ges "Herrens tjänare" en nyckelroll. Deuterocesajas Herrens tjänare är i Billings tolkning ej identisk med men förbunden med Israel. Billing kan också tänka sig att förbinda Herrens tjänare med en individ eller en grupp fromma israeliter.⁷

Dessutom och framför allt är för Billing associationerna till Jesus uppenbara.

När Billing talar om Israel och den välsignelse det utvalda folket skall få del av är inte hedningarna undantagna. Billing tar vara på bibelord som uttrycker att även dessa är inkluderade.⁸ Utväljelsens yttersta mening är för Billing alltid det gemensamma bästa. Exklusiviteten har för honom aldrig ett egenvärde.

I "Herrens tjänare" bevittnar profeten Herrens nya stora gärning. I denna återupplivas enligt Billing "den gamla Röda-havsperikopen", en "överhistorisk" sanning av grundläggande betydelse för Billing. Dess innebörd är för Billing att Israels barn i Röda havet på ett föregripande sätt gick från död till liv.⁹

Allt detta mot bakgrund av att Gud tycktes tåga. De till Babylon fördrivna såg ingen ljusning. Historien syntes ha upphört att förmedla budskap till Israel från dess Gud. För att undanröja tvivlet på Guds förmåga även i denna förtvivlade situation ger

¹ Billing 1936 s 98 f

² Billing 1936 s 100

³ Billing 1936 s 109 ff

⁴ Billing 1936 s 99

⁵ Billing 1936 s 98 f

⁶ Billing 1936 s 98 f

⁷ Billing 1936 s 183 f

⁸ Billing 1936 s 173

⁹ Billing 1936 s 185

Deuterocesaja utrymme för naturpoesin. Detta enligt Billing för att undanröja tvivlet på Guds förmåga att utföra sin utkorelsegering (Jes 40:12, Jes 40:15).¹

F a innebär dock Deuterocesajas profetior i Billings tolkning att utkorelsetanken får nytt liv. Detta genom Deuterocesajas profetior om de utvaldas befrielse mitt under rådande förnedring. Den av Billing relativt utkorelsetanken missaktade förbundstanken (där utväljelsen ses som en rättighet) saknas väl ej (Jes 42:6), anmärker Billing, men tillåts inte konkurrera med utväljelsestanken (där utkorelsen ses som nåd).²

Det duger inte att missa denna Billings anmärkning. Genomgående bygger den utväljelse (utkorelse) som Billing låter bli en av grundpelarna i Bibeln på Guds nåd. Så fort utväljelsen ses som en rättighet förlorar den sitt gudomliga ursprung. Från något gott förvandlas den till något ont.

Varför har Herren förbarmat sig över sitt avfälliga folk? Varför upphöja de vilsegångna? Det skedde "för Guds namns och äras skull icke för folkets", betonar Billing med hänvisning till Jes 42:18 ff, Jes 43:22 ff, Jes 48:8 f.³ Samtidigt visade Gud genom sitt förbarmande sin rättfärdighet. Dess kännetecken var rättfärdighet och barmhärtighet i förening. "I min förtörnelse översvall dolde jag mitt ansikte för dig, men med evig nåd vill jag nu förbarma mig över dig", citerar Billing.⁴ I profetian avvärjs varje tanke på att Gud inte visste vad han gjorde, betonar Billing och hänvisar till Jes 40:12 ff, Jes 41:1 ff, Jes 41:21 ff, Jes 43:27, Jes 45:9 ff, Jes 45:18 ff.⁵

Deuterocesajas budskap är i Billings tolkning att det "som såg ut som döden för hans folk, har varit en växt och utveckling som aldrig förr". Denna "upphöjelse" var något för skeendet centralt. Därigenom visade Gud genom exilen ännu ett djup av sin rättfärdighet.⁶

I Billings teckning fungerar Deuterocesaja i sin helhet som ett paradigm för hur Gud handlar med sina utvalda. Övrigt som Billing i sin vandring fram mot Nya testamentet och Jesus redovisar relaterar han därför till Deuterocesaja.

Tritojesaja enligt Billing

I Jesaja 56-66 är det Tritojesaja som uppträder och här med ett delvis annat budskap än det för Deuterocesaja kännetecknande. Billing identifierar trots detta Tritojesaja med Deuterocesaja. Det är situationen som skapar skillnaden. Deuterocesaja profeterade under exilen, Tritojesaja under tiden direkt därefter.⁷ Deuterocesaja profeterade om en kommande härlighet. Tritojesaja uppträdde under en tid vars kännetecken var frustrationen över en härlighet som kommit av sig. Besvikelse påverkade hans budskap.

Förhållandet uteblev alltså, dock tror Tritojesaja att detta förhållandet snart skall inträffa.⁸ Men först måste orättfärdigheten bort. Under exilen däremot vågade han trots Israels förnedring och skuld profetera om Herrens närhet. Jes 58:1 ff.⁹

Förhållandet Deuterocesaja och Tritojesaja är av den arten att det för Billing "på sätt och vis" återspeglar hela judendomens andliga historia.¹⁰

I Tritojesaja framträder individerna. Den ogudaktige skiljs från den rättfärdige. Billing betecknar den etiska undervisningen i Tritojesaja som "härlig". Allt påminnande om

¹ Billing 1936 s 271 f

² Billing 1936 s 185

³ Billing 1936 s 176

⁴ Billing 1936 s 176

⁵ Billing 1936 s 175

⁶ Billing 1936 s 173, 182

⁷ Billing 1936 s 187

⁸ Billing 1936 s 177

⁹ Billing 1936 s 177

¹⁰ Billing 1936 s 188

Hesekiel. Samtidigt är profetiorna bemängda med "underligheter". Där finns renhetsföreskrifter och sabbatsbud "som befinner sig på himmelsvids avstånd från de gamla profeterna".¹

Tritojesaja har till skillnad från Deuteromesaja inget annat än lagen att ta till, hävdar Billing. Därav följer som en konsekvens vedergällningstanken.²

Herren bor ej mer hos sitt folk. Med Hesekiel tvingas Tritojesaja erkänna detta. Herren tronar i höjden (Jes 57), men för Israel är himmelen såsom tillsluten. (Jes 64:1)³

Betänkligt är när de fromma ber Gud om nåd, men samtidigt kräver rätt. Detta under påverkan av vedergällningstänkande. De första tendenserna till detta finner Billing redan i Tritojesaja.

Upptäckten av individen och etisk undervisning som är "härlig" är den ena sidan av sanningen om Tritojesaja. Den andra förespråkar laglydnad, vedergällning liksom föreskrifter som Billing betecknat som "underligheter". Detta beroende av att Tritojesaja upplevde en verklighet som inte motsvarade vad man efter befrielsen från Babylon förväntat sig. Så enligt Billings läsning av Tritojesaja.

Även för Tritojesaja var bibelns Gud en verklighetens och historiens Gud. Samtidigt såg denne inte fullt ut vad som var etiskt religiöst hållbart.

I utläggningen av Tritojesaja observerar man något för Billing typiskt. Han jämför inte och lägger tillräkta för att få bibeln att gå ihop. Tvärtom markerar han de skiljaktigheter som han upptäcker. Varför? Därför att endast det etiskt religiöst fulländade i egentlig mening hör hemma i Guds ord. Allt annat förs åt sidan. Det stryks inte men oskadliggörs om jag tillåts uttrycka mig brutalt. I det här fallet sker detta främst för att det etiskt betänkliga hos Tritojesaja inte skall störa ut Billings paradigm att endast det etiskt religiöst fulländade i egentlig mening hör hemma i Guds ord.

Deuteronomiums avvikelser

För Billing var Deuteronomium den första kanoniska skriften, den skrift som öppnade vägen för Israel att betrakta den egna religionen som en "skrift- och bokreligion". I och med detta uppfattades profeterna mer eller mindre som skriftställare, "ur vilkas skrifter man genom reflexion och kombination kan hämta fram nya upplysningar om framtiden".⁴ I denna utveckling utläser Billing en avvikelse. Direktkontakten med Gud var bruten.

I samma riktning går Billings reflexion över Gudsbegreppets utveckling. "Redan i de i Gamla testamentets historiska böcker invävda sk deuteronomistiska återblickarna med deras enkla faststående schema – avfall, straff, omvändelse, välsignelse avfall straff – märker man skillnaden mot de gamla profeternas historietolkning." Och läser man de satser i vilka Hesekiel formulerar reglerna för allt Guds handlingsätt är det ibland nästan som om man hade formeln för en "naturlag" framför sig", skriver Billing.⁵

Denna schematiska i förväg inringade kunskap om Gud och Guds handlande ser Billing som ett avsteg från den ursprungliga i den historiska verkligheten förankrade förbindelsen mellan Gud och hans utvalda. Något har kommit emellan Gud och människa. I Deuteronomiums fall har reflexion över det i boken skrivna ordet trängt in och stört en levande gudsförbindelse.

¹ Billing 1936 s 186

² Billing 1936 s 187

³ Billing 1936 s 177

⁴ Billing 1936 s 170 ff

⁵ Billing 1936 s 271

Och skulle man kunna tillägga; så sker fortfarande i en religiositet där nedskrivna bud och förordningar lever sitt eget liv utan att vara förbundna med en i historiens verklighet handlande Gud. Så åtminstone om man låtit sig påverkas av Einar Billings sätt att läsa bibeln.

Eller för att säga det tydligare. När man ser Guds tilltal i nuet som det primära blir alla försök att fixera detta i allmängiltiga bud och regler med nödvändighet mer eller mindre återspeglningar av det ursprungliga. Eller med Billings ord, något har kommit mellan Gud och människa.

Exilen; Hesekiels förtjänster respektive avvikelser

Billing har observerat Hesekiels betoning av lagen och naturen. Detta mer än vad som var vanligt under exilen. Av detta följer, menade Billing i en för honom typisk vändning, att något främmande trängt in mellan Gud och hans utvalda. Lagen och naturen har intagit historiens plats.¹

Den av Hesekiel framhävda betoningen på Guds ära och suveränitet såg den teocentriskt bestämde Billing som en förtjänst. Detta skiljer Hesekiel från Deuteronomium, där teocentriciteten inte är lika uttalad.² På Hesekiels plussida står också att hoppet för honom var en levande föreställning.

Hesekiel var en själösörjaren med omsorg om att inte en enda fick gå förlorad.³ Och samme profet tryckte på de sociala grundplikterna rätt och rättfärdighet (Hes 45:9).⁴

På Hesekiels minussida står att rättfärdigheten för honom blev det motiv som trängde undan allt i sin väg. *Fiat justitia pereat mundus* (rätten må upprätthållas om så världen förgås), med den sentensen sammanfattar Billing Hesekiels rigida hållning.⁵

Med Hesekiel har också apokalyptik och allegori gjort "sitt intåg i profetian". Enligt Billing innebar det en försvagning av den hos profeterna rådande förbindelsen mellan Gud och hans utvalda.⁶ En levande förbindelse mellan Gud och människa hade ersatts av opåverkbara förutsägelser. Apokalyptik och allegori stod inte högt i kurs hos Einar Billing.

Det efterexiliska Israel, karakteristika i översikt

Billing observerar att *profetian allteftersom försvinner* från Jeremia och framåt. I dess ställe följer lärda utläggningar av den skrivna och fastställda lagen.⁷ Det ödesdigra med detta var "att samma absoluta auktoritet vilade över alla dessa tallösa stadgar."⁸

*Naturen kom i det efterexiliska Israel att bli paradigmet för Guds allmakt och hans allvishet.*⁹

Judendomen tröstade sig med apokalyptiska utsagor och på dessa följde en *framväxande apokalyptisk litteratur*, konstaterar Billing. Denna apokalyptik är till sitt väsen deterministisk, och därmed ett hot mot tanken på en Gud som verkar i historien.¹⁰ Determinismen hör dessutom samman med ett ensidigt sätt att se på rättfärdigheten. Den blir mer än annat bestämd av tanken på vedergällningens rättvisa. Jämför med

¹ Billing 1936 s 271

² Billing 1936 s 168

³ Billing 1936 s 161

⁴ Billing 1936 s 100

⁵ Billing 1936 s 168

⁶ Billing 1936 s 171

⁷ Billing 1936 s 346.

⁸ Billing 1936 s 346 f

⁹ Billing 1936 s 278

¹⁰ Billing 1936 s 284 ff

Jesus, manar Billing, som med en syn på historien utan deterministiska drag därmed också var befriad från en ensidig vedergällningstanke.¹

Exilen blev i realiteten slutpunkten. Trots Deuterocesajas profetior innebar befrielsen ur fångenskapen inte början på något nytt. Religiöst blev befrielsen istället en fortsättning på det som gällde under exilen. Eller som Billing uttrycker det: "Sakarja lever under intrycket att den skuld som fört Israel i landsflykten ännu oborttagen vilar över folket" (Sak 3:1 ff).²

I Hesekiels utläggningar fortlever inte exilens minne som hos Deuterocesaja, konstaterar Billing beklagande. Minnet blir som Baruchapokalypsen (Baruch 67) uttrycker det "ett svart vatten".³ Deuterocesaja står i den gammaltestamentliga kanon som ett isolerat undantag.

Vad judendomen för med sig från exilen är i Billings teckning *ej evangeliet om ny utkorelse utan kravet att göra mer allvar av förbundet*. Ingen ny rikedom finns att utvinna efter bankrutten i Babel. Allt är inriktat på att börja på nytt.⁴ *Mackabéerna* prisar hjältarnas bedrifter och *anknyter till historien*. Men man får inget ut av sina *anknytningar*, menar Billing, inget idéinnehåll, ej något att foga till Guds utkorelsehistoria.⁵ Billing utnämner Ps 10:1 till judendomens mest karakteristiska klagan. "Varför, Herre, står du långt borta och håller dig dold i tider av nöd?"⁶

Vad judendomen däremot gör, observerar Billing, är att idealisera historien, idealisera epoker och personer.⁷ I den senare judendomen betraktas patriarkerna ofta som helt syndfria (Manasses bön v 8).⁸

Särskilt lyser ett *idealiserings sken över förhistorien*, i det Billing benämner Genesis yngre källskrifter. Först med konung Jerobeam vänder det. På Jerobeam följde det stora avfallet.⁹

De gamla *profeterna tänkte sig en helig rest*, där det lilla fick stå som representant för det stora. *Den tanken återfinns Billing inte i judendomen*.¹⁰ Grubbelfrågan, varför Israel inte blivit det världens centrum som utlovats, leder i den sena judendomen fram till tanken på *en annan värld att ta i besittning*, konstaterar Billing med hänvisning till 4 Esra¹¹ Dock gäller inte detta Job, inte heller dem som kräver rättfärdighet nu.¹²

Historiens mål till och med ifrågasätts. Detta tydligast i Predikaren, som med Billings ord är "en ensam gestalt i hela den judiska församlingens litteratur".

Karakteristiskt för den judiska fromheten är, observerar Billing, att den judiska församlingen ivrigt *debatterar om man skall söka läkare*, eller om man skall bära vapen.¹³

Innan Billing träder in i Nya testamentet sammanfattar han tillståndet i den judendom som gränsar till Jesu tid. *Kännedomen om synden ökar* under denna tid, konstaterar han.¹⁴ De gammaltestamentliga fädernas förtjänster idealiseras, deras synder tonas ner.¹

¹ Billing 1936 s 83

² Billing 1936 s 190

³ Billing 1936 s 194

⁴ Billing 1936 s 194

⁵ Billing 1936 s 195

⁶ Billing 1936 s 197

⁷ Billing 1936 s 191

⁸ Billing 1936 s 192

⁹ Billing 1936 s 192

¹⁰ Billing 1936 s 236

¹¹ Billing 1936 s 248

¹² Billing 1936 s 249

¹³ Billing 1936 s 281 f

¹⁴ Billing 1936 s 231 ff

ner.¹ Ensidigt ställs ogudaktiga mot rättfärdiga. Här hänvisar Billing till psalmer i Psaltaren som han bedömer vara sent tillkomna. ² Mot alla dessa avvikelser från den av honom idealiserade profetismen låter Billing sedan Jesus framträda.

Konstateranden

Utifrån detta referat kan vi konstatera följande. I Deuterocesaja hade Billing funnit det han sökte. Han hade funnit en profet, förankrad i historien, med blick för såväl Guds rättfärdighet som barmhärtighet. Denne kunde på rättfärdighetens/barmhärtighetens grundval predika befrielse och frälsning för sitt folk.

Genom upptäckten av Deuterocesaja hade Billing också skaffat sig en måttstock utifrån vilken han kunde bedöma alla avvikelser från det som var Guds väg. Dessa avvikelser hittar han i de bibliska skrifter och bland de fromhetsriktningar som följde från exilen och framåt. Gemensamt kännetecken för dem alla var att något kommit emellan människan och den i historien verkande Guden. Detta andra (lagen, renhetsföreskrifter, i förväg inhämtad kunskap om framtiden, vedergällningstanken osv) har stört ut det levande gudsmötet.

Uppenbart slätar Billing inte ut med syftet att finna det för bibeltexterna gemensamma. Tvärtom spetsar han till för att skilja det i Gamla testamentet som håller måttet från det som inte gör det.

C Motiven som tolkningsnycklar

För att kunna ta ytterligare ett steg i förståelsen av Billings kritiska behandling av de gammaltestamentliga texterna byter jag nu spår. I stället för att observera bibelböcker och ställa dem i relation till varandra övergår jag till att ställa motiven i centrum. Jag granskar hur Billing ställer bibliska motiv mot varandra. Han spetsar till och kontrasterar. Ur detta studium vaskar han fram de bärande motiven. Det icke fullvärdiga får tjäna som kontrast till det för bibeln bärande. Samtidigt ställer han det som inte är fullvärdigt åt sidan.

Motivet Guds paradoxala handlande, rättfärdighet – barmhärtighet från Jesaja och framåt samt vedergällningens schema

Ur profetens möte med folket och en gentemot det utkorade folkets svek utmanad Gud, förmedlar profeten med sina ord Guds etiskt betingade kraftgärningar präglade av rättfärdighet och barmhärtighet. Så sammanfattade jag ovan Billings synsätt. ³

Profeten var för Billing främst Deuterocesaja. Dennes profetior väckte enligt Billing uppseende t o m för profeten själv. Hur kan Herren trots folkets synd förbarma sig, frågade sig profeten? Detta syntes honom mer än förunderligt. ⁴

Billing ger följande förklaring. Vördnaden för lagen var levande för Deuterocesaja och därmed också hans vördnad för rättfärdighet. Samtidigt var denne profet uppfylld av "Guds oförtjänta, skenbart mot lagens stridande" barmhärtighet. Deuterocesajas vördnad för Guds lag kunde inte kväva denna hans känsla. Ur denna dubbelhet föds hans profetior om förbarmande. Billing drar parallellen till Paulus hos vilken nåd krockat med rätt och där nåden i Paulus förkunnelse segrat. ⁵

¹ Billing 1936 s 215, 241

² Billing 1936 s 234-237

³ Billing 1936 s 98 f Wrede 1966 s 109. Billing hänvisar till Cremer och Schlatter när han kombinerar rättfärdighet/barmhärtighet.

⁴ Billing 1936 s 177 f

⁵ Billing 1936 s 185

Deuterocesajas sammanknytning av nåd och förbarmande med rätt och rättfärdighet ser Billing som en av Deuterocesajas egendomligaste nybildningar. Han ger den beteckningen "en underbar paradox". För Deuterocesaja hörde det till "rättfärdigheten att ej blott vedergälla den orättfärdige efter förtjänst utan ock att skaffa hjälp åt den orättvist lidande".¹

Deuterocesajas nåd/rätt följdes sedan upp i Psaltaren. Billing radar här belägg.² Ett av dessa hämtar han från psalm 103; "Herren gör rättfärdighetens verk och skaffar rätt åt alla förtryckta" (Ps 103:6).³ Mot detta står andra psalmer där det för Billing så förhatliga "vederläggningsschemat" följs. Det betyder att på brott obönhörligen följer straff. I de äldre psalmerna framträder detta "vedergällningsschema" mindre ensidigt än i de yngre, konstaterar Billing.⁴

När Billing kommer in på Hesekiel påminns han om "Deuterocesaja". Även hos Hesekiel är rättfärdigheten och barmhärtigheten knutna till varandra. I Hesekiel kap 35 versarna 2-4 står det:

Människa! Profetera mot Israels herdar, profetera och säg till dem: Så säger Herren Gud om herdarna: Ve Israels herdar, som bara vallar sig själva! Är det inte fåren som herdarna skall valla? Ni använder mjölken, gör kläder av ullen och slaktar de bästa djuren. Ni vallar inte fåren. Ni har inte hjälpt de svaga, inte botat de sjuka, inte förbundit de skadade.

Billing hävdar att Hesekiels hållning skall ses mot bakgrund av hans upplevelse av Guds handlande mot sitt orättvist förtryckta folk. Detta gäller enligt Billing även andra profeters teckning av rättfärdighetsidealet.⁵

Samtidigt tillämnar Hesekiel vedergällningsläran och det i dess strängaste form och det ända ner på individnivå.⁶ Allt Guds handlande infogar Hesekiel i vedergällningens schema.⁷ Billing drar parallellen till Psalm 62 där psalmisten bekänner: "hos dig Herre är nåd, ty du vedergäller var och en efter hans gärningar" Ps 62:13). Nåd och vedergällning blir ett och detsamma.⁸

När Billing nått fram till skrifterna mellan Gamla och Nya testamentet stannar han inför 4 Esra. Denne apokalyptiker fruktar vedergällningen och vädjar om nåd, men får ingen respons från Gud.⁹ För Billing vilar tragik över denne 4 Esras gestalt. Denne vill förstå sitt folks historia, han vill vinna klarhet över vad Gud vill säga sitt folk. Men, menar Billing, han missar det väsentliga när han inte kan släppa tanken att mot straffets storlek måste skulden svara.¹⁰

För judendomen gällde att man helt lät sig behärskas av vedergällningens schema. I pseudepigrafen Salomos psalmer "fylles nu" rättfärdighetsbegreppet "helt och hållet av vedergällningstankens innehåll" exemplifierar Billing. Den stundande vedergällningen var en orubblig sanning.¹¹

¹ Billing 1936 s 179

² Billing 1936 s 180

³ Billing 1936 s 206

⁴ Billing 1936 s 205

⁵ Billing 1936 s 104 ff

⁶ Billing 1936 s 162

⁷ Billing 1936 s 169

⁸ Billing 1936 s 209 f

⁹ Billing 1936 s 217

¹⁰ Billing 1936 s 246

¹¹ Billing 1936 s 201 f, 210

Erfarenheten av att även den rättfärdige kan få lida, löste judendomen med att ensidigt betona lidandet som en Herrens tuktan. Det betyder att ett etiskt betraktelsesätt tog plats vid sidan av den ensidigt drivna vedergällningstanken.¹

Jobs bok ser Billing som en protest mot att snöra in Guds handlingsätt i vedergällningens trånga schema.²

När Billing ser på Gamla testamentet i stort konstaterar han följande. Över hela det gammaltestamentliga fältet slår man fast hur Gud kommer att reagera på mänsklig olydnad. Detta utifrån fasta regler (Billing talar om lagkasuistik) Trots detta når man inte fram till något enhetligt. *En vedergällningslära återfinns Billing i Prästkodex, en annan i Deuteronomium, åter en annan hos rabbinerna.*³

"Irrationalitet" är för Krönikeböckernas författare likt ett rött skynke. I detalj påvisar "krönikören" hur den eller den synden i konsekvensens namn fått den ena eller den andra påföljden.⁴

Så till vad dessa referat står för.

För Einar Billing var religionens huvudfråga etisk/religiös. Frågan om rättfärdighet/barmhärtighet eller vedergällning som grund för Guds rättvisa agerande var av den anledningen central för honom. Bådadera hållningarna hade han funnit gammaltestamentligt förankrade. Entydigt tog Billing ställning för rättfärdigheten/barmhärtigheten. Rättvisa på vedergällningens grund tog han däremot bestämt avstånd från. Följden blev att visst i Gamla testamentet upphöjdes, annat kritiserades.

Utkorelse – förbund, nådesunder – yttre garantier. Utkorelsetankens anstöt

Utkorelsen var med Billings sätt att uttrycka sig "en rent religiös tanke". Utan att uppställde några villkor utvalde Gud Israel till sitt egendomsfolk, skriver Billing. Han citerar som belägg: "Icke därför, att I voren större än alla andra folk, var det som Herren fäste sig vid eder och utvalde eder, ty I ären ju mindre än alla andra folk" (5 Mos 7:7)

På denna oförklarliga utkorelse vilade enligt Billing hela Israels tillvaro. Och eftersom den Gud som utvalt Israel också är etiskt fullkomnad följde på utkorelsen "det etiska kravet med oförliknelig kraft".⁵ Till detta etiska krav på Israel hörde folkets lydnad. Därmed var också grunden lagd för ett förbund mellan Israel och dess Gud. I Deuteronomium bli följdriktigt dessa två, utkorelse och förbund, två oskiljaktiga begrepp. Det ena är en förutsättning för det andra.⁶

Denna parafra sammanfattar i korthet hur Billing förstod utkorelsen av Israel och det till utkorelsen hörande förbundet mellan Gud och hans folk.

För Billing gällde att denna Israels utkorelse endast kunde tillämpas av den som äger den som en paradox. När känslan av det underbara i denna gudshandling saknas, försvinner också poängen med den.⁷ Eller som Billing i annat sammanhang hävdar; "Förbannelsen har sin klara etiska grund: människors orättfärdighet, men icke så välsignelsen. Välsignelsen kommer alltid som en religiös paradox".⁸ Billing citerar Hosea när denne profet låter Gud säga: "Jag skall inte låta min flammande vrede få

¹ Billing 1936 s 246 f, 250

² Billing 1936 s 278

³ Billing 1936 s 203

⁴ Billing 1936 s 203

⁵ Billing 1936 s 139 f

⁶ Billing 1936 s 141

⁷ Billing 1936 s 150

⁸ Billing 1936 s 145

utlopp, jag skall inte ändra mig och förgöra Efraim, ty jag är Gud och inte människa, den Helige mitt ibland er. Jag kommer inte med skräck" (Hos 11:9). ¹

För Billing innebar detta att en förbundstanke som inte förstås som en paradox utan vilar på yttre garantier (och ses som ett reglerat fördrag) förs åt sidan om den så hävdas i bibeln. ²

Följer man utifrån detta synsätt Billing i spåren när han vandrar genom Gamla testamentet utifrån motivet "utkorelse – förbund" ger det följande.

Idealet representeras av *Deuterocesaja*. Denne lät aldrig medkänslan med de fördrivna kvävas av kännedom om deras orättfärdighet. ³ För Deuterocesaja gällde att Gud vill göra något nytt med sitt folk, förnya det i en ny utkorelsegering (Jes 45:16 ff). ⁴

Befrielsen kom emellertid inte att leda till detta nya. "Det nya exodusminnet", som Billing benämner befrielsen från fångenskapen i Babylon, slog aldrig igenom i förnyat liv. ⁵ När folket återvände till sitt land var Deuterocesajas profetior som bortblåsta, betonar Billing.

Billing menar sig ha funnit att historien om den ursprungliga utkorelsegeringen upphörde att vara aktuell ungefär vid sammanställningen av traditionerna om kung David. Det betyder i efterexilisk tid. Därefter förs tanken på utkorelse åt sidan. I dess ställe koncentreras uppmärksamheten på historien om Israels förbund med Gud, mer än annat om Israels förbundsbrott och dess följder. ⁶

När Billing skall karakterisera *Deuteronomium* betecknar han denna bibelbok som en sammansmältning av prästerlig thora och profetisk predikan. ⁷ Det betyder för honom att lagiskhet och förbundstänkande ingått förening med profetiskt/historiskt förankrat budskap. Till detta profetiskt historiska budskap räknar han också utkorelsetanken. ⁸

I Deuteronomium är lagen dokumentet för förbundet mellan Jahve och Israel. ⁹ Först när förbundet genom Israels avfall är brutet, gestaltar sig Israels gudsförhållande som ett rent rättsförhållande, hävdar Billing. ¹⁰

Hos *Hesekiel* behärskar förbundsforeställningar profetens betraktelse. ¹¹ När Billing närmar sig nytestamentlig tid finner han att den judiska församlingen saknar blick för utkorelsens under. ¹² Det som håller liv i utkorelsetanken är under denna tid lidandet, särskilt det tåligt burna lidandet. Beläggen finner Billing i sena psalmer (Ps 10, Ps 69:3 Ps 10:17). ¹³ Psalmisterna förstår att om Gud skulle utkräva hela sin rätt skulle Israel gå förlorat, men de vet att Gud tillika är barmhärtig. ¹⁴

Under tiden mellan Gamla och Nya testamentet uppträder nåden och rättfärdigheten i vad Billing kallar mildrad form. Billing talar om en rättfärdighet på billighetens grund. Sina exempel hämtar han från Salomos psalmer. ¹⁵

I rabbinernas lära om de två måtten, barmhärtighetens och rättfärdighetens, tenderar nåden enligt Billing att sjunka ner till människovänlighet. ¹ I de pseudepigrafiska

¹ Billing 1936 s 149

² Billing 1936 s 229

³ Billing 1936 s 226

⁴ Billing 1936 s 188

⁵ Billing 1936 s 190

⁶ Billing 1936 s 193

⁷ Billing 1936 s 135

⁸ Billing 1936 s 136 f, 152, 146

⁹ Billing 1936 s 143

¹⁰ Billing 1936 s 145

¹¹ Billing 1936 s 159

¹² Billing 1936 s 209

¹³ Billing 1936 s 207 f

¹⁴ Billing 1936 s 38, 209

¹⁵ Billing 1936 s 213

skrifterna blir Guds storhet och avstånd till människans en anledning att ursäkta den svaga människan som inte håller måttet.² Eller man urskuldar sig med att man ändå tillhör förbundet, de utvalda osv. För Billing indikerar detta att dåtidens fromma mer förlitade sig på förbundsiden än på utkorelseiden.³

Men, betonar Billing sammanfattande och med anspråk på att förmedla en absolut sanning; utkorelseparadoxen är ej sedligt avtrubbande utan den starkaste etiskt förpliktande av alla tankar, men i samma ögonblick som nåden nedsjunkit till billighet, hänsynstagande etc blir den en sedligt ruinerande tanke.⁴

Till detta referat behöver endast tilläggas att Billing är observant på den anstöt utkorelsetanken som föreställning väcker. Denna anstöt ligger enligt Billing i att Gud behandlar människor olika. Detta leder gärna till att solidaritet inåt ger osund exklusivitet utåt.⁵ Denna obehagliga sanning föranleder Billing att parera med att lyfta fram prästkodex, dvs för Billing yngre material i Gamla testamentet. I prästkodex, närmare bestämt i Gen 1:26 f, handlar det om människans skapelse, inte specifikt Israels barns. Dessutom att människosläktet enligt släkregistret i Genesis förutsätts ha ett och samma ursprung (Gen 5,6,10). Framför allt understryker Billing det han kallar Guds nya utkorelsegerärning genom Jesus. För Jesus gällde att det var varje människa han sökte, inte specifikt dem som hörde till det utvalda folket.⁶ Allt i enlighet med sin syn på att religionen, i det här fallet aspekten den religiöst betingade utkorelsetanken, lika litet som något annat är stillastående utan utvecklas och mognar. Utkorelsetanken förutsätter denna utveckling och denna mognad för att vara etiskt religiöst fullvärdig, tillägger jag i Billings anda.

Historien kontra lagen, profetismen kontra lagen, utkorelsen kontra förbundet, rättfärdighet/ barmhärtighet kontra vedergällande rättfärdighet

I detta avsnitt samlar jag upp och kompletterar det hittills framkomna. Framför allt är syftet att slutgiltigt via Billings interpretation av de gammaltestamentliga skrifterna lyfta fram det för Billing religiöst bärande. Samtidigt blir motsatserna tydliga, dvs det som religiöst inte håller måttet.

Det var i historien som Gud uppenbarade sig för Israel. Gång på gång betonar Billing detta. *I Deuteronomium däremot träder lagen in vid historiens sida* eller i dess ställe som kunskapskälla om Gud.⁷ Resultatet blir att lagen tränger in mellan den handlande Guden och Deuteronomiums israelit.⁸ Eller som Billing också kan uttrycka det; historiens Gud "drager sig alltmer tillbaka bakom sin vikarie lagen".⁹ Billing rundar av med att konstatera att Deuteronomium ännu hör profetismen till men att Deuteronomium "gav kanonisk giltighet åt profetians tankar i den skrivna rättslagens form och gjorde denna till förbundets dokument".¹⁰

Efter Jerusalems fall blev lagen allt för Israel. Så bland annat hos Hesekiel.¹¹ Att lagen givits, bekräftats och utlagts var för Hesekiel viktigare än allt annat. Detta samtidigt som Hesekiel i sitt upplägg var mer judisk än många av sina samtida och efterkommande.

¹ Billing 1936 s 213

² Billing 1936 s 214

³ Billing 1936 s 214 f

⁴ Billing 1936 s 216

⁵ Billing 1936 s 134

⁶ Billing 1936 s 134

⁷ Billing 1936 s 156

⁸ Billing 1936 s 157

⁹ Billing 1936 s 158

¹⁰ Billing 1936 s 159

¹¹ Billing 1936 s 161

Trots detta var för Hesekiel Gud mer lagens Gud än sitt folks Gud. ¹ Följden blev enligt Billing att lagen inte blott ställde sig "mellan folket och utkorelsehistoriens Gud utan också mellan uppenbarelsens Gud och hans profet".² I slutändan blev resultatet för judendomen att lagen blivit "Israels nye husbonde" och pådrivare. Historiens roll och därmed den levande Gudens påverkan hade därmed radikalt begränsats. ³

Lagen är en "gåva av samma art" som den att Gud lät profetiska personligheter framträda, skriver Billing. Detta förutsatt att lagen "talar ut ur den levande historien". Då står lagen i självbesinningens tjänst och är en "fostrande, befriande och klargörande makt". Däremot, när den inte står i självbesinningens tjänst ändrar den karaktär. *Lagen går från gott till ont och blir i sitt nya sammanhang "förslavande"*. Så formulerar Billing sin grundinställning till lagen. ⁴ Det är framväxten av denna "förslavande" lag som här närmast intresserar mig. ⁵

I och med Jeremia började enligt Billing en motsättning uppträda mellan "en på den kodifierade lagen byggande och trotsande sedlighet och profetismens etiska åskådning". Denna "når sin högsta skärpa i Jesu strid med fariseismen" och hos Paulus. ⁶ Motsvarande problematik ser Billing också inledas i och med *Deuteronomiums* framväxt.⁷

Billing gör denna utveckling begriplig genom att ställa skriftprofeterna mot det han kallar *Deuteronomiums* män. Profeterna stod undrande inför Gud. Med förundran betraktade de Guds handlande. *Deuteronomiums* män däremot trodde sig veta och på den grunden schematiserade de mötet med Gud. Allt hängde på folkets lydnad respektive olydnad. På lydnaden följde Guds välbehag och på olydnaden Guds vedergällning. ⁸

Genom att härbärgera lagen hos en profetism som med förundran mött sin Gud i samtidens skeende har Billing till allt annat också skaffat sig redskap att deklassera denna lag. Den lag som inte är förankrad i profetismens förundran över Guds ingripanden blir för Billing en fördärvsmakt. Lagens höga ställning i *Deuteronomium* och hos Hesekiel blir därmed samtidigt grund för kritik av dessa skrifter. De står inte till fullo på skriftprofeternas höga nivå.

Israels förhållande till sin Gud vilar i en Guds oförklarliga kärleksgärning, i utkorelsen av sitt egendomsfolk Israel. Tanken på förbundet, eller som Billing kallar det "förbundsiden", var ursprungligen avsedd att tillvarata denna utkorelsens gåva. Men genom *Deuteronomiums* sätt att se på förbundet som ett avtal mellan två parter inleddes en utveckling där av de båda samverkande delarna blev rivaliserande storheter. ⁹

Min kommentar till detta blir att *en förbundstanke utan direktkontakt med utkorelsens kärleksgärning inte ges annat värde än att den ger bränsle åt Billing i hans kritik av lagen och därmed också i förlängningen åt hans bibelkritik*. Idealet är en profetism med direkt förbindelse med den i historien verkande Guden. Allt som kommer mellan människa och den i historien verkande Guden fördöms och bibelböcker som låter detta ske förs åt sidan.

¹ Billing 1936 s 160 f, 167

² Billing 1936 s 171

³ Billing 1936 s 199

⁴ Billing 1936 s 121 f

⁵ Jämför Wingrens tolkning i Wingren 1968 f a s 38. Enligt Wingren "får lagen inte heller någon egen roll i Guds handlande med människan". Detta borde den enligt Wingren ha.

⁶ Billing 1936 s 120 f

⁷ Billing 1936 s 158

⁸ Billing 1936 s 153

⁹ Billing 1936 s 154

Betoningen på paradoxen Gud som *samtidigt både rättfärdig och barmhärtig*, ser jag som ytterligare en av huvudlinjerna i Billings bibelteologiska konstruktion. *Mot detta* ställer Billing *den vedergällande rättfärdigheten* som han dömer ut.

Denna huvudlinje kombineras med att Gud samtidigt är handlingens Gud. Det är i en handling som kännetecknas av rättfärdighet/barmhärtighet den sanne Guden sätter sina spår.

D Sammanfattning. Bibeltolkning som bereder rum för profeternas fullkomnare Jesus

Först en allmän iakttagelse. I sin läsning av Gamla testamentet omvandlar Billing det mångtydiga till något entydigt. Detta så entydigt att jag som uttolkare av Billing inte behöver oroas för att ha missuppfattat honom. Det råder ingen tvekan om vilka bibliska motiv Billing ställer sig bakom och vilka han för åt sidan. Exegeten Billing har i "De etiska tankarna..." fått träda tillbaka för systematikern.

Vad Billing gör är att han separerar och för åt sidan det i Gamla testamentet som inte håller måttet. Billing för åt sidan, han jämkar inte, han tolkar inte om. Gång på gång har vi påmint om detta. Detta betyder för den skull inte att det utdömda, i det här fallet *lagen, förbundet och rättfärdigheten* i sig betecknar något gudsfrånvänt. Tvärtom! På tjänarplats står de i den levande Gudens tjänst. Det är när de blir mål i sig som Billing gör det till en dygd att föra dem åt sidan.

Med entydig konsekvens driver Billing denna sin bibelkritiska linje. Syftet är uppenbart. Han skall "vaska" fram det "etiskt religiöst" fullödiga, det som är det levande gudsordet bland alla gudsord. Och han gör det utifrån kriterier som låter sig bestämmas. Det som håller måttet är gudsord utsagda av profeter som är lyhörda för och vittnar om Guds ingripanden i historien, det är skriftord om Israels utvaldhet mottaget som nåd och gåva, det är lag som står i den levande historiens tjänst. Måttet hålls däremot inte av bibelord där *lagen* inte fått behålla sin rättmätiga plats utan av bibelförfattare tillåtits tränga sig in emellan Gud och människa. Inte heller duger det när gudsordet vittnar om Israels utvaldhet som vore denna utvaldhet ett privilegium eller en rättighet. Detta lika lite som när rättfärdighet förbinds med vedergällning när rättfärdighetens rättmätiga plats är att ställas vid sidan av barmhärtighet.

Det är inte min sak att säga det, men är inte Billings läsning av Gamla testamentet i grunden en av Luthers tänkande inspirerad konstruktion i en tid som öppnat dörren för inträngande bibeltolkning kombinerad med historisk läsning av bibeln? Ett är i vilket fall som helst säkert. Billings läsning av Gamla testamentet med sin utgångspunkt i skriftprofeterna syftar ytterst till att bereda rum för profeternas fullkomnare Jesus. Och om detta skall fortsättningen handla.

E Billings Jesus

I Billings baktunga bibelteologi når han så småningom fram till Jesus. Nu har Billing inte längre ork till inträngande analyser av skilda bibliska motiv som i Nya testamentet krigar om utrymmet. Det han redan skrivit får ligga till grund för fortsättningen. Inte tar han sig heller tid till kritik av de enskilda böckerna i den nytestamentliga kanon. All kraft samlas kring att lägga fram sin syn på Jesus och på Jesu betydelse. Detta betyder dock inte brott mot tidigare bibelutläggning. Fortfarande fungerar befrielsen ur Egypten som ett tolkningsparadigm.¹ Billing kan tala om denna befrielse som Jesu utkorelsegärning.² Och när Jesus förlåter en människan talar Billing om detta som ett utförande ur Egypten.³ Vad man framför allt skall lägga märke till är hur Jesus i Billings utläggning kopplas till profetismen.⁴

På profeters sätt kallad, utvald, sökande, finnande

För att få grepp om hur Billing förstod Jesus är det nödvändigt att utgå från profetismen.⁵ Billings Jesus verkade entydigt i just profeternas efterföljd. Han förkunnade som dessa tidens slut och den snara och plötsliga domen. Men samtidigt och här sprängs den direkta jämförelsen med profeterna, proklamerade Jesus det sista och största "nådestillbudet". Det betyder budskapet om en sista möjlighet att undkomma den oundvikliga katastrofen.⁶

Jesus var en profet i Billings ögon, men samtidigt mer än en profet. Han var den framför andre utvalde. Men profetismen är otvivelaktigt själva utgångspunkten när Billing skall beskriva Jesus, inte Jesu gudom, inte berättelserna om Jesu obefläckade avlelse. Födelseberättelserna har Billing skjutit åt sidan. Jesu unika relation till Gud, det som spränger jämförelsen med profetismen, beskriver Billing utifrån dennes utvaldhed, inte utifrån Jesu underbara födelse.⁷

Den profet som närmast angick Jesus var Johannes döparen. Tidens allvar drev denne ut i öknen och tvingade fram dennes domsförkunnelse. För Jesus däremot "dagades så småningom vissheten om ett honom säreget personligt förhållande till Gud, hans fader", skriver Billing (Luk 2:41 ff).⁸

Både Jesus och Johannes hade den hotande domen som gemensam utgångspunkt. Hur Jesus dessutom fördes till visshet om sitt säreget personliga förhållande till Gud och sitt unika uppdrag, är djupast sett en "outgrundlig hemlighet", skriver Billing.⁹ Så mycket trodde sig dock Billing veta att det krävdes troskamp av Jesus för att hålla fast vid sin utvaldhed och sin förmåga att se Guds vägar. Men när Jesus väl kommit igenom sin troskamp strömmande associationerna från Skriften till honom och hjälpte honom att tolka Guds avsikter och därmed fick han också kraft att fullfölja sitt uppdrag.¹⁰

Billings Jesus var ingen överjordisk allvetare ens när han blivit viss om sin kallelse. Han levde i nuet, hans seende var förbundet med nuet. Jesus visste aldrig exakt vad Gud

¹ Billing 1921 s 11

² Billing 1921 s 22

³ Billing 1921 s 75

⁴ Exodusmotivet i Billings tolkning av Nya testamentet är betonat av Wingren. "Det för Jesus nya blir utkorelse tankens tillämpning på den enskilde." bl a Wingren 1968 s 11, 19

⁵ "Jesus är från en sida sett den siste i raden av profeter. Denna utomordentligt starka accentuering av sammanhanget med Gamla testamentet och då framför allt med profeterna är i hög grad karakteristisk för Billing – men f.ö. också för Söderblom. Aulén 1962 s 211

⁶ Billing 1936 s 336 f, 338, 294, 296 f

⁷ Att Wingren i Wingren 1968 skjuter Jesu underbara födelse åt sidan noterar inte Wingren. Detta är anmärkningsvärt.

⁸ Billing 1936 s 84

⁹ Billing 1921 s 84 f

¹⁰ Billing 1936 s 432

tänkte eller vad framtiden bar i sitt sköte. Guds vägar såg han allteftersom verkligheten mötte honom.¹ Han levde i en ständigt pågående "intuition", enligt Billing.²

Billing understryker att Jesu unika relation till Gud aldrig gjorde dennes val självklara. Jesus var på ett märkligt sätt ständigt sökare. I historien läste han av Guds vilja men också i enskilda människors öden. Detta kunde leda honom in på vägar som han i förväg alls inte tänkt sig.

När Billing begrundar Jesu gudsrelation associerar han till bedjande människors erfarenheter. I sedlig nöd vänder sig den troende till Gud i bön. I bönen klarnar det för henne. Hon vet sin väg.³ Så också för Jesus. Dessutom styrdes Jesus av "de barmhärtighetstankar som han tänkt för sitt folk" liksom av sin ständiga omsorg om den enskilda individen.⁴

Sammantaget är för Billing likheten mellan Jesus och profeterna slående. Både Jesus och profeterna spejande in i historien för att finna Guds sanning. Samtidigt, betonar Billing, är Jesus sin egen.⁵

Jesus ägde Guds oinskränkta fullmakt

Billing såg Jesus som kulmen på Guds ingripanden i historien. Jesus var den som ägde Guds oinskränkta fullmakt att å Guds, Faderns, vägnar handla med sitt folk.⁶ I den egenskapen behövde Jesus aldrig utveckla någon lära om exempelvis förlåtelsen. Han var själv Guds förlåtelse (Luk 7:41-47).⁷

Till denna fullmakt hörde att Jesus inte lät sin barmhärtighet ensidigt bestämmas av den också i bibeltexter förankrade läran om den vedergällande rättfärdigheten, betonar Billing. Detta i kontrast till fariséerna som bestred Jesu rätt att låta publikaner och syndare få del i Guds barmhärtighet (Matt 20:1-16).⁸

Jesus inte medlare men uppenbarare

Som Guds utsände och befullmäktigade uppenbarade Jesus Gud. Av detta följde makt, vidare att han inte behövde rättfärdiga sig (Matt 20:1 ff),⁹ slutligen att han kunde framträda som lagstiftare mer än som laglärare.¹⁰

Den fromme gammaltestamentlige israeliten förutsatte som något självklart att Gud grep in i historien. T o m solens uppgång och regnets fall berodde av den i nuet verkande Guden.¹¹ Med Billings sätt att teckna Jesu gudsförhållande befestes detta intryck. Följden blev att redan fastlagd sanning om Gud förstärktes. Med Jesus blev bilden av en ständigt verkande, levande Gud än mera levande.

Förstådd på Billings sätt skapade Jesus ingen ny religion. Han utförde Guds egen gärning för Guds rikets upprättande. Till denna gärning hörde Jesu förkunnelse där han i ett och samma andetag kan uppträda som den nådefullaste och samtidigt som den

¹ Billing 1936 s 397, 405

² Billing 1936 s 406, 353

³ Billing 1936 s 99

⁴ Billing 1936 s 538

⁵ Billing 1936 s 398, 400

⁶ Billing 1921 s 75

⁷ Billing 1921 s 76

⁸ Billing 1921 s 77 f

⁹ Billing 1936 s 312, 379

¹⁰ Billing 1936 s 302

¹¹ Billing 1936 s 287

strängaste.¹ Allt Jesus sade skedde till Faderns ära, samtidigt som varje ord vittnade om hans egen frälsare- och tjänaregärning.²

Med Billings sätt att se blir Jesus inte medlare mellan Gud och människa utan en uppenbarare av den Gud som samtidigt är upphöjd och oändligt nära. Medlaretanken skjuter Billing undan. Den återfinns Billing först i ett sent brev, i 1 Timotheosbrevet. (1 Tim 2:5).³

Två bibelord bekräftar för Billing Jesu unika gudsförbindelse. Gång på gång i sin framställning upprepar han just dessa bibelord. Det ena av dessa är Jesu lovprisning när han upptäckt att sanningen om honom gått upp, inte för de lärda och kloka utan "för dem som är som barn". Vad dessa enfaldiga såg var Jesu höga uppdrag, något som utlöste Jesu jublande bekännelse att allt var honom anförtrott av fadern. (Matt 11:25–30)

Det andra bibelordet är en liknelse, Luk 13:6 ff. I denna utber sig liknelsens trädgårdsmästare att ytterligare ett år få gräva runt ett ofruktbart fikonträd. Trädgårdsmästarens herre hade befallt att det skulle huggas bort.

Dessa två bibelställen utan inbördes sammanhang sinsemellan, Matteus 11:25 ff och Luk 13:6 ff, får i Billings läsning uttrycka det för Jesus kännetecknande. Den uppgift Jesus utbad sig om av Fadern och dessutom hade fått, var att lik trädgårdsmästaren gräva runt ett ofruktbart fikonträd. Det betyder skapa ett barmhärtighetens rådrum för människorna med möjlighet till omvändelse innan Guds rike bröt in med sin slutliga dom.⁴ Detta sista försök anförtrott åt Jesus var med Billings terminologi "den nya Fadersgärningen". Uppdraget är något unikt i den bibliska religionen, menar Billing, "ett nytt Guds viljebeslut".⁵

Eller som han också kan uttrycka det; Jesus var uppfylld av att ha något nytt att komma med, en ny uppenbarelse.⁶ Detta nya var att i en förtvivlad situation å Guds vägnar förbarma sig över människorna och mana dem till omvändelse.⁷

När Jesus insåg att hans uppgift var att som en "fadersgärning" göra ett sista försök att använda det egentligen oavvändbara innebar det en vändpunkt. Från och med nu rådde inte längre någon tvekan om den egna kallelsen.⁸ Nu kunde han förbinda sin egen medkänsla med de dömda med den stränge domarens rådslut. Nu visste han slutgiltigt att det var han och endast han som till fullo kände Fadern.⁹

Jesus medhandlande i Guds historia

Billings Gud är en konkret, handlande Gud. Gud griper in och styr i handling skeendet. Bibelns böcker, och då främst de profetiska skrifterna, skildrar Guds historia med sitt folk Israel utifrån dessa Guds ingripanden. Profeterna intar en central ställning för Billing. Som en profeternas fullkomnare är Jesus framställd av Billing.

När vi utifrån detta går vidare i analysen av Billings Jesusbild finner vi att Billings Jesus framställs som medhandlande i Guds historia med sitt folk, inte främst som läroförmedlare. Jesus förmedlade lika lite som profeterna någon ny lära, han utförde en gärning. Billing noterar att detta också gällde Paulus, Jesu uttolkare framför alla andra.¹⁰

¹ Billing 1936 s 383

² Billing 1936 s 384

³ Billing 1936 s 382

⁴ Billing 1936 s 359, 377 ff

⁵ Billing 1936 s 377 f

⁶ Billing 1936 s 338

⁷ Billing 1936 s 338, 409

⁸ Billing 1936 s 354-357

⁹ Billing 1936 s 376, 595, 404

¹⁰ Billing 1921 s 70 f

Detta att Jesus inte framträdde för att introducera en ny lära, upprepar Billing gång på gång.¹ Håller man bara fast vid att Jesus främst var medhandlande, betonar Billing, kan man tillägga att Jesus också var lärare.²

Skillnaden mellan Jesus och andra gudsmän, i det här fallet Paulus, framträder i synen på syndaförlåtelsen, observerar Billing. Evangeliernas Jesus utdelar förlåtelsen i sin Faders namn redan i det närvarande. Paulus förbinder förlåtelsen med försoningens faktum.³

Jesus och evangeliet

Jesus, den före andra utvalde, förkunnade evangelium på ett sätt som ingen annan vare sig tidigare eller senare. Han proklamerade budskapet om att Gud en sista gång besöker sitt folk för att upprätta Guds rike.

För Jesus var evangeliet det centrala men då inte som läromeddelelse utan som verkande handling. I denna evangeliets handling förverkligades det Jesus kommit för att förmedla, av Billing benämnt den nya Gudshandlingen. Annorlunda uttryckt; Jesus säger och verkligheten förändras. Så sker till och med när Jesus berättar liknelser. Syftet med liknelsen är att lyssnaren skall ryckas med och ta liknelserna i bruk.⁴

Går man till evangeliets väsen benämner Billing det profetiskt i betydelsen konkret historiskt men samtidigt irrationellt.⁵

Jesu verkande budskap visade att Jesu ord var en gudshandling, betonar Billing. Visserligen var Jesus också läraren, men lärandet var underställt budskapet.

Evangeliets budskap gav skydd mot den onde andens anlopp. Det var ett maktord som rev ner "satans rike, hans befästa stad" och drev ut de onda andarna. Samtidigt var evangeliet sedligt betingat, men skapade därför inte med nödvändighet ny lag. Budskapet ledde framför allt inte till lagkasuistik.⁶

Underverken tog stort utrymme i Jesu verksamhet. Undren var för Billing ursprungliga, inte pålagda i efterskott för att stötta Jesu gudomliga anspråk. De tillhörde Jesu profetiska utrustning och utgjorde konkretiseringar av ett budskap som också är handling.⁷

När Billing kommenterar Jesu ord att inte minsta bokstav i lagen skall förgås (Matt 5:18) eller att detta släkte inte skall förgås förrän riket upprättas (Mark 13:30 f) låter han dessa ord vara exempel på gudomliga kraftord. Dessa skall till sist skaffa sig åttlydnad. De är burna av gudomlig kraft som en dag skall sätta sig igenom.⁸

Vedergällningens schema sprängs

Det låg i Billings intresse att betona att Jesus som den rättfärdige t o m var strängare än Johannes döparen (Luk 13:1 ff). Han radar bibelbelägg för att visa detta.⁹ Det som Billing benämner "vederläggningens schema" och som i Billings framställning är något negativt, var inget för Jesus främmande. Men och det är Billings poäng, "vederläggningens schema" sprängs av Jesus genom nådens överflödande rikedom. Framför allt, vedergällningen som en obönhörligt verkande lag är för Jesus borta.¹⁰ Nog

¹ Billing 1921 s 71 f, 75. Wrede 1966, s 103

² Billing 1921 s 75

³ Billing 1921 s 76 f

⁴ Billing 1936 s 306, 376 f, 319, 313f, 316, 334 f, 329, 331, 303, 300

⁵ Billing 1936 s 300

⁶ Billing 1936 s 317, 338 f, 344, 302, 346

⁷ Billing 1936 s 311 ff, 309, 305, 308

⁸ Billing 1936 s 310

⁹ Billing 1921 s 80

¹⁰ Billing 1921 s 79

betonade alltså Jesus den vedergällande rättfärdigheten, förkunnar Billing, men starkast framträdde den oförtjänta nåden. Denna bryter fram, liksom den gör det hos Deuterijosaja och Paulus, som ett obegripligt under, som "nådesundret".¹

Billing har t o m idéer om hur detta kan komma sig. Han tänker sig att Jesus med sin "inneboende sanningskärna" kämpade mot "den falska vedergällningsteorin".² Detta samtidigt som Jesus ensam hade fått blicka in i Guds kärleks djup. Delaktigheten i detta kärlekens djup var skillnaden mellan honom och Johannes döparen, slår Billing fast.³ Till detta hör, bland annat exemplifierat i liknelsen om ogräset och vetet (Matt 13:24 ff), och sedan löpande som en röd tråd genom hela Jesu förkunnelse, hans övertygelse om varje människosjåls oändliga värde. Detta tillsammans saknar motsvarighet, förkunnar Billing.⁴

Jesus och Guds rike

Att Jesus förband rättfärdighet med barmhärtighet var inte det enda som tedde sig paradoxalt hos Jesus. Jesus förväntade sig att Gudsriket i närtid skulle bryta fram. Samtidigt proklamerade han att Gudsriket redan var förhanden (Matt 11:28, Luk 17:21 och Matt 13).⁵ Vidare såg Jesus å ena sidan Gudsriket som en radikal omgestaltning av allt. Å den andra sidan förverkligades Gudsriket i det lilla. Detta skedde när Jesus uppsökte enskilda människor och omkring sig samlade "en liten hjord" (Luk 12:32).⁶

Billing döljer inte att Jesus delade sin tids apokalyptiska föreställningar om Guds rike. Också Jesus tänkte sig en allomfattande katastrof som skulle föregå gudsrikets framträdande.⁷ Flera av Jesu uttalanden vittnar också om att Jesus föreställde sig jorden som Gudsrikets närmaste skådeplats.⁸ Liknelserna "de fåvitska jungfrurna" och fåren och getterna" speglar enligt Billing hur Jesus såg på Guds rike.⁹

Jag observerar att Billing, även när han mödar sig om att framställa Jesus tidsenligt, inte missar att aktualisera honom för sin samtid. Gudsrikets närhet, som ju var den gängse föreställningen på Jesu tid, stimulerade Jesus att ställa etiska krav, skriver Billing, och hindrade honom att lockas in i kasuistikens irrgångar eller fasta lärobyggnader.¹⁰

Dessutom färgar Billing gudsrikesföreställningarna utifrån sin idealbild av Jesus. Den apokalyptiska tankevärld som Jesus delade med sin samtid tonas ner. Jesu rättfärdighet, förstådd på Billings sätt, kommer i Gudsrikets medelpunkt. Gudsriket upprättas enligt Billing när "Guds vilja sker i himlen så ock på jorden"¹¹ Guds herravälde blir synonymt med Guds rike.¹²

Den av Billing betonade synen på Jesu fadersgärning som det för Jesus specifika förbinder Billing med sin syn på Guds rike. Bland annat hävdar han att hindret för Guds rikets omedelbara genomförande var den "fadersgärning" som anförtrotts Jesus. I enlighet med denna ville Jesus och hans Fader ej med vapnets makt fullfölja Gudsrikets kommande. Därav fördröjningen.¹³

¹ Billing 1921 s 80 f

² Billing 1921 s 82 f

³ Billing 1921 s 84

⁴ Billing 1921 s 86 f

⁵ Billing 1921 s 73

⁶ Billing 1921 s 73

⁷ Billing 1936 s 417, 420

⁸ Billing 1936 s 418

⁹ Billing 1936 s 326 f

¹⁰ Billing 1936 s 439

¹¹ Billing 1936 s 415

¹² Billing 1936 s 422

¹³ Billing 1936 s 353, 431, 438. Utförligare i Wrede 1966 s 137-143

Individualismen fullföljs

Enligt Billing inleddes redan under profeternas tid en utveckling mot en allt tydligare individualism. Denna utveckling fullföljdes av Jesus. Jesus griper inte in i samhällsförhållandena, men på de enskilda gör han obetingat anspråk (Joh 6:37, Matt 11:15 ff).¹ Jesu förhållande till de enskilda blir i Jesu händer till en relation med utkorade. De enskildas utkorelse motsvarade det utvalda folkets i Gamla testamentet.²

Utvecklingen mot allt större individualism var för Billing av grundläggande betydelse. Frälsningen var i grunden en sak mellan Gud och den enskilda. Hela Billings folkkyrkotanke har, som jag ser det, denna individualism som en outtalad förutsättning.³

Jesus domaren som valde att tjäna och tveklöst gick i döden

Billings Jesus var den av Gud utvalde, den före alla andra med Gud förbundne. Jesu gudsnärhet gjorde att han tydligare än andra insåg att Guds rättfärdighet krävde dom över de avfallna. Över hela folket vilade den annalkande domen. Detta stod så klart för Jesus att han av Billing benämns domaren.

Samtidigt hade Jesus av Gud utbett sig uppdraget att tjäna och på Guds uppdrag försöka rädda. Domare och tjänare i en person, så framstår Jesus i Billings ögon.⁴

Varför döden skulle drabba honom, den utvalde, visste Jesus inte med säkerhet. Åtminstone inte i Billings tolkning Någon lidande Messias kände man enligt Billing inte till på Jesu tid, inte heller i den förkristliga judendomen. Men i den handfasta verkligheten var det trots detta ingen tvekan, betonar Billing. Jesus vek inte undan utan gick i förtröstan att det var Guds vilja rakt in i döden.⁵

Detta som en sammanfattande inledning till Billings korsteologi, en korsteologi som mynnar ut i tron på uppståndelsen och den idag verkande Kristus.

Försoningen en gudshandling⁶

Billings signum är som vi märkt att han såg på Gud som den i historien handlande Guden. Det är inte i världsförklaringen Gud främst ger sig till känna utan i det verkliga livet. Detta synsätt går igen även i Billings tolkning av korset. Händelserna vid korset ser han som gudshandling, ett Guds ingripande i historien som fortfarande verkar och sätter spår.

När det i Skriften sägs att Jesus gav sitt liv till lösen för många, eller när bibeltexter tolkar Jesu död och uppståndelse som en försoningshandling, vrider Billing om perspektivet och gör försoningen främst till ett Guds ingripande i historien, en handling, ett än i dag verkande faktum. Försoningens innebörd utifrån vad begreppet försoning står för, respektive vad begreppet lösen innebär, behandlas visserligen, men skjuts ändå åt sidan för att inte skymma det väsentliga, gudshandlingen, en gudshandling med verkande kraft in i nuet.

Till det ändamålet är det för Billing viktigt att se korsdöden och uppståndelsen som ett sammanhängande helt. Uppståndelsen blir för Billing bekräftelsen på att han lagt tyngdpunkten rätt, att Gud är en handlingens Gud.¹

¹ Billing 1921 s 74.

² Billing 1921 s 75

³ Wingren om "Jesus och den enskilde" i Wingren 1968 s 46-55. Eckerdal 2012, s 76 ff. I sin recension av "De etiska tankarna" ... vänder sig Erik Beijer mot tanken på en framväxande individualism i bibeln. Detta i sin recension i SEÅ 1939

⁴ Billing 1936 s 410 f, 413 Se även Wingren 1968 s 53

⁵ Billing 1936 s 325, 354

⁶ Sammanfattande om försoningen i Wrede 1966 s 125-132

Så långt försoningsteologin som den beskrivs i "De etiska tankarna..." Till en mera utförlig framställning kommer han i den mera läsarvänliga och uppbyggliga uppföljaren "Försoningen" (utkom 1908, året efter "De etiska tankarna") I fortsättningen lutar jag mig mot framställningen i denna bok.

Billing får f a bekräftelse på sitt synsätt att Gud är en handlingens Gud i Apostlagärningarnas (Apg) återgivning av Jesu död och uppståndelse. Enligt Billing står korset i Apg för en "dubbelgärning", utgivandet och uppväckandet av Jesus Kristus.² Det centrala i denna "dubbelgärning" är uppväckandet. Döden ses i Apg blott som ett problematiskt genomgångsstadium.³ Visserligen noterar Billing hänvisningar i Apg, f a till Jesaja 53, men någon offertologi utvecklas inte i Apg. Döden är kort och gott den av Gud anvisade vägen, noterar Billing.⁴ Vad allt ytterst gäller i Apg är hur Jesu frälsar- och försoningsgärning skall komma alla till godo. Uppståndelsen signalerar just detta att Jesus lever och fortsätter sin frälsningsgärning.⁵

Det är inte falskt att förstå korset som en försoningsakt, där Jesu rättfärdighet tillräknas människan, skriver Billing i sin behandling av Apg. Den sanningen skjuter Billing dock undan. Viktigare är uppståndelsen som signalerar att Kristus fortfarande verkar.⁶

För Billing låg Paulus försoningsbetraktelse i linje med Apostlagärningarnas. Försoningen var även för Paulus ett faktum, en i historien fortlevande verklighet. Därför är det även för Paulus av vikt att låta uppståndelsen ingå som en integrerad del i korsdramat. Det som skiljer Paulus från Apg är att Paulus är både djupare och fylligare i sin framställning.⁷

Paulus förbinder korset (Rom 5:20, 8:38 f) med den Guds förkastelsesdom som höll på att utlösas. (Rom 9:1 ff) Händelserna vid korset innebar att det omöjliga skedde. Av domen blev frälsning, vilket fick Paulus att jubla ut sitt "vilket djup av rikedom hos Gud". (Rom 11:33). Billing ställer detta jubel mot författaren till den pseudepigrafiska skriften, 4 Esra. Denne utgår från att Guds rättfärdighet kan beskrivas i uttrycket "fiat justitia pereat mundus", (rättfärdigheten måste uppehållas om så världen förgår) På den grunden har denne förlorat allt hopp.⁸

I denna jämförelse med 4 Esra observerar vi att Billing anknyter till ett av sina bibelteologiska huvudteman, rättfärdighet/barmhärtighet, här ställt mot vedergällningstanken.⁹ Mot bakgrund av den vedergällande Guden i 4 Esras tappning blir skeendet vid korset i Paulus återgivning än tydligare ett paradoxalt nådesunder, en Guds gärning mitt i historien som berör allt, även Billings eget inre.

I sin tolkning av hur Paulus förstod korset står kontrasterna lag/nåd i centrum för Billings intresse. De två begreppen betingar varandra. Billing ser i spänningen lag/nåd ett aktualiserande av problematiken utkorelse/förbund som för Billing var nyckeltermen i hans utläggning av Gamla testamentet (Gal 3:24, Rom 7:12, Rom 3:31).¹⁰ I förlängningen hör också motsatsparet rättfärdighet/barmhärtighet hit. Korset, med

¹ Billing 1936 s 382, 302 et al

² Billing 1921 s 22

³ Billing 1921 s 25 f

⁴ Billing 1921 s 27 f

⁵ Billing 1921 s 28, 26.

⁶ Billing 1921 s 28

⁷ Billing 1921 s 20, 29 f, 31 f, 33 "Den (uppståndelsen) har självständig och helt avgörande betydelse just såsom övergången till den alltjämt fortgående frälsningsgärningen. Uppståndelsen får härmed hos Billing en vikt som knappast finner någon motsvarighet inom den samtida teologin". Aulén 1962 s 212

⁸ Billing 1921 s 47 f

⁹ Billing 1921 s 47 f

¹⁰ Billing 1921 s 54, 63.

Billings terminologi "nådesgärningen", är ej köpt på rättfärdighetens bekostnad. Den är en frukt av rättfärdighet och barmhärtighet i en paradoxal förening (Rom 3:26).¹ Billing belägger med rader av citat hur Paulus markerar att mottagandet av nåden ej kan stå tillsammans med synden.²

I detta sammanhang kommer Billing även in på ett stickspår som ej direkt berör hans försoningsteologi. Möjlighet till liv utan synd ges bland annat i Kristi inneboende i det som Billing kallar "den Kristusmystiska och pneumatiska tankelinjen" hos Paulus. Här hänvisar Billing till Ef 3:15 f, Kol 2:9 ff, Kol 3:9 ff.³

Dessutom varnar han för en missförstådd korsteologi. Korset förstått som en försoningshandling kan i människors inre förvandlas till ett "opiat, ett kvietiv". När så sker har nådens tanke sjunkit ned "till billighetens nivå".⁴ Vad i sak detta tal innebär är att den troende inte förstått att korset för den kristne är förpliktande. Jesus dog *för oss* har fått betydelsen *i stället för oss*, vilket i sin tur leder till att den kristne slår sig till ro utan att ta itu med sin egen inre brustenhet.

Frälsningsverkets innebörd var enligt Paulus att den rättfärdige dött för att bringa syndarna livet, slår Billing fast (Rom 5:18 ff.). På det faktum att frälsningsverket fullkomnades i liv, vilar tron. Billings Jesus utförde ett frälsningsverk. Uppståndelsen är det centrala i detta verk. Döden har inte längre herraväldet.⁵ Detta ser Billing som grunden i Paulus korsteologi.

När sedan Paulus skall ta ytterligare ett steg och närmare förklara korsets innebörd tvingades han, hävdar Billing, försöka bygga upp en lära om försoningen.⁶ Försoningens faktum stod för Paulus fast men hur var det med Kristi död som en satisfaktion, att Jesus dog istället för oss, att Jesu död var en verklig straffdöd? Paulus attackerar enligt Billing detta problem med hänvisningar till bibelord i Gamla testamentet och det i ständigt nya bilder. Paulus snuddar vid tanken på Jesu död som en verklig straffdöd men var inte kapabel att få den tanken att bilda ett sammanhållet helt. Paulus förmådde enligt Billing aldrig att bygga upp någon sammanhållen försoningslära trots många försök (Gal 3:13, Rom 3:25, 1 Kor 5:7, 2 Kor 5:21, Ef 5:2, Kol 1:20, Tit 2:14).⁷

Jesu Kristi person och försoningen

I ett sista sammanfattande grepp på försoningens hemlighet tecknar Billing Jesus som den framför alla kallade och utvalde. Fortlöpande fick Jesus lära känna Guds vilja, samtidigt var inte allt i ett slag klart för honom. Övertygad om sin unika kallelse levde Jesus livet igenom i ett ständigt sökande.⁸

Billing betonar att Jesu messianska uppgift stod i strid med alla messianska förväntningar, inklusive Jesu egna. Ända in i döden kämpar Jesus därför med frågan om den närmare innebörden i sin utväljelse. Liknelsen om senapskornet illustrerar dilemmat. Hur kunde det komma sig att Guds rike framträdde så undanskynt, frågar sig Billings Jesus. Liknelsens förklaring ger det svar som han fött fram under vända.⁹

Att domen obönhörligt närmade sig visste Jesus, att domen var berättigad likaså. Men med detta lät sig den av Gud utvalde Jesus ej nöja. Fanns det något att göra åt den

¹ Billing 1921 s 62 f

² Billing 1921 s 64 ff

³ Billing 1921 s 63

⁴ Billing 1921 s 48, 51 ff

⁵ Billing 1921 s 56 f, 63 f

⁶ Billing 1921 s 55 f

⁷ Billing 1921 s 57 f, 60 f, 67 f.

⁸ Jämför Billing 1968 s 46, 56 f, 59 f

⁹ Billing 1921 s 96

annalkande domen över Guds obotfärdiga folk (Mark 9:19)? Det var för Billings Jesus det största och avgörande spørsmålet. ¹

Till detta var kopplad frågan om han själv som den av Gud utvalde skulle uppträda som domare eller vara de enskildas herde och vårdare. Det sista förutsatte enligt Billing att Jesus stod de sina så nära som herden lammet eller som broder till broder och att han var beredd att ta på sig allt det svåra som denna närhet krävde. ²

Ett står klart, under Jesu jordeliv var Jesu omsorg det allt överskuggande. Förbarmande kom att bilda det genomgående temat för Jesus under hans liv. Jesus förbarmade sig över både enskilda och de många (Matt 9:36, Mark 6:34, Matt 11:12 ff, Luk 5:4 ff, Joh 10:1 ff). ³ Som domare uppträdde han enligt Billing huvudsakligen mot "de blinda ledarna". Mot dessa hade han inget annat än dom att förkunna (Matt 15:13f).⁴

Därmed är angett vad som kom att bli Jesu huvudlinje. Hans gärning skall från början till slut ses som "en nådegärning" med uppgift att bära Guds förlåtelse och rättfärdiggörelse vidare. ⁵ Men därmed kan man inte bortse från den andra sidan av hans uppdrag. Billings Jesus var nämligen inte enbart nådens utan också rättfärdighetens företrädare.

Det var just denna syntes av nåd och rättfärdighet som främst väckte omgivningens fördömanden, enligt Billing. ⁶ Det var frestande att falla undan och enbart bli domare, alternativt vika undan och därmed skona sig själv (Luk 9:54 f, Matt 16:22) ⁷ Och det var frestande att tumma på rättfärdighetens krav för att slippa hat. ⁸ Domen tycktes dessutom oundviklig.

Mitt i allt detta stiger ur Jesu innersta en bön att i Faderns namn få göra ett sista försök att "samla de förströdda fåren". Denna "fadersgärning" blir honom också given. Han får Guds uppdrag att göra detta sista försök. Detta medan åskmolnet finns kvar. Guds beslut att utan dröjsmål döma kvarstår.⁹

Det Jesus hade utbett sig och tillåtits göra var att å Guds vägnar som ett sista försök med liknelsens ord få gräva kring fikonsträdet och göda det (Luk 13:8). Men försöket misslyckades. I och med detta misslyckande var hoppet ute för Israel såsom folk (Matt 23:38).

Här sätter Billing in Markusevangeliets ord: "Människosonen har inte kommit för att bli tjänad utan för att tjäna och ge sitt liv till lösen för många" (Mark 10:45). Och han kopplar till detta Matteusevangeliets "Detta är mitt blod, förbundsblodet som blir utgjutet för många till syndernas förlåtelse" (Matteus 26:28).

Det betyder att Jesus själv i Billings tolkning väljer att gå i döden för att skapa möjlighet för de dömda, d v s för den stora skara av enskilda som annars vore hopplöst förlorad. Detta formar det budskap som den uppståndne sedan befäller sina sändebud att bära fram runt hela jorden; att bättring till syndernas förlåtelse i hans namn skulle predikas bland alla folk, och först i Jerusalem (Luk 24:47). ¹⁰

¹ Billing 1921 s 91

² Billing 1921 s 91

³ Billing 1921 s 87

⁴ Billing 1921 s 88

⁵ Billing 1921 s 94

⁶ Billing 1921 s 92

⁷ Billing 1921 s 92

⁸ Billing 1921 s 92

⁹ Billing 1921 s 89

¹⁰ Billing 1921 s 94 "Jesus går i döden för att icke nödgas stanna vid domen utan för att fortsätta och fullfölja den gudomliga förlåtelsegärning som han utövat under sitt jordelivs dagar". Så sammanfattar Aulén sin tolkning av s 91-94 i Billings "Försoningen". Aulén 1962 s 211

Eller för att uttrycka det på annat sätt; det ställföreträdande lidandet är enligt Billing ett faktum med innebörd att Jesus gick i döden för att slippa döma den. Om inte hade domen verkställts. Döden var för Jesus det enda medlet att sätta stopp för denna katastrof och hålla vägen öppen för fortsatt förlåtelse.¹

Jesu lidande skall alltså ses som ett ställföreträdande lidande. Ett ställföreträdande strafflidande kan Billing inte tänka sig.²

Försoningen f a ett historiskt faktum

För Billing var försoningen framför allt ett historiskt faktum, ett Guds ingripande som upprepas ända in i nuet genom att Gud genom den uppståndne fortfarande åt orättfärdiga människor erbjuder tillgång till förlåtelse och upprättelse.³

Billing betonar genomgående att Jesus inte gav oss någon färdig försoningslära. Hans sak var att utföra försoningsgärningen. Åt andra överlät han att tolka den.⁴ Paulus, Johannes och Hebreerbrevets författare förstod detta "kärleksunder" var och en på sitt sätt. Gemensamt var att deras förståelse av försoningen omskapade deras liv. Detta gäller även oss, vittnar Billing.⁵

Till sin egen försoningslära fogar han dessutom en brasklapp. Ingen försoningslära kan frigöra sig från mytologiska moment, skriver han. Detta inkluderar även hans egen.⁶ Jag föreställer mig att Billing då särskilt tänkte på de föreställningar han hade om att Jesus gick i döden för att hindra en allomfattande dom.

Till detta kan fogas en för Billing viktig notis. Billing betonar att Jesu korslidande inte utgör någon eftergift åt orättfärdigheten. Motsatsen mot det orätta hålls av Jesus orubbligt vid makt.⁷

F Kristi fortsatta verk, bibelteologin övergår i förkunnelse, "överhistoriens" nödvändighet.

När Billing hos Gamla testamentets profeter hade upptäckt en Gud som skriver sin sanning i historien, i påtaglig gripbar verklighet, hade han funnit vad han sökte. Han hade fått det han kunde förankra sin tro i, något som gav honom något att hålla i när samtidens religiösa grund vacklade.

När Billing hos samma profeter upptäckte nåden och rättfärdigheten, och då i en paradoxal förening, hade han också då fått fatt i det han behövde. Han hade skaffat sig en hållbar bedömningsgrund, en modell utifrån vilken han kunde forma sin bild av sin Frälsare. Korsets död och uppståndelse blev för Billing fulländningen av Guds verk, en försoning som uttrycker just detta, Guds paradoxala nåd och barmhärtighet förankrad i historisk verklighet.⁸

¹ Billing 1921 s 95... "detaljerna i den Billingska analysen av Jesu tankar inför döden – en psykologisk studie, som väl är "Försoningens" på en gång djärvaste och, exegetiskt sett, mest osäkra parti". Aulén 1940 s 64

² Billing 1921 s 94 f Se även Billing 1921 s 137. Wingren 1968 s 54 f.

³ Billing 1921 s 102, 129

⁴ Billing 1921 s 99. I komprimerad form framställer Billing sin syn på Kristi försoning i sin artikel Försoning i Nordisk Familjebok 2 upplagan, band 9 f a s 384 f. Hans utläggning sammanfaller med motsvarande i Billing 1936 och Billing 1921. Genom den komprimerade formen i uppslagsverket blir han dock där mera otydlig i sin framställning av sin egen syn.

⁵ Billing 1921 s 133, 99

⁶ Billing 1921 s 141 f

⁷ I sin korsteologi, där Billing låter Jesu inre liv spela med, var Billing påverkad av Wilhelm Herrmann, av Martin Kähler vad beträffar uppståndelsens förbindelse med den fortsatta evangeliepredikan. Wingren 1968 s 56. Se även Wrede 1966, s 124 f.

⁸ Billing 1921 s 128, 117, 134 f, 137

När sedan Billing med trons ögon överblickar Guds *nu* låter han Jesu uppståndelse vara bryggan från då till detta nu. Jesus är fortfarande vad han var då, den rättfärdige/barmhärtige som i nutidens historia utför sitt verk.

Så långt kommen, d v s i slutfasen av sin framställning i "Försoningen" övergår Billing i förkunnelse. Eller vad sägs om följande som är ett referat ur Billings avslutande framställning i denna bok.

Guds skeende i nuet aktualiseras av ett levande ord, evangeliet. Detta evangelium gör Jesu förkunnelse av Gud som Fadern till aktuell, om än icke materiell, sanning. Det levandegör Jesu eget uppträdande som det är framställt i evangelierna. Evangeliet gör Jesus till den i nuet handlande försonaren. Allt detta när evangeliets ord tas emot i tro.

Billing förutsätter att tron i betydelsen något levande, något i människan verkande, kan få sin början i nästan "vilket bibel-eller trosord som helst".¹ Dess förutsättning är enligt Billing upptäckten av en icke materiell, andlig verklighet. Utan att ha insett denna kan den kristne omöjligen se försoningen som sammanfattningen av den levande Gudens verkningar bland oss, skriver Billing.²

Billing hävdar att denna icke materiella verklighet motsäger "det ogenombrytbara kausalsammanhanget som människan av idag lever i". Billing talar om "en överhistoria lika verklig som vardagens verklighet, en idealism som står mot materialismen både allmänt och personligt." Billing ser denna verklighet som den kristna trons själva förutsättning.³

Sedan fortsätter Billing i samma stil. Jag exemplifierar hans framställning i korta mer eller mindre sammanhängande och mer eller mindre ordagranna citat.

I det historiska griper vi tag i det överhistoriska, det ständigt närvarande överhistoriska. (Billing 1921 s 119)

Vi blir i Kristus indragna i denna nya verklighet. Nu ser vi inte längre kretsloppet utan dramat. (Billing 1921 s 121)

Samvetet väcks i den utkorelsehistoria (en utkorelsehistoria som förutsätter överhistoria) som vi genom Kristus skådat in i. (Billing 1921 s 119)

Vi ser Guds kärlek och hans oförskyllda nåd framför oss som en verklighet vi inte kan förneka. (Gal 2:21) (Billing 1921 s 129)

Uppståndelsen är fortfarande verkande. (Billing 1921 s 126)

Uppståndelsen fogar oss in i Kristi fortsatta välsignelse (Apg 3:26). (Billing 1921 s 127)

Vår tros grund äger vi i den levande förhålligade Herren, ej närmast i den historiske Jesus. (Billing 1921 s 127)

Jesus fortsätter sitt verk i historien. (Billing 1921 s 132)

Mittpunkten i hela denna universella utkorelsehistoria är Jesu gärning, som i sin tur har sin mittpunkt i dennes död och uppståndelse. (Billing 1921 s 123)

Trons enda möjlighet är i slutändan en Gud som griper in i historien. Med överhistorien levande inom oss inser vi sanningen i att Jesu seger kommer oss till godo, "eftersom det var Guds kärlek som i hans död segrade över världens synd". Det betyder att Guds kärlek är lagd i en människas hand, "som inte var befläckad med synd inte heller av någon skuld befläckad rättfärdighet och inte heller av någon synd avskuren gudsgemenskap". (Billing 1936 s 97)

Den som förstått att Jesu Kristi person är den enda punkt som duger att fästa sitt liv vid, inser samtidigt att denna paradoxala tro inte kan vinnas utan personlig sedligt religiös kamp för att behålla den. (Billing 1921 s 109 f, 114, 117) Förutsättningen för detta är i sin tur ett oavvikligt faktum att Jesus inte förlorat sin makt att ställa sig i människans väg. (Billing 1921 s 105 f)

Mot den bakgrund som citaten ovan speglar manar Billing den troende att lik lärjungarna hålla sig tätt intill Jesus.⁴ Den troende måste veta att trons väsen är kamp,

¹ Billing 1921 s 103

² Billing 1921 s 142

³ Billing 1921 s 105 f

⁴ Billing 1921 s 107

utan kamp ingen tro. Detta desto hellre som tron inte låter sig bevisas. Om så hade varit fallet var ju tron inte längre tro, tillägger Billing.¹

Till detta kommer enligt Billing att just försoningen blott upplåter sina hemligheter för samvetets frågor. Vissheten om försoningen måste därför ständigt tillkämpas i brottnings med det egna samvetet.² Men i kampen är försoningen "ett kvietiv", samtidigt en stridsutrustning (Ef 6:10 ff)³

Billing inser att det idag till skillnad från tidigare krävs så många förmedlande tankar för att nå fram till upptäckten av trons hjärta, försoningen.⁴ F a har hellenismen tvingat in oss i ett intellektualistiskt sätt att se inte bara på försoningen utan på kristenlivet i stort, hävdar Billing Först samvetets förskräckelse kan genombryta våra intellektualistiska tankevanor och förflytta oss från hellenismens in i profeternas värld.⁵

Så långt om den nödvändiga "överhistorien" i Billings aktualiserande teologi, eller kanske man skall kalla den förkunnelse. Dock, skriver Billing, måste vi backa från denna "överhistoriens" verklighet för att inte hamna i svärmeri: "Blott om vi höra den historiska Kristusbildens tala till oss såsom sitt organ kunna vi där finna svar på frälsningsvisshetens frågor".⁶ Åter till bibeln blir alltså Billings maning inför denna utflykt i den "överhistoriska" verkligheten.

G Anknytningen till Billings "Luthers lära om staten"

Jag har påstått att Billing i sin bibelteologi är konstruktiv, inte deskriptiv som i avhandlingen om Luther. Han är konstruktiv på många sätt och av skilda skäl. Här har jag valt att relatera Billings konstruktivitet till hans bild av Luther som den framträder i hans avhandling om Luther.⁷

Att Billing är konstruktiv innebär samtidigt att han är subjektiv, i det här fallet subjektiv utifrån sin tolkning av Luther. Utifrån Luther, dennes syn på Guds suveränitet, på Gud som den handlande Guden, på evangeliet liksom på det "andliga regementets" uppgift, går Billing till bibeltexterna. Där tar han fasta på sådant som utifrån Luthers "mallar" låter sig utläsas, utvecklar det han funnit utifrån metoder som samtidens kritiska bibelforskning givit honom och utvecklar dessutom sin bibeltolkning gentemot Luther självständigt.

Vad *Gamla testamentet* beträffar betyder det konkret att han hanterar de gammaltestamentliga bibeltexternas inbördes sammanhang och ålder utifrån möjligheter som givits honom av litterärkritiken (Wellhausen) Detta får honom att börja med skriftprofeterna och föra skapelseberättelserna och urhistorien åt sidan. Detta öppnade i sin tur möjligheten att som Luther läsa bibeln utifrån att denna bok är förankrad i historien och buren av sitt gudomliga tilltal.⁸ Förutsättningen var här att

¹ Billing 1921 s 139

² Billing 1921 s 138 ff

³ Billing 1921 s 140

⁴ Billing 1921 s 138

⁵ Billing 1921 s 118

⁶ Billing 1921 s 127

⁷ Enligt Wingren sätter Billing in Luther i en bibelteologiskt uppbyggd ram vilket tvångsfritt låter sig göras. Wingren 1968 s 83. När Björkquist karakteriserar Billing betonar han att Billing "tänkte och handlade utifrån en helhet, som var både livets och tankens. Björkquist 1940 s 87

⁸ Detta att skapelsen förts åt sidan kritiserar den annars av Billing påverkade Gustaf Wingren. Resultatet har enligt Wingren blivit att lagen förts åt sidan som avvikelser även där den har sin rättmätiga plats. Detta får till följd att av de två regementen som Billing i Luthers efterföljd förutsätter, lagens och evangeliets, i praktiken blir ett, evangeliets regemente. Detta eftersom lagen inte tillätits någon självständig plats vid sidan av evangeliet. Wingren 1958 s 149 et passim. Wingren 1968 s 76, 97 et passim.

Billing utgick från en vidgad syn på vad historia är. Historia var för Billing inte enbart historia utan också "överhistoria".

Bibelkritiken i tiden gjorde att Billing utan att verka anstötlig kunde ta vara på möjligheten att kritisera gammaltestamentliga bibelförfattares uppfattning av vad ett rätt förhållande till Gud innebar. Han fick möjlighet att mejsla fram vad som var själva huvudsaken i gudsförhållandet och skilja detta från annat. På den grunden kunde han framhäva visst i bibeln och skjuta undan annat. Detta ledde i sin tur till att bibelns gudomliga tilltal för Billing framstod lika tydligt som någonsin för Luther.

Parallellt med detta renodlar Billing visst och förkastar annat. Hans grundförutsättning är att endast det etiskt/religiöst fullvärdiga hör hemma i rätt gudsfuktan. Detta det etiskt/religiöst fullvärdiga fann Billing inte minst i Deuterocesaja där Gud framträdde för profeten som historiens Gud, den på samma gång rättfärdige som barmhärtige. Med för motiven rättfärdighet/barmhärtighet och utkorelse/förbund som slagrutor söker sig sedan Billing fram genom de gammaltestamentliga skrifterna och når så småningom Nya testamentet och Jesus.

Går vi till *Nya testamentet* är det mest påfallande Billings nytolkning av Jesu relation till Gud. Födelseberättelserna skjuts undan, dock utan att förnekas. I stället framträder Jesu unika förhållande till Gud ur Billings tolkning av profetismen. Allt eftersom växte Jesu medvetande om sin unika ställning till Gud. Jesus blir inte allvetaren, Jesu andliga klarsyn framträder ur den dagliga kontakten med Gud.

Det andra som slår läsaren av Billing i dennes tolkning av Nya testamentet är hans schematisering av Jesu uppdrag ur två bibelord som sinsemellan inte har någon förbindelse med varandra. Detta ger anledning att notera att Billing på ett märkligt sätt inte bara här utan allmänt kombinerar förvisning om enskilda bibelords bokstavliga sanning med konstruktiv tolkning av de bärande sammanhangen.

Billing sammanfattar varför Jesus gick i döden i orden, Jesus dog för oss, inte i stället för oss. Samtidigt historiserar han korsdramat, delvis också psykologiserar det. I historiseringen lägger han vikt vid att detta korsdrama är förankrat i historien/överhistorien. Hans tonvikt ligger på uppståndelsen och Jesu fortsatta verksamhet på jorden som den uppståndne. Därmed kan han återknyta till Luther som aktualiserat Jesu försoningsverk i den fortfarande verkande förlåtelsen.

Förlåtelse, försoning, rättfärdiggörelse sammanfattas hos Luther i ett enda, förlåtelsen. Till detta anknyter Billing i den avslutande delen av "Försoningen". Därmed är Billings utflykt i inträngande bibeltolkning till ända och han är t o m terminologiskt tillbaka till utgångsläget, anknytningen till Luther.¹

Sökljuset i denna undersökning ligger på hur Billing i sitt teologiska författarskap bevarar visst och verkar förnyande på annat. Mot bakgrund av den frågeställningen blir svaret så långt följande. I sina teologiska avhandlingar söker Billing medvetet bevara sitt lutherska arv. Men för att kunna göra det behöver han förnya bibeltolkningen. Den nya tidens utmaningar tvingar fram en förnyad läsning av bibeln. Hur denna förnyade bibeltolkning i sina huvuddrag tog sig uttryck har dessa tolkande referat av "De etiska tankarna i urkristendomen" liksom av uppföljaren "Försoningen" försökt tydliggöra.²

Själv har jag funderat över om inte det faktum att Billing vare sig analyserar eller drar konsekvenser utifrån skapelseberättelserna kan ha lett till att samhällsanalysen hamnat vid sidan om. Han har tänkt mer på att bevara ett kristet samhälle än att förnya det. Förnyelsen hamnar helt på den teologiska förnyelsen.

¹ Jämför Wingren 1968 s 83

² Aulén betonar de komplikationer som den historisk-kritiska bibelforskningen innebar för Söderblom och Billing samt det tryck som den "naturalistiska världsåskådningen" åstadkom. Men han ställer inte explicit detta faktum mot det Söderblom och Billing kom fram till i sin forskning. Aulén 1962, s 207

II Skrifter, föredrag

När jag nu går över till att referera och bedöma Einar Billings pastorala skrifter gör jag det med avhandlingarna i bakhuvudet. Jag iakttar hur såväl Luther som bibelteologi lever vidare i dessa skrifter och används i hans fortsatta kamp för att bevara och förnya den Svenska kyrkan. I de pastorala skrifterna handlar visst om Luther med betoning på hans lilla katekes, annat om kyrkans förhållande till staten och det mesta om den av f a Einar Billing proklamerade folkkyrkan. Både det ena, det andra och det tredje relaterar jag uttalat till avhandlingarnas budskap. I sitt herdabrev samlar Billing upp sitt tänkande och sin pastorala omsorg i ett sammanhållet helt. Mitt referat av detta underlättar sedan min helhetsbedömning av de avhandlingar och skrifter jag refererat.

I denna andra huvudavdelning gör jag anspråk på att sammanfatta korrekt och att anknyta till såväl Billings Luther som till hans bibelteologi på ett relevant sätt. Däremot märks här särskilt tydligt de negativa verkningarna av att jag begränsat mig till att enbart lyfta fram vad som direkt framgår i mitt begränsade material. Förståelsen av Billing skulle väsentligen ha fördjupats om jag mer ingående arbetat in den historiska bakgrunden till dessa skrifter. Detta förutsatt att jag provat det nya materialet med denna studies frågeställningar för ögonen.¹

”Vår kallelse” och ”I katekesundervisningens tjänst”

”Vår kallelse”

”Vår kallelse” är en kort skrift byggd på ett föredrag av Einar Billing som han höll vid ett studentmöte 1909. Mer omfattande är Billings ”I katekesundervisningens tjänst”. De båda skrifterna är vitt skilda till sitt innehåll men förs här ändå samman. Gemensamt för dem är att båda vittnar om hur resultaten från Billings avhandlingar förs vidare och tillämpas i praktiken.

”Vår kallelse” var alltså ursprungligen ett föredrag vid ett studentmöte. Enkelt och slagkraftigt skulle anförandet visa kristna studenter att den kristna vägen var framtidens väg. I avhandlingarnas efterföljd förutsätter föredraget en Gud som verkar i nuet genom den uppståndne. Den uppståndne förutsätts stå vid de troendes sida i nuets utmaningar och livskamp. Det är en kamp inte på tankens slagfält eller i extraordinära fromhetsövningar utan i den kallelse som är beredd för varje enskild människa.

Föredraget gjorde succé. Upplaga efter upplaga trycktes av anförandet, nu omvandlat till en småskrift.

Föredraget har två delar, den ena sammanfattar kristen tro i syndernas förlåtelse, den andra talar klarspråk om varje människas kallelse.

För Billing sammanfattade syndernas förlåtelse allt. Kristen tro bestämmer han som syndernas förlåtelse.² T o m Gud definierar Billing som syndaförlåtelse.³ Syndernas förlåtelse kringgärdar den kristna under hennes livsvandring, en livsvandring som Billing liknar vid Israels barns vandring ut ur Egypten.⁴

Billing hänvisar till Luther. För vår reformator strålar hans tankar ut ”såsom solens strålar från en glödande kärna; evangeliet om syndernas förlåtelse... så är det med hans

¹ Framför allt Sven Thidevall har uppmärksammat mig på att det i behandlingen av Billings skrifter och föredrag finns mer att få om man fördjupar teckningen av det yttre sammanhanget bakom dessa skrifter.

Den som på ett enkelt sätt vill sätta sig in i den andliga miljö som var Billings egen under hans Uppsalatid fram till den dag han blev biskop i Västerås, läser med fördel Nystedt 1936. Innehållet är i långa stycken en dokumentation av samtida material. Tankelinjerna hos Billing och hans vänner under denna tid sammanfattas av Rodhe 1930 s 366-390.

² Billing 1909 s 44 f

³ Billing 1909 s 30

⁴ Billing 1909 s 49, 51

sakramentsteori, hans kyrkobegrepp, hans lära om den kristliga friheten, så är det med hans kallelselära.”¹ Billing bedyrar; ”Kyrkan är syndernas förlåtelse, sakramenten är syndernas förlåtelse, friheten är syndernas förlåtelse, kallelsen är syndernas förlåtelse”.² Ja, ”hela vår kulturs innersta pulsslag och djupaste grund är tron på syndernas förlåtelse”.³

Guds förekommande nåd syftar till detta enda; syndaförlåtelse. Gud vill inget annat än syndernas förlåtelse. Syndernas förlåtelse är hans högsta gåva till den människa som söker honom. Gud har t o m den gåvan i beredskap redan innan hon söker honom.⁴

Syndaförlåtelse är svaret på korsets hemlighet. Den är en handling av levande Gud där Gud verkställer det saliga bytet, han tar min synd och jag får del av hans fullhet.⁵

Syndaförlåtelsen betyder till sist ingenting mindre än summan av alla Guds vägar i historien till uppbyggande av sitt rike – Guds rike är förverkligad syndaförlåtelse.⁶

När en kristen väl sett detta öppnas hennes ögon. Hon ser sin uppgift, inser att hon är kallad till medarbetarskap. Hon får ögon till att se att allt är nåd. Kallelsens uppgift blir för henne ingen rättighet men en gåva.⁷ Hon inser att kallelsen måste återerövras på nytt i ständigt förnyad förlåtelse.⁸ En kristen ser f a att kallelsen inte leder till det extraordinära utan till vardagens gärning.⁹

När detta är sagt präntar Billing i slagkraftiga uttryck fast kallelsens innebörd. Mitt i betoningen att kallelsen fullgöres i vardagens mångahanda ger han den en religiös innebörd. Kallelsen är evangelium.¹⁰ Den är ett andens verk. Kallelsen är lika med trons liv. Två gåvor har Gud gett oss, syndaförlåtelsens gåva och kallelsens uppgift.¹¹ Dess nytta är mångfaldig, den fostrar, den är till tjänst, den skapar lugn och fred.¹²

Samtidigt är Billing i sitt föredrag polemisk. Kallelsetanken är en Luthers skapelse hävdar han, de reformerta har ej rätt uppfattat den. De germanska folken däremot har fått ögon att inse kallelsens värde. De romanska folken däremot inte.¹³ Lutherdomen har förstått kallelsen, väckelsen däremot har underminerat den.¹⁴ ”Människor i skönlitteraturen bryta sin kallelse i sitt yrke, med sina fränder, bryta de sina äktenskap, bryta de ständigt på nytt med allt som kunde giva fasthet och sammanhang åt deras liv”.¹⁵

Kallelsen är på ett sunt sätt konserverande i en tid av allmänt uppbrott. Samtidigt är den demokratiserande i den meningen att varje människa får sin av Gud givna uppgift. Ingen blir undanträngd.¹⁶

Särskilt bland arbetarna måste kallelsetanken återerövras.¹ Idag säger de, påstår Billing att det är ett hån att kalla ett arbete som deras en kallelse.² Självkritiskt beklagar

¹ Billing 1909 s 7

² Billing 1909 s 7

³ Billing 1909 s 19

⁴ Billing 1909 s 10 f

⁵ Billing 1909 s 10

⁶ Billing 1909 s 21

⁷ Billing 1909 s 21. Wingren kommenterar detta med : ”Men väl kan det sägas, att Luthers syn på kallelsen såsom kors, lag för den gamla människan etc. är den punkt i hans kallelselära, som man måste framställa i prononcerad motsats mot det kallelsebegrepp, vilket Billing utvecklar skriften Vår kallelse – det är ju här, som differensen mellan Luther och Billing låter sig gripas enklast och tydligast”. Wingren 1944 s 280

⁸ Billing 1909 s 22

⁹ Billing 1909 s 27

¹⁰ Billing 1909 s 7

¹¹ Billing 1909 s 11

¹² Billing 1909 s 9, 13

¹³ Billing 1909 s 15, 19, 12

¹⁴ Billing 1909 s 19

¹⁵ Billing 1909 s 23

¹⁶ Billing 1909 s 12 14

Billing att kyrkan inte insett att bakom arbetarnas kamp för att höja denna klass värde ligger en Guds vilja att höja arbetarklassens läge.³ Tänk om, fortsätter Billing, kyrkan förmått att med syndaförlåtelsens evangelium ge arbetarna deras kamptanke. Hur annorlunda hade det då inte blivit.⁴

Syndernas förlåtelse skall liva arbetaren i dennes liv i sin kallelse. Därigenom skall arbetarklassens värde höjas. Det blir summan av detta resonemang. Syndernas förlåtelse i sin tur hör hemma i en kyrka vars centrum är evangeliet. Därmed har också indirekt men tydligt visats att den religiösa övertygelsen (i det här fallet kallelsetanken) som Billings teologi innebär förutsätter ett samhälle med bevarade kristna grundvalar. Det kan slutligen noteras att föredraget "Vår kallelse" hölls samma år som Storstrejken utbröt.⁵

"I katekesundervisningens tjänst"⁶

Kunglig Majestät tillsatte år 1911 en katekesnämnd. Denna såg som sin uppgift att försöka rädda den kristendomsundervisning på luthersk grund som snabbt höll på att erodera under den pågående sekulariseringen. Einar Billing var redan från början ledamot av katekesnämnden, så småningom dess ordförande och helt dominante företrädare.⁷ Detta kommer inte minst till synes i nämndens första betänkande (1916) där nämnden granskar inkomna katekesförslag och ger en handledning för undervisningen i kristen troskunskap. Utdraget "I katekesundervisningens tjänst" tryckt 1943 och som här står på tur att relateras till Billings lutheravhandling, bygger enbart på de texter från detta betänkande som är skrivna av Einar Billing. Huvudvikten i utdraget ligger mindre på kritik av katekesförslag än på att försvara katekesen som grundläggande lärobok i kristendom i skolundervisningen. Ett fåfängt försök förvisso. Genom skolordningen 1919 avskaffades utantillinlärningen av katekesen i den svenska skolan.

Utgivarna av "I katekesundervisningens tjänst", Johannes Viotti och Knut B Westman, motiverar sitt initiativ på följande sätt. De betonar att Einar Billing här lyckats dra fram i ljuset den innersta intentionen i Luthers förklaringar. Han har förmått sätta dem "i organiskt samband med en för dem grundläggande anderik biblisk orientering". Begreppen framstår ej som isolerade lärosatser utan kommer att stå "i relation till själva den religiösa verkligheten". Samtidigt är den enligt utgivarna en lättillgänglig sammanfattning av Billings teologi.⁸

Något referat av Billings bok ger jag mig inte in på. Det vore att tynga min framställning med upprepningar. Vad jag däremot tar fasta på är Billings betoningar i sina utläggningar. Det betyder att jag observerar nycklarna till hans läsning av Luthers lilla katekes. Det var ju denna katekes vara det ytterst handlade om.

Det första jag då observerar är att Billing trycker på att Luther i sin utläggning av första huvudstycket, Tio Guds bud, inleder förklaringen av varje nytt bud med "Vi skola frukta och älska Gud".⁹ Det betyder för Luther, liksom för Billing, att Gud är det centrala. Det är från Gud ett rätt förhållningssätt till livet utgår. På fruktan för och kärlek till Gud

¹ Billing 1909 s 53

² Billing 1909 s 53

³ Billing 1909 s 53

⁴ Billing 1909 s 54

⁵ Om Billing och arbetarfrågan, Wingren 1968 s 75

⁶ Billing 1943

⁷ Se artikeln "Einar Billing" författad av Gustaf Aulén i SBL

⁸ Billing 1943 s III f

⁹ Billing 1943 s 16-41

följer en rätt laglydnad. Laglydnaden lever således inget eget liv. Den Gud som vi skall frukta och älska är laglydnadens själva förutsättning.

Denna, låt oss kalla den teocentricitet, var grundläggande för Luther och var det också för Billing. Teocentriciteten går som en röd tråd genom Billings lutheravhandling, genom hans bibelteologi liksom genom hans bok om katekesundervisningen. Först när Gud får vara den han är, skaparen och livgivaren, inser människan hur hon skall leva. Den egna heligheten följer alltid av Guds helighet. Vänder man på det hela så att den egna heligheten hamnar överst, blir allt fel. Den gudfruktige fruktar Gud därför att Gud är helig och fullkomlig, inte på grund av egen helighet. Människan *ger* därför att hon först *fått*, aldrig tvärtom.¹

Genom denna teocentricitet rids spärr mot alla slag av kasuistik (regelstyrning), all tanke på andlig utveckling beroende av egna andliga förmågor, all betoning på egen upplevelse som trons grund. I förlängningen också mot allt som kommer mellan Gud och människa.

I sin utläggning av andra trosartikeln, "Om Guds son och återlösningen", är Billing lika distinkt. Denna trosartikel låter han vila på Luthers ord att "Jesus Kristus är min Herre". Med denna betoning leder Billing in frälsningsverket i nuet. Jesu uppståndelse och fortsatta verksamhet som frälsare blir det för den kristne väsentliga. Försoningen blir inte enbart något som en gång skett utan något att ta emot och ta vara på idag. Dess aktuella gåva är delaktighet i rättfärdiggörelsen eller som det oftast heter; hon blir förlåten.

Samtidigt lägger Billing ut Jesu korsdöd, hans uppståndelse och hans försoningsdöd i fristående avsnitt och det på ett sätt som återupprepar det han skrivit i "Försoningen".²

Teocentriciteten präglar också Billings fristående utläggning av Luthers förklaring till tredje artikeln. Den Helige Ande förutsätts vara kristenhetens drivkraft. Anden tar sig uttryck i den levande Herrens gemenskap med den kristne i hennes själs inre.

På den levande, uppståndne Herren beror allt. Förmodanden som kan tolkas som att människan äger en egen inre mer eller mindre fristående kraft avvisas. Till läror om nådens ordning eller helgelse ställer sig Billing kritisk.

Att Gud idag verkar genom Ordet är den grundläggande förutsättningen för Luther och är det även i Billings utläggning. Sakramenten ser Billing i anslutning till Luther som synliga ord, Ordet är förbundet med vattnet, respektive med brödet och vinet.

Kyrkan är inget i sig själv. Den är ett Guds verk. När Gud skapar tro hos den enskilde skapar han också kyrkan.³ Genom Ordet bygger, samlar och håller Gud samman kyrkan samman. Enbart Ordet är oundgängligt för kyrkan, kyrkoskickens yttre gestaltning kan skifta efter omständigheterna.⁴

Kyrkan kan också ses från ett annat håll, som en storhet i sig, som en trons gemenskap. Men, betonar Billing, viktigare är att betrakta kyrkan som ett Guds verk.

I talet om kyrkan liksom i synen på sakramenten som synliga ord ansluter Billing tätt till sin lutheravhandling. Om kyrkan talas det inte specifikt i "De etiska tankarna..."

Som jag ser det skrevs Billings bibelteologi mot bakgrund av behovet att förnya bibeltolkningen i en omgivning där trons sanningar vacklade. Boken om katekesundervisningen är också den utformad som försvar, men nu som försvar för bevarad katekesundervisning på reformerad grund. Motståndare är här å ena sidan en allt mera sekulariserad tidsanda, å den andra en svensk lutherdom som förvanskad

¹ Billing 1943 s 43-48

² Billing 1943 s 55-58

³ Billing 1943 s 134

⁴ Billing 1943 s 139 f

katekesen och gjort den till en regelbok i kristendom. Rätt läst är katekesen för Billing en återspeglning av evangeliet, det evangelium där Gud framträder som en verkande och frälsande Gud.

Själv läser jag "I katekesundervisningens tjänst" som ett försök att bevara något redan passerat. I denna skrift värnar Billing om en kristen samhällsordning som haft sin tid. Samtidigt är den som det mesta Billing skrivit ett försök att aktualisera kristen tro genom att placera in den i nuet, i historien.

Det flödar av tillämpliga bibelord isolerade från sitt sammanhang i Billings utläggningar om katekesundervisningen. I "De etiska tankarna..." däremot är det noga med sammanhanget. Det är som vore Wellhausen bortblåst i barnundervisningen.¹

Det ena för att elda, det andra för att försvara

Det ena, d v s föredraget "**Vår kallelse**", syftade ursprungligen till att elda kristna studenter att frimodigt ställa upp bakom ett levandegjort kristet budskap. För Billing var tron mindre lära än liv, mest av allt ett Guds ingripande i den enskilda människans hjärta. Kristen tro förenklas i föredraget till ett enda, till Guds ingripande genom att förlåta och upprätta. Förlåtelse i nuet låter Billing bli en sammanfattning av Jesu hela frälsningsverk.

Även tillämpningen är en förenkling. Kristet liv sammanfattas i ett liv i den kallelse som Gud berett åt varje enskild människa. Fromhetsgärningar som inte ansluter till vardagens kallelse avvisas.

Anknytningen till såväl Lutheravhandlingen som bibelteologin är uppenbar.² Båda dessa avhandlingar är framtunga i den meningen att de i slutändan låter tron sammanfattas i nuets skeende. Frälsningen i Kristus får sin fulländning i den uppståndne som upprättar genom att förlåta.

"**I katekesundervisningens tjänst**" hade som sitt yttersta syfte att försvara den lutherska katekesens plats i det svenska samhället. Detta utifrån att katekesen blivit misstolkad vilket inte minst aktuella katekesförslag visade.

Billing löser sin uppgift genom att i sin kritik av inkomna katekesförslag sätta liv i en bok som blivit mer lära och utantilläxa än liv. Liv får katekesen genom att Billing påvisar hur denna Luthers lekmannalära bärs upp av ett såväl teocentriskt som kristocentriskt tilltal.

Här är anknytningen till Billings bibelteologi tydlig. Dock är Billing försiktig i sin framställning. Hans kristologiska utgångspunkter i bibelteologin är dolda, liksom hans bibelkritik. Jag har t o m ovan noterat att han i barnaundervisningen föreslår läsövningar i bibeln som befinner sig på tvärs mot hans resonemang i bibelteologin.

Gemensamt för såväl "**Vår kallelse**" som "**I katekesundervisningens tjänst**" är att Billing värjer sig. Han värjer sig mot en samhällsutveckling som går honom emot. Billing erfar hur det nya som kommer hotar såväl samhälle som kyrka.

Vad Billing vill är en organisk utveckling på det gamlas grund. Han vill ett Sverige vars grundvalar vilar på kristen tro. Billing värnar om, låt oss kalla det den kristna kultursyntesen. Detta betyder i sin tur att Billings "historiska" läsning av kristen tro, hans betoning på tron som tilltal i nuet i kontrast mot ohistorisk läroförmedling, å ena sidan syftar till trons reformation, å den andra till att befästa ett kristet samhälle som varit.

¹ Billing 1943, bl a s 1-9

² "Utifrån bestämningen att en genuint luthersk kyrka är syndernas förlåtelse skriver Billing in sin kyrkovision i den lutherska traditionen". Eckerdal 2012, s 74

”Sverige ställning i den evangeliska kristenheten”

Jag har valt att läsa Billings föreläsning i Königsberg 1927¹ ”Sveriges ställning till den evangeliska kristenheten” som ett uttryck för hur Billing *ville* se på Svenska kyrkan i dess relation till det svenska folket. Föreläsningen öppnar för en sådan läsning eftersom Billing i sitt tal i Königsberg låter sina värderingar oförblommerat komma till uttryck.

Referat

Jag inleder med ett referat av innehållet.

Luthersk anda och svenska folkkyrkan har genom århundraden knutits samman och genomträngt varandra. Lutherskt och svenskt har länge varit sammanbundna till ett.

Västerås riksdag 1527 innebar brott mot ”den romerska kyrkans och hierarkiens maktställning i Sverige”. Nu rådde inte längre två ”herrska” utan ett. Alla blev i och med reformationen ställda under världslig rätt. All överflödig kyrklig egendom beslagtogs. Kungen var hänsynslös i sin indragning av kyrklig egendom.

Stormaktstidens kung, Gustav Adolf, upphöjs. Å ena sidan markerar Billing i positiva ordalag Gustav Adolfs förbundenhet med Sverige, å den andra med den evangeliska kyrkan i sin helhet. Billing relaterar evangeliet till det svenska folket på sätt som Luther till det tyska folket. I sin teckning av nutid kännetecknar Billing den svenska kyrkan som både folkkyrka och statskyrka.

Som ett exempel på kyrkans nuvarande hållning hämtar han sitt exempel från kyrkomötet 1893. Kyrkomötet behöll hela Konkordieboken som lärodokument med motiveringen att bekännelsen inte är en lärolag utan ”ett vittnesbörd om evangelium”. Det är ej bokstaven som faller avgörandet utan andan, markerar Billing med uppenbart gillande.

Billing betecknar den marxistiska socialismen som det svåraste problem som kyrkan någonsin ställts inför. Under den socialistiska Sturm- och Drangperioden hade den karaktären av en jordbävning som förödde det som under århundraden byggts upp av kristlig och kyrklig tradition. I Sverige blev dock förödelsen inte lika stor som i många andra länder. För Sveriges del blev resultatet en allmän indifferentism, om än, förmodar Billing, i numera avtagande grad.

Dock förvärrades det andliga läget för Sveriges del av att marken var uppluckrad redan innan det socialistiska genombrottet. Detta genom en djupt gående inomsvensk religiös separation. Denna hade trängt ända ned i folklivets djup. Sekter komna utifrån har också haft sin betydelse för uppluckringen av det kyrkliga livet, tillägger Billing, men långt ifrån i samma utsträckning som den inomsvenska separatismen.

Billing betonar att Sveriges kyrka har djupa rötter i folket. Som ett lovande tecken för framtiden ser Billing den under det inledande 1900-talet framträdande korstågsrörelsen, den s k unglyrkliga rörelsen. Korstågsrörelsen betonar sin kärlek till den Svenska folkkyrkan och manar genom sin förkunnelse fram ett kristenhetens i Sverige.

Korstågs- och unglyrkörörelsens främsta resultat var enligt Billing en fördjupad insikt i evangeliet om syndernas förlåtelse. Rörelsens yttre kännetecken kom enligt Billing att bli kyrkotanken. Det betyder inte att de unglyrkliga formade ett nytt kyrkobegrepp. Dess kännetecken var och är i stället dess kärlek till den gamla svenska folkkyrkan. Rörelse bärs av optimism om den Svenska kyrkans framtid. Dess slagord är ”Sveriges folk ett Guds folk”.

¹ Billing 1927

Ur kärlek till folkkyrkan, ur religiös fördjupning av folkkyrkotanken och den svenska folkkyrkan har sprungit fram en ny arbetsglädje och en ny tro på kyrkans framtid, förkunnar Billing i sin föreläsning. Biskop J A Eklunds "Fädernas kyrka i Sveriges land", en psalm om den svenska folkkyrkan har blivit hela det svenska folkets egendom, ett slags kyrklig nationalsång.

Billing avslutar med en utblick. Den lutherska anda som genomsyrar den svenska kyrkan ställs i kontrast till romersk ofrihet och "det ensidigt utåtriktade reformerta väsendet". Svenska kyrkan kan tjäna som förmedlande länk mellan kontinentens evangeliska kyrkor liksom till den anglikanska kyrkan.

Föredraget läst som vittnesbörd

Slående är hur Billings egna ideal lyser igenom i detta föredrag. Tydligast sker det på följande punkter:

Billing förbinder evangeliet med det svenska folket. Hans förebild är Luther och dennes tankar om evangeliets förhållande till det tyska folket.

Billings fruktan för materialismens seger och för religiös separatism bildar bakgrund till det reformprogram för Svenska kyrkan som Billing redovisar.

Billing gläds över kyrkotankens framväxt i Svenska kyrkan med ett för Billing typiskt förtydligande. Denna förnyelse beror av en nyvaknad kärlek till den gamla folkkyrkan, däremot är det inte fråga om något nytt kyrkobegrepp.

Jag läser sammanfattningsvis föreläsningen i Königsberg som ett av flera belegg för Billings kulturkonservativa, idealiserande och i tidens anda nationalistiska inställning.¹

Den svenska folkkyrkan

I denna avdelning, som består av fyra delavsnitt, riktar jag speciellt mina blickar på vad begreppet folkkyrka står för. Vad jag behandlar är ett antal av Billings tryckta föredrag och anföranden.

Som bakgrund behöver följande påpekas. Billings sätt att läsa bibeln frigjordes ur en troskris åstadkommen av Julius Wellhausen. Motsvarande kan i viss mån sägas om Billings kyrkosyn. När Waldenström vid kyrkomötet 1908 raljerade över Svenska kyrkans anspråk på att vara en församling i nytestamentlig mening när definitionen var sockengränser inte tro, verkades detta inspirerande på Einar Billing. I stället för att falla undan för Waldenströms argument gjorde han poäng av dessa världsliga sockengränser. Sockengränserna stod i evangeliets tjänst, hävdade Billing. Om detta nedan i referatet "Lokalförsamlingen en Guds församling".²

¹ Om unglyrkligheten och fa unglyrklighetens nationalism, se Eckerdal 2012. Fa noterar han Billings problematisering av nationalismen. Eckerdal 2012, s 109-142

² Så också i Wingren 1968 s 14 f

A Folkkyrkan och förkunnelsen

Kommenterat referat

Billing höll 1911 ett föredrag på ett studentmöte i Visby, "Folkkyrkan och förkunnelsen". Föredraget anknyter till Luthers tankar om förhållandet mellan det andliga och det världsliga regementet.

Först själva grundtanken i föredraget. Det är Guds ord som i förkunnelsens form föder kyrkan, hävdar Billing i anslutning till Luther.¹ Även förutsättningen att kyrkan omfattar hela folket delar han med Luther. Detta i sin tur är endast möjligt i ett land som praktiserar barndop, hävdade Billing. Också här anknyter han till Luther.²

Frågan är var detta förkunnade Ord skall landa för att få sin välsignade verkan. Billings svar är entydigt. Det skall landa i förlåtelse och hjärtats tro. Det betyder att Ordet primärt är avsett för den enskilde kristne. Billing vet besked om att Ordets destination är den enskilda människans innersta. Där inne i hjärteroten skall Ordet utföra sitt verk. Också här är det som om Luther själv talade.

Mot den bakgrunden blir för såväl Billing som Luther den sanna kyrkan osynlig för mänskliga betraktare. Vem utom Gud vet vad som rör sig i en människas innersta? Ingen!³

Dock är talet om kyrkans osynlighet inte hela sanningen vare sig för Billing eller för Luther. Det är mycket som är synligt i denna osynliga kyrka

För Luther gällde i realiteten om ej alltid i tanken, att imperiet, för Luthers del det tyskromerska riket, var ett kristet imperium.⁴ I ledningen för detta kristna imperium stod två från varandra åtskilda regementen, det världsliga och det andliga, vart och ett med sin självständiga befogenhet och sin bestämda uppgift. Det världsliga verkade med lagen som sitt redskap, det andliga utifrån evangeliet. Båda regementena var förordnade av Gud.⁵

Sträng åtskillnad måste enligt Luther råda mellan de båda regementena. Dock förutsatte Luther att det världsliga regementet stöttade det andliga. Det betydde i huvudsak att det världsliga regementet tog ansvar för den yttre kyrkotukten. Den enda yttre makt som Luther tilldelade det andliga regementet var rätten att exkommunicera dem som uppenbart brutit mot kyrkans ordningar.

Det tydligaste förbindelseledet mellan de två regementena var för Luther barndopet. Eftersom alla i imperiet förutsattes vara döpta och därigenom kristna, åtminstone potentiella kristna, kunde denna samverkan mellan regementena äga rum. Av detta följde att exempelvis judarna stod utanför det kristna imperiet.⁶

I anslutning till detta synsätt tänkte sig Billing att även Sverige var ett kristet land, detta utifrån att praktiskt taget alla invånare var döpta som barn. Billing betonade dessutom att Sverige inte kunde betraktas som ett hednaland påverkat som det var av en tusenårig kristen tradition.⁷

Billing förutsatte utifrån Luthers modell åtskillnaden mellan andligt och världsligt. Billing gav dessutom politikerna, med Luthers språkbruk, det världsliga regementet, en självständig plats inom sitt område. Han sade inte nej till statligt inflytande i kyrkans yttre angelägenheter och han förutsatte en samhällsordning som värnade om kyrkan.

¹ Billing 1911A s 9, Billing 1971 s 89-116, 241-260

² Billing 1911A s 14

³ Billing 1911A s 21, 23

⁴ Billing 1971 s 260-289, 180-237

⁵ Billing 1971 s 153-177, 241-260, 307-319, 89-116

⁶ Billing 1971 s 180-237

⁷ Billing 1911A s 22 f

Med Ordet, d v s evangeliets förkunnelse, hade politikerna dock inget att skaffa. I sin förkunnelse av ordet fick kyrkans tjänare inte snegla vare sig åt höger eller vänster. Kyrkans inre frihet på denna punkt var för Billing liksom för Luther okränkbar. Det Ordet skulle landa i, förlåtelse och hjärtats tro, var i slutändan det allt avgörande. Vilka som fått del av denna tro låg inte på människor att avgöra, allra minst på den världsliga överheten, respektive på politikerna.¹

Luther vände sig mot den katolska kyrkan därför att den gjort självvalda fromma övningar förtjänstfulla inför Gud, medan den i motsvarande grad nedvärderade vardagens arbete för brödfödan. Luther såg tvärt emot detta vardagens arbete, livet i kallelsen, som det Gudi välbehagliga, medan han förkastade den katolska kyrkans fromhetsövningar. När varje människa levde i sin av Gud givna kallelse tjänade hon sina medmänniskor och ärade Gud.²

Detta inom ramen för en strängt vidmakthållen över- och underordning. Överst i hierarkin fanns Gud därefter följde överheten i olika gestalter, varpå i de nedre regionerna kom underordnade i ständigt nya trappsteg neråt. Var och en hade att lyda uppåt, ta ansvar för de egna uppgifterna och sen råda över dem närmast under dem själva. För Luther byggde samhället på en principiell över-underordning som inte lät sig sprängas utan vådliga följder för stabiliteten i samhället.³

Såttillvida följde Billing Luther i spåren i sitt föredrag till studenterna i Visby att han med emfas ställde sig bakom Luthers kallelsetanke. Gudi behagliga gärningar var även för Billing att göra sin plikt i kallelsen. På prästen låg det att i sin förkunnelse hålla denna kallelsetanke levande.⁴ Däremot är det oklart om eller hellre i vilken mening och på vad sätt Billing följde Luther i hans tänkande om över- och underordning. Om detta ger föredraget inga besked.

Föredraget syfte var dock inte främst att stärka de lutherska grundvalarna. Det kom på köpet. Billings syfte med sitt anförande var ytterst att entusiasmera de kristna studenterna för den svenska kyrkan. Begreppet folkkyrka var ordet för dagen. Det kommer igen oupphörligen. Billing talar om *folkkyrkans* förutsättning i barndopet, om att denna kyrka är folkomspännande och samtidigt en lokalförsamling. Han talar om att Guds föregripande nåd omsluter alla inom den. Han talar om *folkkyrkans* kretsar utifrån och in mot kärnan och om prästens vittomfattande uppdrag i denna *folkkyrka*. Han talar om *folkkyrkans* prästhem som ett religiöst och kulturellt centrum i socknen.

Samtidigt, och det är viktigt att observera, markerar han tydligt att hjärtats tro, trots allt är den avgörande gränsen mellan from och ofrom även i en *folkkyrka*. Endast den enskilde vet var gränsen mellan det ena och det andra för hennes egen del går.⁵

Konklusioner

Billing slår i detta föredrag ett slag för den svenska folkkyrkan. Men inte så att han introducerar något nytt kyrkobegrepp. Fortfarande är det Guds ord som i förkunnelsens form föder tro hos den enskilde. Fortfarande är det förlåtelse och hjärtats tro som är det allt avgörande. Och fortfarande är den sanna kyrkan osynlig.

Samtidigt vittnar anförandet om Billings strävan att göra Luthers synsätt gällande under det inledande 1900-talet. Att Billing går långt i det avseendet visas kanske främst av hans öppenhet för statligt inflytande i kyrkan på bestämda områden. Om den

¹ Billing 1911A s 21, 23

² Billing 1971 s 89-116, 117-131

³ Billing 1971 s 131-152

⁴ Billing 1911A s 36, 38 f

⁵ Billing 1911A passim

principiella över- och underordning som Luther förutsätter har Billing däremot inget att säga.

Hela Billings vision med kallelsetanke, folkkyrka, kyrkklockor som kallar alla sockenbor till gudstjänst förutsätter en svensk landsortförsamling. Billings föredrag hölls 1911. Det betyder att det hölls under en tid då omflyttning från landsbygd till tätorter och städer tagit fart. Hur Billings vision skulle ha sett ut om han i sitt tal också tagit tätortbildningen med i beräkningen kan man undra. Kanske hade mycket blivit annorlunda då.

B De heligas gemenskap

De heligas gemenskap var ursprungligen ett föredrag av Einar Billing vid fjärde svenska studentmötet med kristligt program i Huskvarna 1911

Referat

Ämnet för Einar Billings föredrag vid Huskvarnakonferensen 1911 var trosbekännelsens "Vi tror på de heligas gemenskap." I detta föredrag förankrar Billing denna trossats i en gudshandling. Därigenom lyfter han upp gemenskapstanken och ger den en plats bland det för tron centrala. Implicit förvandlas därigenom gemenskapstanken till något sekundärt först när den avskärs från gudshandlingen. Utifrån detta förhållande är Billings föredrag värt att aktualisera när Billings folkkyrkosyn skall beskrivas.

Föredragets historie- och verklighetssyn väcker också intresse. Den historie- och verklighetssyn som tillhörde underlaget i Billings bibelteologi blir i föredraget själva fundamentet för argumentationen.¹

Av föredraget framgår slutligen att Billing var påverkad av de tyska teologerna Martin Kähler (1835-1912) och Wilhelm Herrmann (1846-1922).²

Jag inleder min sakframställning med ett referat, inte av innehållet i föredraget utan av de bärande grundmotiven.

Bakom det Billing anför i sitt föredrag för de kristna studenterna låg hotet från en "naturalism" som förnekade all övernaturlig verklighet. Detta förnekande får, menar Billing, förskräckande följder. I stället för Gud kommer människan att frukta människor. Köttets lust segrar, synden upplevs ej som skuld, människan upplever inte det fruktansvärda i att leva utan Gud. Samtidens skönlitteratur och press låter Billing exemplifiera detta.

I den pågående frigörelsen från Gud har Billing observerat att rester av gudstron trots allt hade överlevt. Detta blev för Billing ett tecken på att Gud fortfarande verkar. Billing förbinder gudstrons överlevnad med iakttagelser av personlighetens betydelse. Ju mer personligheten växer till i medvetande om sig själv, desto mindre kan den nöja sig med det som är under personligheten stående och desto mer skarpsynt blickar den efter Gud, förkunnar Billing.

Billing och med honom bland annat den tyske teologen Wilhelm Herrmann förstod båda att ett inomvärldsligt betraktelsesätt hade skäl för sig. Samtidigt trodde de sig veta att detta hotade trons själva grundvalar.

Mot detta hot stod ställde Billing det han kallar "Herrmanns mästargrepp". Herrmann hade upptäckt att den inom-världslighet som drev människan att före annat söka sitt

¹ Wingren menar att "De heligas gemenskap" som knappt något annat ger inblickar i Billings personliga liv. Wingren 1968 s 81

² Aulén relativiserar Billings beroende av Herrmann. Den historiske Jesus blev för Herrmann detsamma som "Jesu inre liv", närmast likabetydande med "det sedligt religiösa idealet". Så alls ej för Billing. Däremot stryker Aulén under gemenskapen med Martin Kähler. Aulén 1962 s 211, 215

eget bästa, hade sin motpol i en lika radikal trohet. Det gränslösa förtroende liksom den levnadslånga trohet som Herrmann observerat sprängde det inomvärldsligas gränser. Människan är inte enbart en naturvarelse utan något mer än detta, löd inte bara Herrmanns utan också Billings slutsats.

I förlängningen kunde vissa människor visa andra på Gud. Framför allt gick det en rak linje mellan människor som förmådde visa förtroende för flera än sig själva och Kristus.¹

Om möjligt än viktigare för Billing var Martin Kähler med sitt tal om "överhistoria".² Föreställningen om en konsekvent genomförd "överhistoria" som förutsättning för tron går som en röd tråd genom hela Billings föredrag.

"Överhistoriens" betydelse illustrerar Billing med sitt tal om det nödvändiga ljuset. Verkligheten måste belysas av Gud för att bli fullständig, förkunnar Billing. Först när Guds ljus får belysa historien blir sammanhangen uppenbara. På motsvarande sätt när gudstrons ljus får falla på gemenskapslivet, särskilt på det gemenskapsliv som kännetecknar dem som tror på en Gud. Gud gör verkligheten levande för oss, gör att vi ser att Kristi kärlek är den fördolda makten i allt verkligt. Dessutom, fullföljer Billing, strålar Guds ljus på vårt inre så att vi ser synd, skuld, dom, död, strid, ondska men också "gudsbelätet" i människan.

Det är mot denna bakgrund Billing betraktar de heligas gemenskap. Den är ett uttryck för Guds verk med de människor som har Gud som medelpunkt i sina liv. Gemenskapen med Gud/Jesus innesluter människogemenskap, d v s "de heligas gemenskap". Mot den bakgrunden träder syndernas förlåtelse fram som ovillkorlig förutsättning för livet i "de heligas gemenskap". Att träda Gud nära förutsätter syndernas förlåtelse.

Billing tänker sig en lidandets gemenskap som kopplad till Kristi lidande för över i tröst och välsignelse. Samtidigt är gemenskapen förbunden med uppgifter givna av Gud. Billing betonar att människor leds till Kristus av andra människor, att "de heligas gemenskap" är till för att människor skall finna Gud och hålla fast vid Gud. Han glömmer inte att påminna om Luther som i Schmalkaldiska artiklarna närmast ser de heligas inbördes samtal och broderliga tröstande som ett nådemedel där "de heligas gemenskap" öppnar för gudsgemenskapen.

Billing lyfter fram att "de heligas gemenskap" innefattar umgängelse med de minsta, att enkla människor kan finna vägen till tro via goda kristna förebilder.

Billing betonar alldeles särskilt förbönens betydelse. Förbönen hjälper den kristne att se vägen till himlen öppnad. Den öppnar och levandegör bibelordet. Förbönen låter oss för vår inre blick se en gemenskap som sträcker sig över tidens gränser. Den ger gemenskap med de redan saliga.

Världen förutsätts vara platsen för "de heligas gemenskap", inte konventikelns trånga rum eller de utvaldas mer eller mindre synliga gemenskaper. Det blir min slutsats utifrån Billings framställning.

Samtidigt förutsätts "de heligas gemenskap" i min tolkning av Billing vara av "switch on and switch off"-karaktär. Den är inget som fungerar per automatik. Först ett liv i förlåtelse ger möjlighet att leva i "den heliga gemenskapens" välsignelse.

Konklusioner

Satt i sitt sammanhang, samtidigt sammanfattningsvis, aktualiseras i detta föredrag såväl Billings avhandling om Luther som hans bibelteologi. Kampen mot naturalismen

¹ Billings beroende av Herrmann bekräftas i Billings artikel om Herrmann i NF 2 band 11 där just förtroendeförhållandets faktum i ovan anförd mening bildar ett slags centrum i Billings teckning av Herrmann.

² Billings beroende av Kähler bekräftas i Billings artikel om Kähler i NF 2 band 15

finns där, "överhistorien" likaså, men här utbyggd till det bärande elementet i framställningen. Billings allmänt förekommande hänvisningar till Wilhelm Herrmann i sin skriftliga produktion får här sin konkretisering i den här förutsatta gemensamma kampen mot naturalismen. Detta få genom "Herrmanns mästartgrepp" om det övervärldsliga förtroendet. Herrmanns upptäckt som påstås spränga naturalismens hegemoni står på etisk grund något som harmonierar med Billings etiskt /religiöst betingade teologi.

Det egentligen nya i Billings föredrag för de kristna studenterna är att han här gör sin teocentriskt betingande syn på de heligas gemenskap tydlig. I och med detta har han visat att han ser denna gemenskap som något för den kristna tron bärande. Först när gemenskapen betingas av annat än den obrutna gudshandlingen kan det vara på annat sätt. Detta säger visserligen inte Billing explicit men är den slutsats den har skäl att dra som känner sig manad att utreda gemenskapsmotivet i Billings teologi. Gemenskapen kopplas till de kristnas gemenskap i det vanliga livet, ses ej i något slags ecklesiologiskt sammanhang.¹

C Lokalförsamlingen – en Guds församling

De avgörande punkterna i Billings framställning

"Lokalförsamlingen – en Guds församling" var ursprungligen en artikel författad av Einar Billing i Allmänna svenska prästföreningens årsskrift 1926. Till sin form är artikeln en polemiskt anlagd uppgörelse med P Waldenström. Denne hade vid 1908 års kyrkomöte raljerat med att Svenska kyrkan gjorde anspråk på att vara en församling i nytestamentlig mening. Detta när man samtidigt lokalt definierade denna församling utifrån sockengränser och rikskyrkligt utifrån avgränsande hav och riksgränser.

Men Billings artikel är mer än en uppgörelse med Waldenström. För att få grepp om detta avstår jag från att referera för att istället koncentrera mig på att finna de avgörande punkterna i Billings framställning.

Billing påstår att Svenska kyrkan i "pregnant mening är en Guds församling". I vilken mening är den det, blir min fråga till denna artikel, "Lokalförsamlingen – en Guds församling.

Svaret är som vanligt Gud. Gud är kyrkans subjekt...Gud vill att alla människor skall bli frälsta... Gud söker alla... Gud tröttnar ej på att förlåta, upprepar Billing.² Den synliga kyrkan är i sin tur det *verktyg* Gud använder för att nå alla med sin nåd.

När Billing beskriver detta *verktyg* är det hans kvalificeringar som intresserar. Den territorialförsamling som Billing bestämmer som en Guds församling går inte att jämföra med en samling hedningar, hävdar Billing. Gud har sedan århundraden verkat i vårt land och påverkat det inifrån. Dessutom har vi i Sverige sedan århundraden tillämpat barndopet varigenom Gud utfört sitt förekommande verk bland människorna. Och skulle idag inte alla vara döpta, försäkrar Billing, har Gud ändå nått även dessa odöpta med sin nåd. Detta så vida de inte aktivt valt att vända kyrkan ryggen.

På detta följer Billings slutkläm; skulle kyrkan lämna sin grundval som folkkyrka, ville den behandla alla dem som ej genomgått vissa troserfarenheter, såsom föremål för mission, skulle detta innebära en förnekelse av Guds verk i vårt folks historia.³

Det ovan påstådda har Billing sagt inte en gång utan många. Spåren bakåt leder ytterst till Billings Lutheravhandling.

¹ När Eckerdal söker ecklesiologiska kopplingar finner han inga. Prästen blir folkkyrkans sociala kropp. Eckerdal 2012, s 91. Om Billings föredrag "De heligas gemenskap" i Eckerdals tolkning. Eckerdal 2012, s 97-108

² Billing 1926 s 52 f

³ Billing 1926 s 56

Det för denna artikel originella är att han inte nöjer sig med detta utan ytterligare kvalificerar "verktyget" kyrkan. Skall lokal- eller territorialförsamlingen kunna hävda sitt anspråk på att vara en Guds församling, måste, påstår Billing, den inre enhet, som därmed är angiven, på ett helt annat sätt än nu vanligen är fallet, också komma till uttryck och förverkligande i dess liv. Vidare hävdar han att en inre religiöst betingad enhet vore nödvändig. Territorialförsamlingen urartar när man sätter sig över de lokala förbindelserna. Dessutom får behovet av religiöst gemenskapsliv ej leda till isolering av det naturliga livet. Behovet av religiöst gemenskapsliv får ej slå ut känsla för lokalförsamlingen. Religiösa grupper måste lära sig värdera hela territorialförsamlingen.¹

Alltså är inte den territoriella församlingen per definition det rätta verktyget, eller kanske tydligare, instrumentet för Guds verk bland människorna. Betingelserna är flera, dessutom kvalificerade. Udden är riktad mot de personligen avgjorda kristna som är bosatta inom territorialförsamlingens hank och stör, de må heta frikyrkliga eller något annat. Dessa får inte isolera sig i sin fromhetsutövning. Deras religiösa gemenskapsliv skall syfta till att verka för helheten. Om inte är deras fromhet förfelad.

Jag har valt att låta dessa Billings tankar om gemenskapslivets plats vara för Billing kännetecknande, detta såvida polemik och evangelisationsiver inte driver honom åt annat håll.

Det nya är kravet på territorialförsamlingen

Om kyrkosynen alltså inget nytt. Gud verkar genom evangeliet. Evangeliet skapar kyrkan genom budskapet om förlåtelse mottaget i tro. Territorialförsamlingen, d v s lokalförsamlingen, är Guds redskap när Gud upprättar sin kyrka genom evangeliet om nåd och förlåtelse mottaget i tro i den enskilda människans hjärta.

Vad som tillkommer är kravet på att territorialförsamlingen fungerar som den skall. Om inte saknar till och med territorialförsamlingen sina företrädarna som redskap för Guds förlåtande verk.

D Den religiöst motiverade folkkyrkotanken.

Yttrande av Einar Billing vid Allmänna Kyrkomötet 1929 gällande den s k biskopsmotionen

Referat

I den s k Biskopsmotionen 1929 krävde biskoparna inklusive pastor primarius i Stockholm att frågan om fritt utträde ur Svenska kyrkan skulle utredas. Vad biskoparna ville var att sådant utträde skulle beviljas den som önskade utträda ur kyrkan. Därtill och än viktigare i motionen var att biskoparna begärde ökad rörelsefrihet för kyrkan. Den svenska folkkyrkan vore varken att betrakta som en statsfunktion eller en förening med trånga gränser. Einar Billings syn på vad relationen mellan den svenska folkkyrkan och staten innebar framträder i Billings anförande "Den religiöst motiverade folkkyrkotanken".

Billings yttrande kan läsas som en sammanfattning av hans syn på den svenska folkkyrkan och dess relation till staten som den tedde sig för honom 1929.

Alternativen för Billing var endera en kyrka med folkkyrklig struktur eller en med föreningskyrklig utformning där personlig tro förutsattes. Billing pläderar entydig för folkkyrkan.

¹ Billing 1926 s 56 ff, 61 f

Detta förutsatt att folkkyrkan var religiöst motiverad. Detta betydde för Billing att *folkkyrkan hade sin grund i den förekommande nådens evangelium där var och en som ville bjöds att ta emot nådens evangelium*. Till förutsättningarna hörde även att den som ville tråda ut ur kyrkans gemenskap var tillåten att göra detta.¹

Folkkyrkans födelsestund förlägger Billing till den dag då ett barn döptes i en kristen familj. Här hänvisar han till Paulus ord "då skulle era barn vara orena, men nu äro de heliga" (1 Kor 7:14) Gud har kommit dessa barn i förväg, förutsätter Billing.²

Folkkyrkans fortbestånd vore dock inte ohotad. Kyrkan är inte som tidigare folkomspännande. Detta faktum hindrar dock inte att kyrkan skall vara öppen för alla som begär dess tjänster. En tillkommande komplikation är vidare som Billing ser det, att statsfunktionernas sekularisering fortskrider på ett sätt som föregående generationer inte erfarit. Trots detta hävdar Billing folkkyrkans företräden.

Så till den hårda kärnan i Billings anförande. För Billing gäller som en oåterkallelig förutsättning att den svenska kyrkan som folkkyrka *samtidigt är en religiöst motiverad bekännelsekyrka*. Hon kan på inga villkor betraktas som ett statsorgan lik exempelvis telegrafverket något som de religionsfrihetssakkunniga hävdade. Från reformationen och framåt har det aldrig tidigare varit på tal att se kyrkan som en statsfunktion, betonar Billing.³

Däremot förutsätter Billing att kyrkan som folkkyrka lever i en *nära relation till staten*. Eller som Billing uttrycker det: "Vi överlämnar villigt åt staten allt, som på något sätt kan och bör utföras med de yttre maktmedlen, och koncentrera oss på kyrkans uppgift såsom det fritt verkande ordets tjänare".

Både folkkyrka och bekännelsekyrka

Inte heller att kyrkan inte längre är folkomspännande får Billing att rucka på sin tro på folkkyrkans möjlighet. Detta förutsatt att staten låter kyrkan vara kyrka, d v s en bekännelsekyrka. Den nära relation till staten, som Billing i Luthers efterföljd förutsätter, får inte rubba det som för Billing tillhör själva förutsättningen för kyrkan, att hon tillåts följa sin bekännelse.

E Kyrka och stat i vårt land i detta nu

Ett föredrag hållet vid prästmötet i Västerås 1937

Referat

Föredraget vid prästmötet i Västerås 1937 har sin spets i förhållandet kyrka-stat men är vittfamnande.⁴

Här förmedlas nytt om folkkyrkotankens uppkomst, men i grunden är det inget som förändras i Billings grundkonception. Tron som en gudshandling är fortfarande det fasta fundamentet för Billing. Gud skapar tro genom det Ord som vinner ingång i människans hjärta. Det nya är hur detta till individen riktade ord kunde utvecklas till en kyrkoteori med ett uttalat kyrkoprogram. Billing beskriver den utvecklingen på sätt som följer.

Till att börja med var den unglyrkliga rörelsen¹ enligt Billing individualistisk. Man talade inte gärna om kyrkan, däremot om den enskilde som genom tron fick del av

¹ Utförligt i Wrede 1966 s 174-186

² Billings koncentration på dopet som uttryck för Guds föregripande nåd ensidigt enligt Wingren. Dopets etiska konsekvenser skymms. Wingren 1968 s 63.

³ Utförligt i Wrede 1966 s 182-189

⁴ Ett helt kapitel är ägnat Billings kyrka-statproblematik. Se Wrede 1966 s 233-272.

syndernas förlåtelse. Men som genom en uppenbarelse kom tanken om syndernas förlåtelse att knytas till kyrkan och så var kyrkotanken där, vittnar Billing.²

Mera precist var innebörden i det som skedde följande. Jag citerar Billing: Det påfallande var "den omedelbarhet, med vilken linien här drages direkt från det allra innersta religiösa centrum: syndernas förlåtelse, den oförtjänta, förekommande nåden, och fram till, icke tilläventyrs kyrkan i abstrakt ideell mening, utan denna högst konkreta och realistiskt påtagliga — och bristfälliga — storhet: folkkyrkan — den svenska folkkyrkan, kunde jag tillägga, i vårt land, i detta nu".³ Vad folkkyrkans geografiska gränser beträffar var i Billings konstruktion dessa gränser också gränserna för Guds nåd.

När detta väl var sagt följde ett tillägg som överraskar. Trosförsamlingar inom folkkyrkans hägn betecknar Billing som oundgängliga. Det behövs människor med liknande troserfarenheter, sammanslutna till gemensamt stöd och gemensam uppbyggelse, för att få slagkraft i den utåtriktade verksamheten. Finns inte sådana måste de tillskapas för att liva och stärka tros livet.⁴

Detta innebär inte att Billing övergett sin från Luther hämtade övertygelse att de troendes samfund är en trossats. Kyrkan i egentlig mening är ingenting man kan se, men något som vi i tron vet att den finns, slår Billing fast.

Billing har en förklaring till varför trosförsamlingsidealet, eller som Billing hellre kallar det föreningskyrkoidealet, hittills varit så negativt behandlad i de unglyrkliga kretsarna. Folkkyrkoidealet utvecklades i kontrast mot det frikyrkliga församlingsidealet.

Vad som i föredraget mer oroar än utmaningen från de frikyrkliga är en folkkyrka som missat sin religiösa motivering för andra intressen. Folket blir viktigare än evangeliet. Han exemplifierar med den falska folkkyrka som utvecklats i Tyskland.

Mest bekymrad är han över relationen till staten. En förutsättning för folkkyrkans bestånd är för Billing att statens lagstiftning samspelar med kyrkans sedliga förkunnelse. Om inte måste statens och kyrkan gå skilda vägar. Billing är i det avseendet bekymrad. Billing nämner statens följsamhet i och med att antalet skilsmässor och omgiften ökat. Mest elakartat blir förhållandet när staten insisterar på att få bestämma över kyrkans innersta område. Billing tar i sitt föredrag upp den stora biskopsmotionen 1929 om kyrkans egen rätt inom egna områden som exempel på detta missförhållande. Biskoparna pläderar i sin motion för att kyrkomötet direkt utan omväg via staten skall få egen bestämmanderätt på en rad inomkyrkliga områden.

Men det var inte bara staten som behövde korrigeras sin hållning utan även kyrkan. I kyrkan förutsätts en aldrig avstannande reformation pågå. Till den reformationen hörde när föredraget hölls, rätten till fritt utträde ur kyrkan men denna är inte ännu genomförd.

¹ Ungkyrkorörelsen. Nationellt inriktad väckelserörelse från början av 1900-talet Åren 1909–1911 genomförde Ungkyrkorörelsen så kallade "studentkorståg" i många av Sveriges församlingar och Folkets Hus-lokalerna under parollen "Sveriges folk - ett Guds folk"

² Einar Billings föredrag 1908 i Uppsala kristliga studentförbund innebar kyrkotankens genombrott enligt Oscar Krook som refererar föredraget i artikeln "Kyrkobegreppets förnyelse i svenska teologi i En bok om kyrkan 1942. Ur referatet. – Det vita huset med sin spira. Hembygdens kyrka, minner om gammal tid, om Sveriges kristna förankring. Förlåtelsen gäller alla. Gud är helig. Det läraste kyrkobegreppet. "Kyrkan är sammanfattningen av alla de verkningar, som utgått och utgå från det i kyrkan predikade Ordet". Krook 1942 s 252. I Krook 1940 förläggs genombrottet till ett föredrag på Värmlands nation 1907. Det Krook lyfter fram från detta föredrag är att Billing i sitt tal om kyrkan som ett antal koncentriska cirklar där den innersta består av nattvardsförsamlingen inte sätter punkt där. Istället kommer huvudvikten i föredraget att ligga på den förekommande nåden, gratia præveniens, där alla utan undantag är föremål för Guds sökande nåd. Krook 1940 s 217 f.

³ Billing 1937 s 132

⁴ Eckerdals tolkning av detta i Eckerdal 2012 s 78-85

Som stöd för sitt resonemang om en kyrka i förändring hänvisar han som så många gånger tidigare till att kyrkan i första hand har att handskas med ett budskap, inte en lära.

Och han slår än en gång för dem som inte visste det fast att kyrkan inte är något rättsskapande subjekt, det är staten. Staten har alltså sin givna plats i den folkkyrka som Billing målar upp för sin inre blick.

I sitt föredrag ger Billing även utrymme för reflexion över den kristna trons sanningar. I dessa reflexioner anknyter han tydligt både till sin Lutherstudie och till sin bibelteologi.

Billing talar om Anden som beteckning för den fulla gemenskapen med Kristus, om syndaförlåtelsen som den allomfattande gåva där Gud trots vår synd genom "Guds fadersgärning i Kristus" låter den kristne få del av den fulla gudsgemenskapen. Han predikar att Guds universella förekommande nåd sammanfattar evangeliets fullhet. Han talar om Skriften som budskap inte lära, om Skriften som boken om det stora evangeliet om Guds Fadersgärning och förlåtelsegärning genom Kristus.

Billing återupprepar, för vilken gång i ordningen, perikopen från Lukas 13 om fikonsträdet som inte bar frukt och han förbinder denna text med Matteus 11:25 ff där Jesus prisar Fadern för att de som är som barn till skillnad från andra rätt förstått Jesu höga uppdrag. Dessa båda perikoper låter Billing vara nyckel till evangeliet om Guds fadersgärning i Kristus, en fadersgärning som genom korset och uppståndelsen lever vidare i historien och därför når fram till oss som en levande verklighet.

Återigen betonar Billing att Jesu gärning var vitt skild från vad som förväntades av den kommande Messias.

Föreningskyrkan får ett erkännande. Innebörden i kyrkotanken

Vad som här sägs men inte tidigare hävdats lika eftertryckligt är hur det gick till när folkkyrkotanken fick sin utformning, detta genom upptäckten av "linjen" mellan Ordet och folkkyrkan. Denna linje kan rimligen inte ses som något annat än en förbindelse mellan Ordet (=evangeliet, förlåtelsen) och territorialförsamlingen (sockenkyrkan) som ett redskap för att nå den enskildes hjärta. Detta innebär i sak inget nytt om det än när det begav sig upplevdes som något nytt.

Nytt i mera egentlig mening är Billings direkt bekännelse till trosgemenskaper som nödvändiga beståndsdelar i en levandegjord folkkyrka, för att den plats han ger dessa gemenskaper. Dess plus är att befrämja helheten, dvs ytterst befrämja den enskildes möte med Gud.

Hållningen till staten kompliceras enligt Billing av den tilltagande sekulariseringen.¹ Men linjen bakåt mot Lutheravhandlingens "världsliga regemente" är trots detta klart skönjbar i hans sätt att se på statens förhållande till kyrkan. Idealt var för Billing ett läge där det andliga och det världsliga regementet bildade två av Gud anbefallna levnadsordningar i ett och samma samfund.²

Det bibelteologiska avsnittet kan ses som en förkortad version av delar i Billings bibelteologi som den ter sig i "De etiska tankarna i urkristendomen..." och i "Försoningen.

¹ Enligt Wingren har Billing aldrig tidigare tecknat en så mörk bild av staten som i prästmötesföredraget 1937. Till de oroande punkterna hör vigseltvånget, konfirmationssedens ytlighet, kyrkomötets brist på initiativmöjligheter etc. Wingren 1968 s 109. Billing befarar, blir min kommentar, att den kristna grunden för samhället upplöses. Se även s 133-138 i Eckerdal 2012.

² Se ovan s

Jag ser föredraget som ett "omtag" i det lilla formatet av Billings religiösa åskådning. Som Billings stora "omtag" betecknar jag hans Herdabrev till prästerskapet i Västerås stift (1920). Till detta herdabrev återkommer jag, men först nedanstående summering av kapitel 3.

F Kontinuitet i synen på folkkyrkan, men Billing villkorar den¹

De enskilda avsnitten i kapitel 3 med sina folkkyrkotemata, är placerade i kronologisk ordning. Det första anförandet är daterat till 1911 det sista till 1937. Trots spännvidden i tid är Billings konception enhetlig. Gud verkar genom Ordet om förlåtelse omvandlande på människors hjärtan. Detta förutsätts ske i sockenkyrkans (territorialförsamlingens) gemenskap i en svensk kyrkoorganisation som är förbunden med såväl socken (och motsvarande) som stat. På denna grund vilade Billings föreställning om folkkyrkan.

Förbindelsen mellan Guds ingripande i en enskild människas inre genom Ordet och sockenkyrkan (territorialförsamlingen) som Ordets redskap och förmedlare, förutsätts genomgående.² Till detta fogas ett antal villkor.

För att sockenkyrkan (läs territorialförsamlingen) skall fungera som ett Guds redskap att nå den enskildes hjärta förutsätts en sockengemenskap som befrämjar Guds förlåtelseverk. Dessutom ställer Billing som allmänt villkor att den svenska kyrkan i sin relation till staten får vara fri att sätta sin bekännelse i första rummet. Detta uttalat sagt utifrån det lutherska idealet att Sverige är ett kristet land där kyrkan har ansvaret för evangeliet och den världsliga överheten för kyrkans yttre organisation. Dessutom uttalat utifrån det akuta hotet att den svenska kyrkan skulle förvandlas till en statsinstitution och därmed försvagas i sin allra mest centrala uppgift att vara ett nådens redskap.

I det sista av anförandena, det vid prästmötet 1937, trycker Billing på behovet av trosgemenskaper inom folkkyrkans ram. Den polemiska hållning till trosgemenskaper i föreningskyrkans form som tidigare varit legio hos Billing har här ersatts av uppskattning av denna sammanslutningsform. Förutsättningen är att trosgemenskapen står i sockengemenskapens, alias folkkyrkans tjänst.

Detta kan tyckas vara en omsvängning. Denna omsvängning måste dock relateras till den syn som Billing gav uttryck för i sitt föredrag för kristna studenter i Huskvarna 1911, betitlat "De heligas gemenskap". Vad Billing där förkunnar tolkar jag som ett uttryck hans principiella syn på betydelsen av gemenskap. Gemenskapen, av honom kallad "de heligas gemenskap", ser han som ett uttryck för Guds verk med de människor som har Gud som medelpunkt för sina liv. I den meningen ger Billing gemenskapen en plats bland det för tron centrala. Först när gemenskapen ses som något annat än primärt en gudshandling blir den av relativ vikt. Det är mot denna bakgrund Billings kritik av föreningskyrkligheten skall ses. Till detta behöver tilläggas att världen förutsätts vara platsen för "de heligas gemenskap", inte konventikeln, inte heller "de utvaldas" mer eller mindre synliga gemenskaper.

Billings eget tal om framväxten av en kyrkoteori och ett uttalat kyrkoprogram som bryter den hittillsvarande individualismen i trosuppfattningen uppfattar jag mer som upplevd sanning än faktisk.³ Detta gäller även hans lovprisning av territorialförsamlingens förtjänster i sin polemik mot frikyrkligheten. Den

¹ Ett helt kapitel om Billings syn på församlingen, s 193-232 i Wrede 1966

² "Billings kyrkosyn utgår alltså inte från någon ecklesiologisk definition av kyrkans essens utan från kyrkans uppdrag som förmedlare av Guds nåd". Eckerdal 2012 s 72

³ Billing själv beskriver kyrkotankens genombrott på följande sätt. Det var inte fråga om något nytt kyrkobegrepp, ingen ny kyrkotanke. Det nya låg i tron på den svenska kyrkan, uppskattningen av det hela folket omspännande i hennes organisation. Detta enligt Auléns referat av Einar Billings artikel "Kyrkotankens genombrott" i "Uppsala kristliga studentförbund 1901-1926". Aulén 1953 s 79 f.

grundläggande individualismen kvarstår över tid. I sak framstår för Billing folkkyrkan fortfarande som en av kristen tro färgad sockengemenskap (territorialförsamlings-gemenskap) som utifrån sockenkyrkans förkunnelse och sakramentsförvaltning befrämjar evangeliets verk i enskilda människors hjärtan. Billing förutsätter även efter den s k kyrkotankens genombrott att de sant troende är en för mänskliga ögon dold gemenskap.¹

III Herdabref till prästerskapet i Västerås stift

Inledning

I sitt herdabrev till prästerskapet i Västerås stift (1920) är resultaten från såväl avhandlingen om Luther som från bibelteologin i "Det etiska tankarna i urkristendomen..."²) uppsamlade och bearbetade. Även annat som Billing skrivit om eller på annat sätt reflekterat över fram till biskopsvigningen 1920 ingår naturligtvis som bakgrundsmaterial till herdabrevet. Detta vågar jag påstå när jag nu kommit fram till det sista av mina referat, referatet av just Billings herdabrev.

Jag refererar här inte herdabrevet från första sidan till den sista. Jag sorterar istället om i det lästa. Jag börjar med de hot mot tron som Billing upplevde. Själv sammanfattar han dem i naturalismens och industrialiseringens hot. Sen fortsätter jag med det som jag kan förbinda med Lutheravhandlingen, går därefter vidare med det jag kan förbinda med bibelteologin. Mycket av det Billing påstår, förmodligen det mesta, kan på en och samma gång förbindas både med Lutheravhandlingen och bibelteologin. När det är tveksamt vad som överväger fogar jag det till bibelteologin. Slutligen tar jag i en egen avdelning upp det Billing har att säga till stiftets präster.²

Naturalismens inklusive industrialiseringens hot

Den industriella utvecklingen var enligt Billing kopplad till tillämpad naturvetenskap.³ Dessa båda i förening hade på djupet omdanat människorna. Synen på gemenskapslivet, förhållandet arbetsgivare och arbetstagare, liksom på samlivet i sin helhet har påverkats. Detta har lett till en radikal omläggning i demokratiserande riktning av vårt samhällsskicks grundvalar.⁴ Resultatet har blivit att naturen står där som ett sig slutet helt, behärskat av rent mekaniska lagar. Naturvetenskapen har för många trätt i religionens ställe.⁵

Denna "mekanisering" har lett till en rad negativa följder. Naturen blir död, arbetslivet mekaniserat, samhällsordningen opersonlig, historien utan viljor, själslivet utan själ. Människan har drivits att skapa surrogat. Människoförgudning kan bli resultatet, arbetet kan bli till Gud liksom ägodelarna. Den inre andliga kulturen blir en börda istället för en tillgång.⁶

Visserrligen har tidens tal om människovärde och människorätt lett till ett skärpt rättfärdighetskrav, men ryckt ur det sammanhang där detta tal borde höra hemma.⁷ På det religiösa området har den nya utvecklingen, där allt fattas efter naturens mönster,

¹ Regin Prenter menar att Billing gör territorialförsamlingen till något mer än en borgerlig inrättning, vilket Prenter menar skiljer Billing från Grundtvig. Wingren 1968 s 83 f

² "Det herdabrev som han vid biskopsvigningen i september det året utger, kan sägas sammanfatta allt det föregående och tillika utgöra slutstenen i hans teologiska bygge". Wingren 1968 s 105

³ Billing 1920 s 9 f

⁴ Billing 1920 s 8 f

⁵ Billing 1920 s 10

⁶ Billing 1920 s 11, 26 f

⁷ Billing 1920 s 12

lett till att en ny antireligiös dogmatik smugit sig in hos vissa teologer. Över huvud taget har allt detta nya, inkluderande det som gäller det ekonomiska, sociala, politiska, vetenskapliga och etiska livets områden, som allt hör in under samma problemkomplex, påverkat teologin i alla dess former.¹

Tankarna ovan är ett kompletterande "omtag" till vad Billing redan hävdade i sin bibelteologi. Där bidrog hoten från den naturvetenskapliga metodiken till nyansats i synen på bibeln. Den i historien verkande Guden blir alternativet till naturvetenskapens mekaniska lagar. Följdriktigt påverkar detta Billings bibeltolkning. Han tar fasta på det som kan läsas som ett i tiden verkande gudomligt tilltal. Den i historien verkande Guden blir Billings svar på naturvetenskapens utmaning. I herdabrevet är denna bibelläsning en förutsättning när han skall mota den utveckling som hotar hela den kristna kultursyntesen.

A Lutheranknytningarna

Folkkyrkan

Om folkkyrkan har Billing mycket att säga i sitt herdabrev. Detta är inte att förvåna eftersom folkkyrkan är central i Billings tankevärld. Här upprepar jag inte vad som i andra sammanhang redan framkommit utan enbart det om folkkyrkan som är speciellt för herdabrevet.

Vad som sticker ut i herdabrevet är att folkkyrkotanken ses som ett av svaren på "naturalismens" och industrialismens utmaning. Den håller i Billings beskrivning samman ett närsamhälle som hotas av splittring.² Det sägs t o m på sina håll att den kristna kulturen skall gå under.³ Den är ett "fridsstiftande värf i kulturell och social-etisk mening". Folkkyrkan bidrar till god sed hålles vid makt och stärkes, " , "att lag och samhällsordning genomträngas af fridens ande, och att bitterheten mellan samhällsklasser och folk mildras".⁴

Till detta skall fogas att Billing räknar in den kristna kulturen i sin syn på folkkyrkan. Detta utifrån att Billing ser kulturens grund vara saligheten i Kristus.⁵

Billing var inte opåverkad av nationalismen i tiden. Därför är det inte att förvåna Billing i tidens anda värnar om det specifikt svenska i den svenska folkkyrkan.⁶ För Billing gick det tusen trådar mellan kyrkan och det svenska folket. Och han såg Guds hand bakom de stora gestalterna i den svenska historien.⁷ Allianssträvanden däremot är han emot. Sådana skulle blott förvärra oenigheten.⁸ Och tillägger jag skulle göra det specifikt svenska i den svenska folkkyrkan otydligare.

Samtidigt värjer han sig mot en svensk kyrka som har ett eget socialt ekonomiskt program eller ställer sig bakom ett speciellt kristet parti.⁹ Inte heller ställer han sig bakom en kyrka som värnar om tron med yttre maktspråk. Politik med sin ekonomi och sin maktutövning tillhör det världsliga regementet inte det andliga. Evangeliet är kyrkans uppgift. Det är som talade Luther i egen hög person i dessa ord.

När Billing religiöst skall motivera folkkyrkans företrädare är det för herdabrevet specifika att han tänker sig sockenborna inneslutna i koncentriska cirklar "först alla dem

¹ Billing 1920 s 33, 10

² Billing 1920 s 71

³ Billing 1920 s 30

⁴ Billing 1920 s 66

⁵ Billing 1920 s 30

⁶ Billing 1920 s 66

⁷ Billing 1920 s 67

⁸ Billing 1920 s 79

⁹ Billing 1920 s 86 f

som i kyrkoböckerna stå såsom hörande till församlingen, så församlingen af de döpta, sedan konfirmandförsamlingen, vidare den egentliga gudstjänstförsamlingen, slutligen den verkliga nattvardsförsamlingen".¹ Detta indikerar att Billing förstår värdet av församlingskärnor, d v s grupper av troende människor som verkar innanför folkkyrkans ramar. Detta förutsatt att dessa samverkar med folkkyrkan.²

Detta mot bakgrund av att han av hjärtat instämmer i Troeltschs ord; kyrkan betonar och objektiverar nådens tanke, sekten betonar och subjektiva helighetens tanke. Kyrkan håller sig i bibeln till den frälsande stiftelsen, sekten till Guds och Kristi lag.³

Som så många gånger tidigare ser Billing barndopet som folkkyrkans själva förutsättning. Men skriver Billing, skulle barndopspraxis inte längre gå att upprätthålla blir det en evangelisk kyrkas uppgift "att skapa andra vägar för att alla människor som bor innanför landets gränser ändå nås av evangeliet".⁴

Detta vore förstas inte lätt i en tid då kyrkans omvandling från bekännelsekyrka till kulturell institution hotar. Men inte enbart detta. Från socialistiskt håll vill man göra religionen till en privatsak och de frikyrkliga hävdar att religiöst liv inte kan pulsera i religiösa föreningar.⁵

Billing vänder sig mot tanken att folkkyrkan utgör ett sorts sammanfattande överorgan som i sig innesluter skilda församlingstyper. Det skulle, menar Billing innebära ett närmande till den "falska statskyrkotypen".⁶

I grunden var Billing nöjd med Svenska kyrkans organisation. Ett eget socialt ekonomiskt program är inget för kyrkan, skriver han. Dock måste kyrkan hålla fast vid sin egendom.⁷ Att staten som rättsordningens företrädare övertar en del av den yttre kyrkostyrelsen har Billing inget emot. Statskyrka eller inte betraktar Billing i herdabrevet som ett adiaforon.⁸

Med folkkyrkan kan den kristna kultursyntesen bestå

Billing ser folkkyrkan som ett värn mot ett samhälle och en kultur som fjärrar sig från ett på kristen tro grundat samhällsliv. Folkkyrkan får därigenom en konserverande funktion. Den hindrar inte utvecklingen men bromsar upp den. F a verkar den bevarande. Den hittillsvarande kristna samhällssyntesen kan bestå.

Till den kristna samhällssyntesen i folkkyrkans form hör att på Luthers vis låta staten ha del i kyrkans yttre organisation. Evangeliet är däremot förbehållet kyrkan. Följdriktigt vore det att diskreditera kyrkan om man gjorde henne till ett överorgan, där det väsentliga, d v s evangeliet, är överlåtet åt andra.

Frälsningen

Människans skuld var på lutherskt vis utgångspunkten för Billing när han i sitt herdabrev behandlar frälsningen. Bland annat förankrar han tanken på människans skuld i Kristus, detta när han som hårdare än någon annan gisslade människans obotfärdighet. Jesus kunde göra detta eftersom hans stränghet var förbunden med

¹ Billing 1920 s 101

² Billing 1920 s 50, 65 f, 84

³ Billing 1920 s 63

⁴ Billing 1920 s 57 f 61 f

⁵ Billing 1920 s 55 f, 31

⁶ Billing 1920 s 80

⁷ Billing 1920 s 73, 78

⁸ Billing 1920 s 58 f, 70

barmhärtighet. Här känner vi igen Billing i hans utläggning om rättfärdighet/barmhärtighet i f a Deuterocesaja. ¹

Frälsningen förankrar han sedan i Kristi död och uppståndelse förmedlad till oss som tillsägelse av syndernas förlåtelse. ² Han varnar för att slå sönder detta ord om syndernas förlåtelse och omvandla det till lag. ³ Han gör det på ett sätt som nära ansluter till Luther. Vissheten om frälsningen, frimodigheten, glädjen, friheten och friden vilar på rättfärdiggörelsen genom nåd (en Gudshandling skänkt oss av nåd). Frimodigheten ligger djupt under "känslors och stämningars spel". ⁴ Därför är det vår plikt att bekänna oss till den, betonar Billing i anslutning till Luther. ⁵ Först när Luther insåg att han var en salig människa frigjordes han till sin reformatoriska gärning, betonar Billing med adress prästerskapet i Västerås stift. ⁶

Daglig syndaförlåtelse blir i Luthers efterföljd en förutsättning för livet i tro, en tro som förverkligas i den dagliga kallelens gärningar. ⁷ I och med detta antyder Billing samtidigt det som är tidens stora problem, syndakänedom saknas och med det finns inte behov av Guds fred. Eller som Billing uttrycker det; "erfarenheten av viljelivets inre problem ringa". ⁸

Till detta kan fogas att Luthers lilla katekes för Billing inte var utspelad som ett redskap för evangeliet. Billing ger den en plats även i samtidens kyrka, dock med förbehållet att denna katekes inte får ta formen av en "klafbildande lag". ⁹ Anslutningen till Luther i frälsningsfrågan är, synes det, reservationslös.

B Anknytningen till Billings bibelteologi

Nedan refererar jag kortfattat och punktuellt ur herdabrevet det som uppenbart låter sig jämföras med det Billing "signalerar" i sin bibelteologi. Med "signalerar" menar jag betoningar i bibelteologin som är för Billing speciella. Man skulle också kunna säga att jag jämför herdabrevets utsagor mot det i bibelteologin som jag funnit vara apologetiskt betingat.

Teologin betecknar Billing i herdabrevet som en allmängiltig verksamhet där full forskningsfrihet måste få råda. Han kallar teologin verklighetsforskning, men verklighetsforskning utifrån en syn på verkligheten där den andliga sanningen är medräknad. Detta förutsätter i sin tur forskare med känsla för och erfarenhet av ett andligt liv. Själv menar Billing att religionen ej är en flykt från verkligheten utan ett medel att se dess innersta väsen. ¹⁰

Billing vittnar om hur han i *Wellhausens* litterärkritiska "*Prolegomena zur Geschichte Israels*" drabbades av en bibelkritik som hotade den egna trons grundvalar men hur han efter fullbordat studium blivit stärkt av sitt studium av Wellhausen. Det var kravet på sannfärdighet som tvingade Billing att ställa sig bakom Wellhausens källkritik. Wellhausens inflytande ledde Billing till nya betoningar respektive nedtoningar vid läsningen av Gamla testamentet. F a trädde de bibliska personligheterna fram i ny belysning med Wellhausens hjälp.

¹ Billing 1920 s 51, 25

² Billing 1920 s 42

³ Billing 1920 s 45-49

⁴ Billing 1920 s 17, 20

⁵ Billing 1920 s 19, 46, 17 f

⁶ Billing 1920 s 22

⁷ Billing 1920 s 21 f

⁸ Billing 1920 s 51 f

⁹ Billing 1920 s 96, 98

¹⁰ Billing 1920 s 31 ff, 49, 50 f

Detta betyder inte att Billing okritiskt ställde sig bakom alla former av bibelkritik. Liberalteologins teckning av Jesu mänskliga gestalt, där denne isoleras mot historien i övrigt, finner Billing ensidig. Dock träder Jesusbilden fram på sätt som förut ej beaktats.¹

Billing förnekar att *den nya teologi som vuxit fram under Billings tid* vore en anpassning till tidsandan. De religiösa landvinningar som teologin gjort under senare tid visar annat än följsamhet. Billing försäkrar; teologins uppgift är att oförbehållsamt pröva, den är inte en flykt från verkligheten utan ett inträngande i den.² För Billing var tidigare *kristen tro* och teologi ofta vanställd av dogmer och begreppsformer som var *främmande för det ursprungliga*. Visserligen, erkänner Billing, kan man inte komma från metafysik i den teologiska betraktelsen. Men det betyder inte natur- och substansmetafysik, snarare viljans och kärlekens metafysik. Väsentligen skall dock *kristen tro förstås som levande historia*. Gud talar till människan i historien.³ Den svenska kyrkans historia, ser Billing som ett led i Guds utkorelse- och förlåtelsegärning.⁴

Historien ser Billing som en Guds gärning där Gud till sist har betvingat allt motstånd. Hela världsloppet blir för Billing, åtminstone hypotetiskt, en genom hinder frambrytande Guds viljehandling.⁵

Utkorelsehistorien är även i herdabrevet den axel kring vilken Billings teologi kretsar. Tåget genom Röda havet betecknar Billing som Israels stora utkorelseminne, de kristnas motsvarighet är "tredagarshistorien".⁶ Bibeln vittnar om Guds utkorelsehistoria, samtidigt som bibeln själv är sprungen ur utkorelsen.⁷

I herdabrevet vittnar Billing om bibeln som boken med det stora evangeliet. Den talar i mångskiftande stämmor samtidigt som den framträder i mänsklig förnedringsgestalt.⁸

Jesus framställs av Billing som *profeten*, Guds befullmäktigade sändebud och uttolkare av historians drama.⁹ Samtidigt förtydligar Jesus profeterna, ja *överbjuder dem genom sin omedelbara gudsgemenskap*.¹⁰ Han är tjänaren, sonen som inte får sin frid från andra utan äger den i sig själv.¹¹

Billing ser Jesus som *gärningarnas man*, en man som satte och sätter konkreta *avtryck i historien*. Han förkunnade en ny världsordning (Guds rike) samtidigt som han förverkligar denna i omedelbar gudsgemenskap.¹² Samtidigt var och är Jesus *de enskildas själasörjare*.¹³ I Jesu kors, där död och uppståndelse hålls samman i ett enda skeende ser Billing hela Guds fullhet uppsamlad.¹⁴ *Evangeliet om Kristus* ser Billing som ett häroldsbudskap av handlingens karaktär som en kristen får gripa tag i, leva efter och ta konsekvenserna av.¹⁵

Om någon gång får vi här **ett exempel på kontinuiteten i Billings tänkande**. Det han kämpat sig fram till i början på seklet med avhandling och bibelteologi håller en fast vid under sitt fortsatta liv. I det här fallet är anknytningen till "De etiska tankarna..."

¹ Billing 1920 s 33 ff

² Billing 1920 s 32 f

³ Billing 1920 s 44

⁴ Billing 1920 s 36, 37-40, 68

⁵ Billing 1920 s 39 ff

⁶ Billing 1920 s 49

⁷ Billing 1920 s 40 f, 48

⁸ Billing 1920 s 40 f

⁹ Billing 1920 s 31, 37 f

¹⁰ Billing 1920 s 37-41

¹¹ Billing 1920 s 38 f

¹² Billing 1920 s 37-41

¹³ Billing 1920 s 29

¹⁴ Billing 1920 s 48, 42ff, 39 ff

¹⁵ Billing 1920 s 29, 41 f, 92

uppenbar. Det jag ovan skisserat kan samtidigt läsas som en sammanfattning av Billings bibelteologi.

Denna bibelteologi kan inte stå oemotsagd, åtminstone inte när han konfronterar traditionellt troende präster med den. Problemen går i dagen på i huvudsak två områden. Det första gäller kristologin. Även i herdabrevet anlägger Billing sin kristologi utifrån profetismen. Jesu relation till Gud växer fram ur hans gudsmöten. Födelseberättelserna som lockar till substansmetafysik skjuts undan utan att för den skull förnekas.

Det andra området som måste stöta traditionellt troende för pannan är Billings bibelkritik. Denna, som Billing energiskt nyttjar i sin analys av Gamla testamentet och som lägger grund för hans utläggning av detta och därigenom också påverkar hans läsning av Nya testamentet, saknas i herdabrevet. Vad vi får är vittnesbörd om den litterärkritiske Julius Wellhausens betydelse för Billings tro. Men bibelkritikens konkretisering i Billings bibelteologi inte ens antyds i herdabrevet.

På grund av detta måste ett tillägg göras till mitt påstående att herdabrevet till allt annat också innehåller en sammanfattning av Billings bibelteologi. Det väsentliga i Billings bibelkritik saknas. Bibelkritiken är nedtonad för att inte stöta, så tolkar jag detta faktum.

Att jag inte är ute i ogjort väder när jag förmodar att Billing inte får alla med sig besannas redan i herdabrevet. Billing vittnar i allmänna ordalag om att det råder betänkligheter bland prästerna över hans teologiska åskådning.¹ Dock konkretiserar han inte var betänkligheterna låg.

I stället går han över i maningar till prästerna att värna om forskningens frihet och att inte skygga för trons problem. Framför allt beklagar han att prästerna inte tagit vara på vad de fått i utbildningen utan faller tillbaka på den gamla tidens fasta lärobyggnad.²

C Övergripande om Billings författarskap

Kontinuiteten i Einar Billings författarskap är slående. Det går ingen skarp gränslinje mellan avhandlingarna och de pastoralt anlagda skrifterna. Såväl de ena som de andra är mer eller mindre tydligt pastoralt anlagda. Samma syfte att bevara och förnya går genom dem alla. Det som skall bevaras är det befriande budskapet om förlåtelse riktat till den enskilde kristnes samvete. Och det är en folkkyrka på nationell grund, idealt i en väl definierad förbindelse med staten som ytterst skall tjäna detta ändamål. Förnyelsen vilar på en rätt förstådd Luther och en bibelförståelse som underlättar denna förståelse.

För det ändamålet smalnas bibelteologin in i de pastorala skrifterna. Kristi frälsningsverk sammanfattas i förlåtelsen, bibelkritiken tystnar medan betoningen liksom i bibelteologin kommer att ligga på Kristus som den idag verkande frälsaren.

Trots polemiska tongångar var det inte främst frikyrkornas troendeförsamlingar som Billing var ute efter. Vad Billing ville med sitt författarskap var mer än annat att bevara Sveriges urgamla men hotade kristna grundvalar. Detta genom att agera ända ner på sockennivån för att öppna för den enskildes gudsmöte.

Hela Billings författarskap vetter mot förkunnelse och övergår ibland i mer eller mindre ren förkunnelse. På den grunden blir bristen i min undersökning mindre ofullständighet i det behandlade materialet, mer att Billings predikan inte är inräknad. Som bekant är Billings bevarade predikningar så svårtydda att ingen hittills rätt på dem.³

¹ Billing 1920 s 55

² Billing 1920 s 45-49, 52

³ Vad som finns är predikosamlingen "Guds närhet" (1948) utgiven av Erik Montan.

IV Förnya för att kunna bevara. Slutord

”Tron påverkar sanningen/sanningen påverkar tron”, det tänkespråket behöver jag inte frammana. Det finns ständigt i mitt huvud. Så även i mitt studium av Einar Billing där jag använt mitt tänkespråk som tolkningsnyckel i en analys som utan sidoblickar är inriktad på det Billing skrivit. Jag har refererat det viktigaste av Einar Billings produktion i syfte att finna ut vad han ville säga och sedan bedömt vad jag läst. Därefter har jag provat det jag fått fram utifrån min tolkningsnyckel. Inga distraherande lovprisningar över Billings genialitet eller nydanande insats, inga redan gjorda analyser av Billings teologi har medvetet påverkat mig. Innehållet i Billings skrifter och inget annat skall ge skäl till den använda tolkningsnyckeln.¹

Här i mina slutord redovisar jag först vad jag kunde läsa mig till utan påkopplad tolkningsnyckel.

Einar Billing går i sin avhandling, ”Luthers lära om staten”, in i Luthers tankevärld och låter denna lägga grund för sin egen. Med hjälp av ”konstruktiv” bibeltolkning (trosinterpretation) i sitt nästa vetenskapliga verk ”De etiska tankarna i urkristendomen” aktualiserar han bibelteologiskt sin av Lutherstudiet påverkade trosuppfattning. I detta förnyade skick tillämpar han sedan sin tro i en tid där tron utmanades av, som han själv kunde uttrycka det, den nya tidens frambrytande ”rationalitet”. Dessa tillämpningar har jag studerat utifrån ett antal av Billings pastoralt anlagda skrifter, inklusive hans ”Herdabrev till prästerna i Västerås stift”.

I dessa tillämpningar framstår ”folkkyrkan” som den kanske tydligaste konsekvensen av Billings teologi. Billings tankar om denna är entydiga. Grundtanken är över tid oförändrad. Den svenska folkkyrkan vilar på en gudshandling. Dess själva existens beror av att Guds förlåtelseord (evangeliet) genom tron når den enskilda människans hjärta och omvandlar det. Det är som om Luther själv talade.

Den territoriella församlingen (socknen) i ett av kristen tro präglat samhälle med sin sockenkyrka, sin förkunnelse och sina sakrament blir i Billings teckning den bästa av miljöer, alternativt det bästa av redskap för Gudsordet att utföra sitt förlåtande verk. Förutsättningen är en fungerande sockengemenskap och en statsmakt som ser sitt ansvar för kyrkan, samtidigt som den inte lägger sig i hur prästen förvaltar evangeliet.

Detta av Luther påverkade synsätt ledde i Sverige till att tankarna om förlåtelsen och sockengemenskapen kopplades samman. Oscar Krook förlägger själva genombrottet till ett föredrag av Billing 1908 i Uppsala kristliga studentförbund. Billing vittnar om den entusiasm det väckte när detta skedde. Billing kallar upptäckten den nya kyrkosynen.

Till den ”billingska” folkkyrkans kännetecken hörde en specifik relation till staten. Detta eftersom Sverige, liksom Luthers Tyskland, var ett kristet land. Barndopet, som ett signum för Guds föregripande, verksamma nåd, var det tydligaste tecknet på detta förhållande.

Förbundet med detta synsätt var att Billing, direkt inspirerad av Luther, skiljer det andliga regementet från det världsliga. När Luther låter de båda så skilda storheterna utgöra *ett* samfund, ger också Billing staten en bestämd plats i kyrkan. Dock är evangeliet förbehållet kyrkans självbestämmande. Vad som drev Billing att tala i denna fråga var att denna samverkan mellan kyrka och stat hotades av en stat som höll på att överge sina kristna grundvalar samtidigt som det fanns tendenser att se kyrkan som en statsfunktion. Så långt min läsning av Billing utan min inre tolkningsnyckel påkopplad.

¹ Aulén kallar Einar Billing en teologisk kyrkofader och en av den kristna kyrkans stora teologer. Aulén 1940 s 38, 39

När jag läser Billing med tolkningsnyckeln påslagen ändras inte det konstaterbara däremot träder frågan om bevekelsegrunderna i förgrunden. Jag frågar uttalat varför Billing agerade som han gjorde. Resultatet blev som följer:

Det som drev Billing, det som gav hans skrivande dynamik, var ett förändringstryck från två håll. Dels kom det inifrån honom själv. Billing behövde se med nya ögon på både Luther och bibel. Dels kom förändringstrycket utifrån i och med att den svenska "kristna kultursyntesen" vacklade inför tidens utmaningar och höll på att ersättas av nya värderingar och alternativa samlevnadsformer där kyrkan var ställd åt sidan. Detta ledde Billing att stå upp för att *bevara* visst, *förnya* annat.

Billing ville *bevara* ett kristet Sverige. Därtill var hans folkkyrkoideologi särskilt ägnad. Billing föreställde sig att territorialförsamlingen, det betyder socknen med sin kyrka, sin förkunnelse, sina sakrament och sina traditionella samlevnadsformer var den bästa av miljöer (det bästa av redskap) för att Gud skulle kunna utföra sitt verk och nå människors hjärtan.

Billing var i samhällsfrågor långt ifrån att vara någon reformator. Han levde mentalt på det gamla samhällets grund.¹ Det gjorde även Billings förebild, Martin Luther. Luthers samhällssyn vilade på en strikt över- och underordning där var och en levde utifrån sin av Gud givna kallelse. Den översta "länsherren" var för Luther Gud själv och sedan gick vandrigen nedåt i strikt ordningsföljd. Därvidlag gällde att den som stod högre hade ansvar för den som befann sig närmast under. Till ansvaret hörde att skydda men också se till att den underordnade utförde sin av Gud givna uppgift, d v s levde i sin av Gud givna kallelse. Detta över- och underordningssamhälle sträckte sig ända ner till den ringaste människa med den enklaste uppgift. Uppror mot denna av Gud givna ordning var Luther förhatligt.

I sin avhandling om Luther refererar Billing denna samhällssyn utan att ta ställning. Men man kan ändå fråga sig om inte Billings vördnad för Luther påverkade Billing. Ansvarstagande på det gamla kristna samhällets grund var åtminstone det som föresvävade Billing. Billing gillade demokratisering men den skulle ske organiskt utan snabba kast. Så långt om Billing som bevarare.

På en rad områden var Einar Billing religiöst *förnyande*. Han var mer än annat förnyare när han i Luthers efterföljd förband evangeliet, Guds förlåtelseord, med livet i vardagens kallelse. Förnyare var han när han såg denna Guds förlåtelse som uttryck för den i historien verkande Guden där läror var nödvändiga som tjänare inte som herrar. Lagen stod i evangeliets tjänst, inte tvärtom. Och evangeliet handlade om förlåtelse, inget annat. Så långt förnyelse i Luthers anda.

Nu till Billings bibeltolkning. Subjektiviteten i denna är för mig uppenbar. Det går otvivelaktigt att tolka bibelns mångskiftande material på annat sätt än i Billings försök. Jag har ovan i huvudframställningen påvisat hur Billings läsning av Luther påverkat hans bibelförståelse. Det har också hans egen inneboende känsla för rätt och rättfärdighet gjort. Dessutom ställer Billing till rätta för att kristen tro även för framtiden skall kunna bevara sin slagkraft.

Påverkad av tidens bibelkritik i allmänhet och Wellhausens litterärkritik i synnerhet tar Billing sats i skriftprofeterna, inte i skapelsen. Därifrån vandrar han fram mot Nya testamentet.

Oavsett Luther och oavsett att Billing ställer till rätta är Billings bibelläsning en förunderlig förening av vördnad för grundläggande bibliska föreställningar och friare tolkning.

¹ Enligt Oscar Krook var Billing "djupt konservativ till hela sin åskådning och läggning" Krook 1940 s 194

Vördnaden för bibelordet förbinder jag med att Billing i sin bibelteologi framhäver Guds suveränitet som den grundläggande förutsättningen. Dessutom att han låter den för ytligt betraktande anstötliga utväljelsetanken bli lika starkt framhävd som någonsin i bibeln. Till och med i sin bibelkritik kombinerar han skarp kritik med vördnad för det skrivna. Billing stryker inte det som inte passar, han för det åt sidan och ger det utrymme i sammanhang där det bättre hör hemma. Eller annorlunda uttryckt; det som kommer mellan Gud och människa måste bort och placeras i sitt rätta sammanhang.

I mina ögon är ett av det mest tänkvärda i Billings bibelteologi när han ställer bibliska motiv mot varandra där det ena får representera det riktiga, det andra sådant som inte håller måttet. Utkorelse ställs mot förbund, nådesunder mot yttre garantier, historien respektive profetismen mot lagen. Höjdpunkten i detta kontraponerande når Billing när han låter Guds handlande sammanfattas i paradoxen rättfärdighet- barmhärtighet. För mig är detta ett tankeväckande sätt att skapa mening i brokiga gammaltestamentliga texter. Därmed inte sagt att Billings renodlingar är rättvisande gentemot de texter som åberopas.

En nyckel till Billings bibelförståelse är hans föreställningar om en "överhistoria", dvs en historia där även Guds vilja och handlande är inbegripna. Hela Billings framställning bygger på iakttagelser av hur denna överhistoria framställs i bibeln. Skriftprofeternas profetior blottlägger i Billings uttolkning den i historien handlande Guden. Och Jesus levde för Billing i en verklighet där Gud hela tiden var närvarande.

Billings kristologi, där han placerar in Kristus i raden av profeter och låter Jesu medvetande om sin unika relation till Gud vara något gradvis framväxande, ser jag som ett försök att slippa att läsa Jesus utifrån en gången tids substansmetafysik. En sådan stöter ofelbart den bildade allmänheten inklusive honom själv för pannan. Samtidigt som jag noterar detta observerar jag också att Billing inte tvekar att upphöja Jesus till Guds befullmäktigade av enastående slag.

Billings konkreta föreställningar om Jesu inre kamp och det val han ställdes inför i samband med korsfästelsen, om man så vill hans tolkning av Getsemanekampen, måste betecknas som spekulativa.

Billings betoning på korsdramats fullkomnande i uppståndelsen och i Jesu fortsatt verk i historien betraktar jag inte enbart som resultat av exegetiska iakttagelser. För Billing var bibeln vittnesbördet om Guds verk i historien och samtidigt en anvisning till de kristna att inte låsa sig i lärobyggnader utan hålla fast vid en i nuet verksam Gud. Detta betonade han inte enbart för att bibeln lär det utan också utifrån att det för trons överlevnad var nödvändigt att placera tron i verkligheten inte i läror om verkligheten.

För egen del läser jag Billings bibelteologi som förkunnelse. Det Billing läst ut ur bibeln om rättfärdighet/barmhärtighet, om historia som innefattar överhistoria, om Kristus domaren som förbarmar sig, för att ta det väsentliga, omvandlar han. Det blir till idag tillämpbar verklighet. Billings bibelteologi blir på den grunden prövbar mera i verkligheten än i exegetiken.

Och för att vidga perspektivet och inkludera även Billings luthertolkning i mina funderingar; jag har på goda grunder betecknat Billings tolkning av Luther som deskriptiv medan han i sin bibeltolkning är konstruktiv. Uppenbart är nämligen att Billing så gott han någonsin förmår försöker komma den genom sin spontanitet motspänstige Luther på spåren, medan han däremot lika uppenbart väljer och vrakar i det bibliska materialet. Detta väljande och vrakande skedde naturligtvis inte slumpmässigt. Luther hjälpte honom i hans val, teologer i tiden likaså även om jag inte undersökt detta. Och inte minst hans egen känsla för rättfärdighet har inverkat på hans bibeltolkning.

Framför allt har hoten mot den tro och mot det kristna samhälle som sedan barnsben varit Billings egen varit en drivande kraft i hans teologiska arbete. I min tolkning av Billing har dessa hot, rätt eller fel, gjorts till själva grundorsaken.

Aulén ser Billings teologi "som en profetisk tolkning av utkorelsehistorien". Samtidigt förutsätter samme Aulén att teologin har det gemensamt med humanistisk forskning att man inte kan räkna med "fixerade och för alltid gällande resultat". Teologiskt arbete blir mot den bakgrunden tidsbetingat.¹

Utifrån mitt sätt att se när detta skrives är det med Billings teologi som med allt annat som har med "andevetenskaper" att göra. Dels sysslar dessa med fakta, dels med, låt oss kalla det subjektiva värderingar. Fakta radade på varandra ger ingen djupare mening, värderingar utan fakta blir till fantasier. Först fakta kombinerade med värderingar gör det möjligt att orientera sig. Däremot kan aldrig de som sysslar med "andevetenskaper" i betydelsen humanistiska vetenskaper förankrade i historien, nå dithän att de med säkerhet kan säga att de hamnat rätt. Detta gäller i hög grad även Einar Billing. Åtminstone i sin bibelteologi väger Billings egna värderingar och trosförutsättningar så tungt att hans resultat och de konsekvenser han drar av dessa blir mer eller mindre Billings egna.

För egen del ger mig arbetet med Billing anledning att fundera vidare i denna fråga. Framför allt över min slutsats ovan att Billings teologi i slutändan måste ses som förkunnelse.²

Frågan blir då; vad står egentligen begreppet förkunnelse för? Finns det något som kan betecknas som god och efterföljansvärd förkunnelse? Om svaret på den frågan är ja har Billing lärt mig att en förutsättning för en sådan förkunnelse är att bibeln måste förstås utifrån bestämda förutsättningar. I Billings fall framför allt men inte enbart att bibeln skall läsas som ett tilltal i historiens verklighet.³ Av detta följer att bibelordet inom bestämda gränser är en flexibel storhet. Dess exakta innebörd beror av den historiska situationen respektive det personliga läget.

Mot den bakgrunden blir god förkunnelse dels beroende av bibelordets tolkning, dels av situationens krav. Teologi, eller rättare tillämpad teologi, blir på dessa grunder förkunnelse som är subjektivt betingad men inte godtycklig.

¹ Aulén 1962 s 223

² "Han (Billing) predikade inte teologi, men man fick hans teologi omsatt i uppbyggelse. Han sade en gång, att han aldrig kunde tänka teologi så bra som när han beredde sig på predikan." Nystedt 1940 s 84

³ "Dogmatiken måste lära sig, att dess uppgift varken är att skriva psykologi eller att reproducera något lärosystem utan att, såsom profeterna, tolka Guds utkorelsehistoria, dess system, dess sammanhang, i vilket ständigt nya länkar infogas". Citat från "Försoningen" avskrivet från Aulén 1962 s 58. I annat sammanhang hävdar Billing "att den egentliga frågan för den systematiska teologien är ""den religiösa sanningsfrågan: det är, mera speciellt frågan om betydelsen av dessa historiska forskningsresultat som för den kristna tron och för uppfattningen av den verklighet, varpå den lever..."". Citat från Universitet och kyrka 1923 i Wingren 1944 s 274

Litteratur, förkortningar

- Aulén, Gustaf Einar Billing, artikel i SBL band 4
- Aulén, Gustaf 1940 Einar Billings teologi. I Einar Billing in memoriam
- Aulén, Gustaf 1953 Hundra års svensk kyrkdebatt: Drama i tre akter
- Aulén, Gustaf 1962 Nathan Söderblom och Einar Billing – kontraster i samverkan. I STK 1962
- Beijer, Erik Einar Billings bibelteologi. I SEÅ 1939
- Billing, Einar Wilhelm Herrmann, artikel i NF 2 band 11
- Billing, Einar Martin Kähler, artikel i NF 2 band 15
- Billing, Einar Albrecht Ritschl, artikel i NF 2 band 23
- Billing, Einar 1909 Vår kallelse. (Citaten hämtade från den oförändrade 5 upplagan)
- Billing, Einar 1911A Folkkyrkan och förkunnelsen. I Billing, Einar 1963 Den svenska folkkyrkan 2 upplagan
- Billing, Einar 1911B De heligas gemenskap. Föredrag av Einar Billing vid fjärde svenska studentmötet med kristligt program i Huskvarna 1911
- Billing, Einar 1920 Herdabref till prästerskapet i Västerås stift
- Billing, Einar 1921 Försoningen andra oförändrade upplagan 1921, första upplagan 1908.
- Billing, Einar 1926 Lokalförsamlingen – en Guds församling. I Billing, Einar 1963 Den svenska folkkyrkan 2 upplagan
- Billing, Einar 1926 B Kyrkotankens genombrott. I Upsala kristliga studentförbund 1901-1926
- Billing, Einar 1927 Sveriges ställning i den evangeliska kristenheten. Föreläsning i Königsberg. I Billing, Einar 1963 Den svenska folkkyrkan 2 upplagan
- Billing, Einar 1929 Den religiöst motiverade folkkyrkotanken. Yttrande av Einar Billing vid Allmänna Kyrkomötet 1929 gällande den s k biskopsmotionen. I Billing, Einar 1963 Den svenska folkkyrkan 2 upplagan
- Billing, Einar 1936 De etiska tankarna i urkristendomen. I deras samband med dess religiösa tro. Andra utvidgade upplagan. Första upplagan 1907
- Billing, Einar 1937 Kyrka och stat i vårt land i detta nu. Föredrag vid prästmötet i Västerås 1937. I Billing, Einar 1963 Den svenska folkkyrkan 2 upplagan
- Billing, Einar 1943 I katekesundervisningens tjänst. Ny upplaga med företal av Joh. Viotti och Knut B Westman
- Billing, Einar 1948 Guds närhet. Några betraktelser, predikningar och tal av Einar Billing utgivna av Erik Montan
- Billing, Einar 1963 Den svenska folkkyrkan 2 upplagan
- Billing, Einar 1971 Luthers lära om staten. Andra bearbetade upplagan, utgiven av Gösta Wrede
- Björkquist, Manfred 1940 Einar Billing och unglyrkorörelsen. I Einar Billing in memoriam
- Eckerdal, Jan 2012 Folkkyrkans kropp. Einar Billings ecklesiologi i postsekulär belysning
- Krook, Oscar 1940 Einar Billing som religiös personlighet. I Einar Billing in memoriam
- Krook, Oscar 1942 Kyrkobegreppets förnyelse i svensk teologi. I En bok om kyrkan 1942
- Nystedt, Olle 1936 Från studentkorståget till Sigtunastiftelsen. Unglyrkorörelsens genombrottsår
- Nystedt, Olle 1940 Under Einar Billings kateder. I Einar Billing in memoriam
- Rodhe, Edvard 1930 Svenska kyrkan omkring sekelskiftet

Wingren, Gustaf 1944 Om Einar Billings teologi. I STK 1944
Wingren, Gustaf 1958 Skapelsen och lagen
Wingren, Gustaf 1968 Einar Billing. En studie i svensk teologi före 1920
Wrede, Gösta 1966 Kyrkosynen i Einar Billings teologi

Förkortningar

NF 2 Nordisk familjebok andra upplagan
SBL Svenskt biografiskt lexikon
SEÅ Svensk exegetisk årsbok
STK Svensk teologisk kvartalskrift